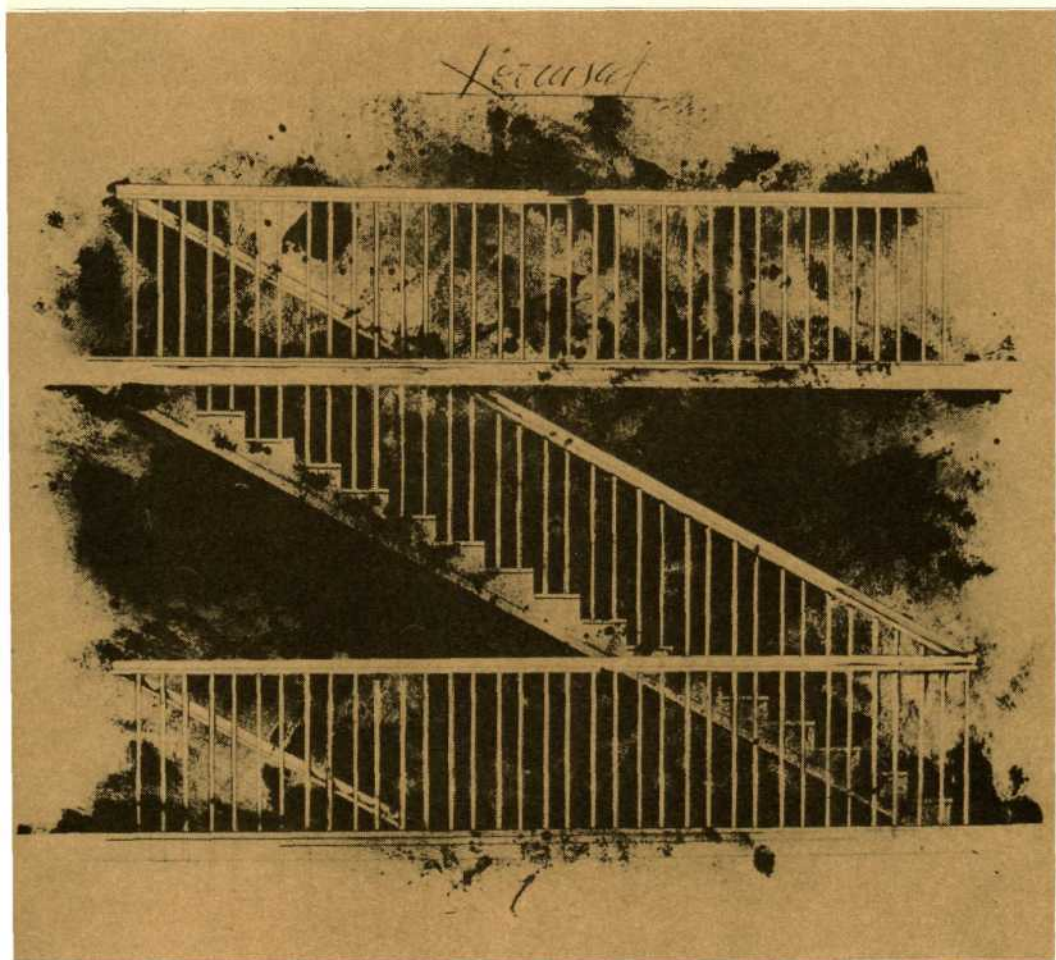

Vikerkaar

6/1986

Mati Undi «Kassimaja», Toomas Raudami «Lodus tiivad», Heino Kiige «Mees metsast — kirjanikuks», Indrek Hirve ja Harry Liivranna luulet; artiklisarja «Komsomol — organisatsioon noorte jaoks või noorteorganisatsioon?» esimene osa; Siim Kallase probleemkäsitlus noorest juhust; «Vikerkaare» ankeet ja kirjavahetus lugejatega

Vikerkaar

ELKNÜ Keskkomitee ja ENSV Kirjanike Lidu toetusega ja kirjanduslik ja ühiskondlik-politiline ajakiri. Ilmub alates 1985. aasta juulist. 1 aastakäik.

Detsember 1986. Nr 6.

Sisukord

- Jorge Luis Borges *Teistmoodi tüger* 1
Mati Unt *Kassimaja* 3
Artur Alliksaar *** 7
Avo Üprus *Mängujuhi loojangurõõmud* 8
Sügiseste pühaade aegu 11
Tõnu Õnnepalu *Luulet* 13
Harry Liivrand *Luulet* 15
Pille Sova *Mihriban* 17
Indrek Hirv *Luulet* 20
Toomas Raudam *Lodus tiivad* 23
Heino Kiiik *Mees metsast — kirjaniikuks* 39
Edgar Savisaar *Võitlus mõtteviisi pärast. Kolmas lugu* 46
Siim Kallas *Vette hüpanud* 50
Komsomol — organisatsioon noorte jaoks või noorte organisatsioon? 54
Mihhail Gofheisen, Svetlana Kuljus *Vene schopenhaaerlus. Esimene laine* 57
Sirje Helme *Andres Tali graafika* 61
Ülo Valk *Ohverdamine eesti rahvausundis* 71
Dixi
Tiit Hennoste 74
Olev Remsu *Kirjandusest kui niusugusest* 75
- Keelest keelde**
Gennadi Muravin *Kes tõlkis «Kolm masketäri»? (III)* 76
- Psühholoogi pilk**
Aleksander Kučinskas *Üksindusest* 78
- Non omnis moriar**
Jaan Unt 80
- Lugemissoovitus**
Peeter Olesk *Tutvustuseks ja tunnustuseks* 83
- Vaatenurk**
Cornelius Hasselblatt *Vüvi Luik ja «Seitsmes rahukevad»* 85
Hasso Krull *Betti Alver ja gootika* 87
- Jutusaba**
Carol Carr *Sealpool* 90
Alexei Panshin *Milton Gomratii saatus* 91
- Kaleidoskoop**
Enn Siimer *Filmimaailm (I)* 93
- Foorum**
«Vikerkaare» ankeet 94
Kirjavahetus 95
Trükivead 96

Kujundus: Jüri Kaarma
Fotograaf: Andres Tali

Esikaanel:
Andres Tali, «Korrused», gvašš, 1982

Tagakaanel:
Andres Tali, «Kihv», gvašš, 1986

JORGE LUIS BORGES

(1899—1986)

Teistmoodi tiiger

Tõlkinud Ain Kaalep

And the craft that createth a semblance

Ja see taid, mis näivuse lõi

William Morris,
Sigurd the Volsung (1876)

Tiigrile mõtlen. Üks poolvari tormab
Raamatukokku, töökas ja suurde,
ja paistab riivleid siit peletavat;
jõuline, süütu, verine ja vastne
on nüüd ürgmetsa hommikus ta kogu,
ta jätab oma jäljed ühe soise
jõe äärde, teadmata, mis nimelise
(nimesid pole, nagu minevikku
või tulevikku tal, üks hetk on ainult),
ja käies mööda kõnnumaade radu
ta nuhutab ses väädilabürindis,
lõhnadest eristades koidu lõhna
ja meelitavat jahisaagi lõhna;
bambusetriibustikus tema triibud
on vaevalt nähtavad, ja ta skeletti
vaid aimata on naha võbelusest.
Ei takistuseks olegi planeedi
kumerad ookeanid ega kõrbed:
mu kujutlus siit hoonest, sellest linnast
Lõuna-Ameerikas, oo kauge tiiger,
Gangese kallastel sind suudab näha.

Mu hinge hõlmab õhtu ja ma mõtlen,
et tiiger, kelle kutsusin ma värssi,
on varjudest ja sümbolitest tiiger,
entsüklopeediliste teatmete ja
kirjanduslike kujundite kogum,
hoopiski mitte saatuslik ja kaunis
metsloom, kel päikese või kuu all kuskil
Bengali või Sumatra mail on oma

armu- ja hõlbuelu, oma surmgi.
Sümboolse tiigri kujusse ma panin
tõelise, selle kuumaverelise,
kes murdis maha terve pühvlikarja
ja praegu rohu varjus käib (on aasta
viiskümmend üheksa, päev kolmas august),
sest juba see, et nimetasin teda
ja tegudeski kirjeldada püüdsin,
tegi tast kunstifakti, mis ei ole
loodud maailma elav, liikuv osa.

Kolmandat tiigrit otsime. On seegi
nii nagu teised minu nägemuse
üks kuju, inimsõnade üks tarind,
ei mitte lihtsalt luust ja lihast tiiger,
kes hoolimata mütoloogiatest
maapinda tallab. Tean ju seda, siiski
mind miski kisub sesse seiklusesse,
muistsesse, meeletusse, nii et visalt
ma otsin üha õhtutunnil seda
teistmoodi tiigrit, keda pole värsis.

MATI UNT

KASSI MAJA

I

Olin kuueaastane ja elasin maal ja meil oli kass Halla. Hiljem pole ma säärast kassinime enam kusagil kuulnud, aga meie kassid kandsid tookord kõik järgemööda seda nime. Ma armastasin kassi väga ja püüdsin tema eest igati hoolitseda. Meie magamistoas oli madal vene tüüpi ahi, seda köeti talvel iga päev ja õhtuti oli ta alati kuum või vähemalt leige. Sinna ahju peale ehitasingi ühel õhtul kassile maja. Tõstsin tooli ahju peale nurka, truubi äärde. Tooli jalad moodustasid tulevase maja karkassi. Kõige alla panin padja, seinteks aga kasutasin mitmesuguseid riietusesemeid, mis kolmest küljest alla rippudes ruumi sulgesid. Selles toas pehme padja peal pidi kassil olema mugav magada. Paningi kassi tema elamusse, kuid kass ei ilmutanud vähimatki soovi sinna jääda. Surusin kassi õrnalt padjale pikali ja näis, et kass jääbki rahulikult magama. Silitasin teda ja kass hakkas nurru lööma. Kohendasin veel ettevaatlikult patja ja parandasin seinu. Kuid siis avas kass jälle silmad ja hakkas sabaga taguma. Olin ju niipalju vaeva näinud, et kassil soe ja mugav oleks. Teiselt poolt teadsin ma juba seda, et kassid teevad alati, mis kassid tahavad, ega hooli meie soovidest. Siiski hoidsin kassi väevõimuga tagasi, et ta veenduks kas või vastu tahtmist, kui hea tal minu ehitatud majas on. Kass puikles ja püüdis seinte kaudu välja ronida, ent siis jäi korraga rahule ja hakkas end kõhu alt pesema. Teadsin, et see on ajutine rahu, aga siis kuulsin, kuidas ema laudast tuppa tuli, ukse kiiresti enda järel haaki pani ja köögis isale kergelt väriseval häälal ütles:

«Kuule, mulle tundus, et keegi tuleb sauna juurest mäest üles.»

«Kes siis?» küsis isa vastu.

«Ma ei tea, ma tulin tuppa.»

«Koer ju ei haugu.»

«Koer magab laudas.»

Ma tulin ahjult maha ja läksin kööki. Meie maja oli otse metsa ääres, õuelt laskus tee alla orgu sauna juurde, saun ise aga oli juba poolenisti metsas. Mu ema töötas kolhoosis kassapidajana. 1950. aastal polnud meie kolhoosis veel tulekindlat kappi ja ema hoidis kogu raha kodus. Isa ütles:

«Ma vaatan.»

Ta läks esikusse, tegi ukse haagist lahti ja vaatas välja. Mina pugessin ta käe alt läbi ja vaatasin ka alla sauna poole. Mu suust tuli hingeauru. Puud maja ümber olid paksus härmatises ja suure kase alumised oksad rippusid maani. Paksus lumes läks teerada alla sauna poole, aga seal oli kõik liikumatu. Külma tungis kopsudesse. Isa tõmbas

ukse jälle kinni ja pani haaki. Tulime tuppa, ema koristas laualt toidunõusid. Pliidi all põles viimane tuli.

«Noh?» küsis ema nagu muuseas.

Isa vaikis ja läks istus pliidisuu ette.

«Ei olnud siis midagi või?»

«Mis seal siis ikka olema pidi,» vastas isa pahaselt. Ma vaatasin petrooleumlambi leeki. See oli liikumatu ja surnud nagu kuu. Kass tuli kööki, vaatas meile kõigile kordamööda otsa ja istus siis isa juurde pliidi ette maha.

II

Olin neljakümneaastane ja me elasime agulis ja meil oli kass Peggel. Varem polnud keegi sellist kassinime kuulnud, alles pärast seda, kui eesti keeles ilmus Gottfried Kelleri jutustus «Kassike Peggel». Armastasime kassi väga ja püüdsime kõiki tema soove rahuldada. Öösiti keeras kass end ümber mu kaela, kuid ei püsinud selles asendis kaua. Kella kahe ajal võis juhtuda, et ta kippus äkki õue. Nii seekordki.

Ma tõusin unest segasena ja kõndisin kassi kannul läbi pappseintest labürindi. Kokku läbisime viis vaheust, enne kui jõudsime kööki. Lisaks möödusime mitmest uksest, kuid magajate vaikset hingamist peatus kuulatama ainult kass. Lõpuks avasime viimase ukse. Meie ees avanes pime trepikoda, mis viis alla tagaukse juurde. Selles trepikojas ei olnud ma kunagi ühtki inimest kohanud. Ometi oli pööningu uksele keegi kirjutanud hoiatuse: ettevaatust, kõrgepingel! Võtsin naela otsast taskulambi ja valgustasin kassile teed. Laskusime väga ettevaatlikult, sest olime mõlemad selles majas võõrad ja elasime sisse kirjutamata, anonüümselt. Tema oli tulnud kesklinnast, mina Mustamäelt. Katkistest akendest puhus sulatuul ja hõljutas melanhoolselt ämblikuvõrke kõrgel lae all. Kass nuusutas treppi ja küsis minult, mis edasi teha. Ikka edasi, ütlesin mina märkamatult õhku nuusutades. Kass oli ise süüdi, et kippus talvel ja südaõöl õue. Ta ei soovinud väljuda. Tõukasin teda õrnalt jalaga ja me olimegi tagahoovis. Meie ees oli presendiga kaetud müraakas, küllap auto. Ootasin, et kass lipsab selle alla, aga kassid ei tee kunagi seda, mis meie soovime, ja ta nõudis hoopis keldrisse.

Mul ei jäänud muud üle, kui minna koos kassiga maa alla. Seal oli vett täisvalgunud koridor, kahel pool lukustatud ukсед. Ühe ukse üks laud oli katki ja sealt võis sisse piiluda. Nägin vana diivanit, rohkem midagi. Ühe ukse taga mängis jõulu esimesel pühal muusika. Kuid taba oli ees ja ma ei saanud aru, kes seal elab või on käimas. Endise vannitoa kohal oli kraanikauss, kust tilkus vett. Veel edasi olid meie ja teiste turbavarud, kuid nii kaugele ei tahtnud ma öösel minna. Saatsin kassi taskulambiga viimase koridorikäänuni ja tulin üles õue.

Tõstsin pilgu. Midagi oli teistmoodi talvises taevas ja see ei olnud

mitte kuu puudumine, mis võis ju ka väga võimalik olla, vaid punane kuma, mis valgustas madalal liikuvate pilvede alumisi külgi. Kuma oli heitlik ja tuli küllalt lähedalt. Aga ma ei tahtnud toatuhvlitega lörtsi sisse astuda. Mu pilk liikus üle vastasmaja seina. Ühe akna taga kumas pitskardin ja minu arust kumas pitskardina taga nägu. Keegi oli veel ärkvel ja mõtles nagu minagi: oh jumal, jälle tulekahju, igal ööl tulekahju, ja kõik veel küllalt kaugel, kvartali taga; see lisab tõenäosust, et meie kvartalisse tuleb ta ka! Ühel ööl märkasingi pimedas külmtõas imelikku sädelust, tuli ei süttinud, ja tõmbasin tikust tuld. Tookord oli tulekahju lähedal, elu sai omamoodi põnevust juurde, kuid hommikuks kadus sädelus ja kõik oli iseenesest justkui korras. Nii me siis elasime 1984. aasta talvel.

Trepikäänakul seisatasin viimast korda ja kuulatasin. Ainult tulekahju kuma meenutas, et kuskil käib elu, tormitsevad kired ja valitseb innukus. Siin aga oli Kalamaja süda, peidus paksu maakoore kihi all, ja siit oli igale poole ühepalju maad.

Toas magas naine kolme teki all. Ahjusiiber ei pidanud, ise ei osanud parandada, abi polnud kuskilt kutsuda. Jäi üle oodata kevadet ja kustutada tuli.

«Ei olnud siis midagi või?»

«Jah oli,» pomisesin mina, «kass läks keldrisse ja kuskil põles . . .»

Vaatasin oksa, mis puudutasid meie aknaid. Neil kumas justkui tulekahju valgust ja ei kumanud ka. Mõtlesin läbi saabuva une: tulekahju hakkas kas kustuma või on juba ära kustutatud; kass on ehk seal kohapeal jälgimas, kuid temalt saab küsida alles hommikul kella seitsme paiku, kui ta naaseb. Kui ta naaseb.

III

Hiljuti, keskealisena, sõitsin jõulude eel Soome, et lähemalt uurida Hella Wuolijoe ja Bertolt Brechti kohtumist 1940. aastal. Tookord oli mul juba praegune siiami kass Alma. Olin otsustanud, et toon kassile rõõmuks maja, täpsemalt, spetsiaalselt kassile mõeldud koti. Seda plaani ei unustanud ma ka siis, kui laev sõitis pimedas üle Soome lahe. Ma ei mõistnud, mis katab vett: algav jää või kiht taevast paksult langevat lörtsi. Käisin tihti tekil: ainult laeva ümbrus oli pardatuledest valgustatud, kõik muu kadus lumme ja pimedusse. Olin üks kahekümnest reisijast laeval, mis mõeldud tuhatkonnale inimesele. Kolasin ühelt korruselt teisele, vedelesin soojadel nurgadiivanitel, peitusin pehmete eesriiete taha. Oli mõnus mõelda, et keset tuult ja lörtsi sõidab selline hubane tsiviliseeritud saar. Ilmad ei paranenud ka Helsingis: tihti sadas märga lund, mõni päev puhus tuul merele. Sageli mõtlesin kassile. Esimene ost toimus kiirustades ja ebaõnnestus: ostsin Idakeskuse loomapoest kassipuuri, kuid koju jõudes hakkasin kõhklema — puur oli igast küljest avatud. Kass oleks olnud kõigile nähtav ja viibinud pidevas stressis. Ka ei rahuldanud mind puuri uks, mis oli suletav mingi traadist haagiga. Igal

õhtul enne magamajäämist silmitsesin puuri ja üha enam süvenes minus tunne, et nii see ei lähe. Ja ennäe: mõne päeva pärast sattusin Stockmanni kaubamajas nägema suurepäraseid kassikotte. Uurisid neid lähemalt. Tegemist oli prantsuse tööga, kummaski otsas aken, põrand kaetud kunstkarusnahaga. Oli selge, et Alma peab selle koti saama. Kuna mul seisis ees kohtumine Jan Blomstedtiga, jätsin ostu õhtuks. Blomstedt ootaski mind juba raamatupoe ees. Tal on prantsuse orientatsioon ja peab ütlema, et Jean Gabini stiil (soni silmil, krae ülal, väikesed vuntsikesed) sobis talle päris hästi. Läksime kohvikusse ja vestlesime. Ma pärisin Blomstedtilt aru Ciorani ja Derrida kohta, kuid tabasin, et kuulan hajameelselt. Mõtted olid kassikoti juures. Ehkki tean, et Stockmanni kaubamajast ei saa naljalt midagi otsa, tekkis ikkagi mure. Harjumuslikult närvitsesin, et äkki ei jätku. Kuid ma ei julgenud Blomstedtile öelda, mis on mu hajeviloleku tõeline põhjus. Aga kui Blomstedt tegi lõpuks mulle ettepaneku minna vaatama Wim Wendersi filmi «Paris, Texas», olin sunnitud keelduma. Puterdasin midagi ebamääraselt ühest eelseisvast kohtumisest, mille olin unustanud. Blomstedt jäi uskuma või tegi vähemalt sellise näo. Raudteejaama ees paksus lumesajus läksime lahku. Blomstedt lubas ülejäärgmisel päeval sõita Prantsusmaale ja saata mulle Montmorency postkaardi, mida ta muide ka tõesti tegi. Mina aga ruttasin Stockmanni kaubamajja ja ostsin koti ära. Kodus võrreldes muutus Idakeskusest ostetud puur veelgi brutaalsemaks. Sai selgeks, et kaasa võtan ainult viimase kassimaja. Puuri otsustasin jätta pererahvale kingituseks. Aga et nad välismaalt saabudes näeksid, et nende ajutisel üürnikul ei puudu huumorimeel, jätsin lahkudes kesk tuba asuvale lauale järgmise natüürmordi: sulgesin puuri ühe Frederick Tristani romaani, mida parajasti Soomes müüdi muudetud pealkirja all, nimelt «Vabaduse illusioon». Puuri ukse panin tolle ebameeldiva traadist haagiga kinni. Siis sõitsin koju tagasi.

Kassile meeldis kott väga. Tõsi, ümmargused õhuaugud, mis asuvad kummaski koti otsas akende kohal, on plekkääristega kindlustamata. Pikematel reisidel ajab kass küüned läbi õhuaukude välja ja püüab kotti katki teha. Kuid esialgu pole midagi halvemat juhtunud.

Vahel hüppab kass ise vabatahtlikult kotti ja vahib seal ebaseiira dramatismiga välja. Vahel vaatab ta meid, siis kotti ja istub koti lähedusse maha. Ta aimab, et meis küpseb plaan sulgeda ta kotti ja teha ekskursioon mu lapsepõlvkodusse, kus praegugi elab kass, aga mitte enam Halla, vaid Muti.

ARTUR ALLIKSAAR

*

Suitsusõlmed. Tungalterad.
Näljaväljad. Ajahõng.
Hurmakoonlad. Surmakerad.
Hargneb, ürgneb elulõng.

Kelle hõisked? Kelle karjed?
Kelle hala? Kelle trall?
Tulvab tuska. Voogab varje.
Hõljuv, hall on uduvall.

Paljud tähed, valjud tähed.
Kurvad õied õnnepuul.
Kust sa tuled, kuhu lähed,
peatamatu põhjatuul?

Kadal palu. Madal taevas.
Tukkuv nukker päikene.
Umbne õhtu varjus, vaevas
laukaroosteläikene.

Aateuned. Tundepõuad.
Südantrüüdav tumedus.
Kas sa loita, toita jõuad,
virmaliste kumedus?

Kustumatud virvatuled,
valuõied elupuul.
Kust sa tuled, kuhu lähed,
lõppematu läänetuul?

Peiepeiud. Verepulmad.
Salvavad ja salgavad.
Ammu surnuks peetud ulmad
kuskil jälle algavad.

Mällu halla, taude, haudu
nagu vihma sabiseb.
Hinge kaudu kannad raudu.
Mõtte hää sus vabiseb.

Ulmatahed. Julmad tähed.
Surmaõied elupuul.
Kust sa tuled, kuhu lähed,
irrutaja idatuul?

Meie soisust, meie paesust —
sõjaratsud sõidavad.
Meie nõrkust, meie vaesust —
ialgi ei võida nad.

Meist on suurem, neist on suurem
selle mulla saatus siin,
laante laius, visad juured,
puhkemise püha piin.

Tähed. Tühjus. Jälle tähed.
Eluõied surmapuul.
Kust sa tuled, kuhu lähed,
leevendaja lõunatuul?

Toimetuselt.

Siin avaldatav luuletus on teadaolevalt Artur Alliksaare üks viimaseid töid.
Esmapublikatsioon.

AVO ÜPRUS

MÄNGUJUHI LOOJANGURÕÖMUD.

Leonidile

Ma olen inimene.

Ja ma ei ütleks, et halb, kõrkk või kitsi. Ka mitte hoolimatult enesesetõmbunud ega julm. Seda ei saa väita isegi naabrid, kes mind lugupidavalt ees- ja isanime pidi kutsuvad (kuigi olen korduvalt rõhutanud oma tagasihoidlikkust ja pretensioonitust). Isegi mitte naabrid! Aga naabrid teavad ju ometi oma ligimesest alati kõik või veel enamgi. Ja ei kiirusta kunagi kiitusega — oh ei — vähemalt seni mitte, kuni kõnealust isikut kuulumiskauguses pole.

Ma olen inimene.

Pole oluline minu amet — õigemini minu endine amet — ega staatus; pole oluline minu sugu ega iga: ma kasvatan roose, suhtun heatahtlikult inimestesse ning ootan neilt samaga vastamist. Kord nädalas kütan oma õuel asuvat väikest sauna ja vihtlen end seal, nagu meie esiisadki seda teinud on. Vihad valmistab ning õlle toob kohale mõni minu noortest sõpradest; minu kanda jääb üksnes finantsiline külg. On aga nii meeldiv näha noort Andréd mu koduhoovi kase otsa ronimas, nii et džiinide needid, lukud ja firmamärgid välgatavad, paljad küünarnukid läigatavad ja musklid mänglevad: siin on noorus, jõud ja tervis. Siin on meie kodumaa tulevik. Ja imetore on silmata Mihhail-Mischeli taktitundeliselt pidurdamas oma mõirgavat kollase- ja niklikirjut mootorispori imet mu aiavärava taga. Säästmaks mu roose, mu närve. Ja Nadja ning Rata: paljajalu, üksnes sõprade särgikesed lehvivhõlmselt üll, jooksmas üle roheline muru, mööda kollaliivast teed aiasoppi suitsuahju juurde.

See ongi õnn — ütlen ma teile. Ärge ehitage endi ümber kadeduse kapslit, ärge põgenege kõrki üksindusse, ärge pidage oma kutsumust enamaks elavate inimeste — olgu või naabrite — vajadustest: ja te oletegi õnnelikud.

Kui kaunis — ohkan ma heldinult.

Kui lihtne. Imestus? Miks?

Ei ole midagi loomulikumat.

Juba kõlisevad seemisnahkses märsis õllepudelikud. Tšehhi ja saksa õlu leiab madalas, verivärskelt vitsutatud tammelaudadest vaadis (?), palis(?) oma koha. Must voolik siugleb laisa boana üle rohelse muru. Veel üks ämbritäis jäist, värskuse järele lõhnavat vett pudelitele, mille mustavate kaelte keskel troonivad üksikud imetabased igihaljad «Сибирская Водка» kolmveerandliitrised tornid.

Mis see maksab? Aga milleks, sõbrad, milleks! Te ei küsi ju iial, kui palju maksab teie noorus, naer, teie värskus ja elujõud. Ärge küsige ka, kui palju maksab minu õnn. Mina isegi ei küsi ju seda. Tõesti mitte.

«Me oleme ju kõik ühed eesti vennad...», alustan ma vaevalt ja juba pritsivad nad mind sädeleva veega ning kiljuvad: «... ja õed! ja õed! ja õed!» Tüdrukute hääled on läbipaistvad, helisevad ja värsked nagu kristalltuulerataste sõit üle klaasmäe; poiste tehtult (?) ramedasse naeru kujutlen veidi soojust, mõistatahtmist ja austust. Olen õnnelik.

Ja küünitun valgeks hõõrutud käepideme järele.

Keegi meist ei ole purjus — kui, siis ehk õige veidi kõrgendatud meeolus — ja juba seetõttu pean õigeks ronida esimesena hämarasse leiliruumi. Suitsu pole siin küll kröömivõrragi! Õhk on puhas ja palavus saharalik. Juba nihkub termomeetri vaskne nõel 100° lähedale ja ma vean põlved lõua alla; küüned kramplikult vihas kinni ja silmad üle põlvede hiilgamas, piidlemas oma õnne, tõmbun ma tagasihoidlikult ning taktitundeliselt tahanurka.

Ja juba nad tulevadki! Väike ruum on korruga itsitamist, kiljumist ja pritsmeid täis. Või on need ehk sädemed, mis noorte kehade kohal veikleavad? Viha helerohelises muutub veenõus küsitavaks; kartes liigutada sopsin end õige õrnalt; näe Nadiné (või Nadja?) tõstab ettevaatlikult jalga jala ette, tahan talle hüüda: ära karda, ära karda! minu sauna põrand pole kunagi libe. Aga vaikin: milleks, milleks sõnad. Ettevaatlikkus ja graatsia on ju tema loomuses ning võib-olla seetõttu on just tema figuur (vaatamata kiiresti läbisusisenud esimesele abielule) kõige paindlikum, kõige laitmatum. Imestan, et ta pole üldsegi mitte päevitunud: kõik peavad ju vastupidist heaks stiiliks.

Aga palav on. Tõstan viha võimalikult vähe ruumi võttes pea kohale ja siputan jahedaid piisku turjale. Ometi riivan Rajat. Koge-

mata. Alles teistkordne puudutus on ehk tahtlik. Ja selleski ei saa ta veendunud olla.

Nüüd nad märkasid mind. Üksnes sekundi murdosaks vilksatab Raja silmis piinatud vaade; siis taas elustub kogu seltskonna luik ja niits. Oh te mu vallatukesed! Oh te mu paharetikesed! Oh te mu musurullikesed!

Ja poiste tugevad käed hoiavad vihtu. Ja tüdrukute õrnad käed pesevad mu ihu. Ja kristallrataste asemel on kuljused, ja klaasimäe asemel leekide mühav laul ja . . . tüdrukute õrnad käed libistavad must üle vihtade jooksu. Ja poiste tugevad sõrmed tõstavad mu püsti, pööravad mu ümber, panevad taas istuma, kannavad välja . . .

Olen mässitud üleni valgesse linasse.

Õhetan, surisen ja hõõgun.

Mu sõrmede vahel on hiilgavroheline sügavvärviline pudel kreempehme helevalge vahuga tšehhi õlut.

Maitseen väikeste lonksudega ja olen õnnelik. Ma elan. Ma elan. Ma elan.

Ma ei hävita kedagi, ma ei kurna kedagi — ma elan, olen õnnelik ja võin õnnelikuks teha teisigi. Elan imelises ühiskonnas (Eestimaal), kus see kõik on võimalik. Kedagi sealjuures kahjustamata.

Olen õnnelik. Ja annan sõna stereogrammfonile. Mis haruldane plaat: «In the Court of the Crimson King by the Observation of the King Crimson.»

Ja juba jooksevadki nad minust mööda. Paljaste põidade padin. Tugeva iseteadliku kannapõntsatus. Noore vastutustundetu varsa-keste hüplev jooks. Tippiva linna ja kuivkohti otsiva kassi kõnd.

Valge lina.

Suured silmad.

Roheline klaas.

Põletatud puust seinad.

Veel punast veini mu valgele lauale!

Aga mu kamber — kuningalossis leidub sedagi. Iseenesest kattub laud. Noored valavad endid musta boa jääkülma — mu roosidest pühitsetud — veega üle. Kilked. Naer. Rõõm.

On nädalalõpp. Nad on viis päeva töötanud ja seega auga ära teeninud imetabase puhkuse. Mu noored naabrid. Läheb veel kümneid aastaid, enne kui nemad võivad pakkuda oma — siis sama noortele — naabritele samu rõõme, samu naudinguid . . . Või on siis eluõnnigi teist värvi, teistsugune? Hoidun sellele mõtlemast.

Kuniks kõik on nii kena.

Klots on uktselja ja -piida vahel.

Laud on kaetud otse murule. Ei ole võimalik, et meid segab vihm; ei ole võimalik, et meid segab tuumasõda; ei ole võimalik . . .

Kõik on korraldatud imehästi, oleme kaitstud ja varjatud: kohe avatakse šampanja «Советское, полусухое».

Nad jooksevad otse lauast veel ja veel lavale; kord pihustavad endid sätendava veega; nad muutuvad järjest ülemeelikumaks ja kärarikkamaks; ja minult nõuab üsna suurt pingutust, et nende naerule lugupidavat kõla, nende vestlusele sobivat suunda anda. Aga ometi on see kõik nii tore.

Ja veel hilisõhtulgi ei luba ma neil riietuda ja pugeda oma varjavate siidtekkide ning eralõbude varju. Sest niigi kaovad nad peatselt terveks nädalaks. Nädalaks, mil nad on treialid ja õpetajad, füüsikud ja lüürikud. Nädalaks, mil nad on tootjad ja tootjad ja tootjad . . . Nädalaks, mil nad pole alasti minu ees. Enestegi ees.

Täna las olla pidu. Ja las ma juhin seda mängu. Juhin targalt ja taktitundeliselt ettenähtud raamides. Eeloleva nädala nimel, meie kõikide huvides. Mis sellest, et ma võin näida naeruväärne; mis sellest, et ma võin näida võlts, et ma võin näida perversne. Me laulame ja me tantsime paljajalu rohelisel murul ja mu konnasilmad ei valuta; mu valge lina teeb minust toogas senaatori.

Me laulame: «In the Court of the Crimson King . . .»

Ma olen inimene. Ja seda teavad isegi mu naabrid.

SÜGISESTE PÜHADE PAIKU

Taadile

Mis kõik peab mõnesse inim-inimesse mahtuma! Enesele toodud lillede närtsimine . . . põldude koltumine . . . niitude kevadiste lubaduste mälestus. Talvehommikute avarus ja suvetaeva lõpmatus. Vaesuse ja rikkuse liit — ei, ühildumine. Tiigi rahu ja mere tormivõimalused. Öö sügav läbitungimatu pimedus ja helepäeva lõolaulune kõrgus.

Äratundmine. Läbitundmine. Kõiksus.

Tuled, õige veidi kepile toetudes, hallvalge pea sügavale rinna kohale vajunud — ja sa oled enam oma mõtetes kui sügismaailmas. Ju otsid mälulaekaist kedagi, või hellitad ehk alles lootust leida võtit mõnele neist laegastest. Sinu käepikendus kompab pahkliku kadakakepi lõhenenud kannaga tuttavat rada; toetub mälestustele ja sügislehtede määnduvale koldsusele. Ajale.

Lippidest pargipink, millel selitaja silmle avaneb taevas, kõigi oma eristustega samane. Kõigi oma võimalustega avatud ja truu. See taevas, milles kangastub süüvijale nii möödanikku jäänu kui ka eelolevas kätkev. Su silmadetagune mäletab olnut ja tulevat. Su

silmadetagune tunneb Tõde. Ja sind ei hirmuta su iga. On ju igavik sedavõrd iidsem, et ei tekita enam ärevust, vaid pigem kindlustunnet. Vaimuturva.

Võrepink, troon, kaev, trepiaste, kantsel, nari. Muld, muld, muld. Mõtted liiguvad mööda rohelisse värvi tardunud kriime ja rutjumisjälgi. Haavade armistumises on oma järjepidevus, oma tuikaminegi . . . Jäävuses. Armistumises . . . armastamises . . .

Sinu selg, isegi su mantliselg tunneb eneses nende lippide tuttavlikku käesurvet nagu mälestust loendamatuist mõtisklusviivudest siin mäel. Sõbralik surve seljal, sõbralik . . . (?) hoiatav . . . (?) surve rinnal. Jah, süda annab end tunda, süda. Aeg-ajalt peab peatuma, et edasisteks sammudeks end koguda, ja siis on hea, kui teel leidub tuttavaid pinke. Või mättaid. Või mulda.

See on sinu pink, sinu park. See on sinu linn, sinu maa. Sa ei unusta seda.

Aga hommikud on juba enam kui jahedad ning sa kisud suvemantli pikad väsinud hõlmad valuliselt ragiseva rinna kohal koomale. Nii ei jäägi sa ootavale pingile puhkama, vaid eelistad teha veel ühe ringi, ja veel . . . ja veel . . . Austada pilguga mõnd kändu, tervitada mõnd puud ja õnnistada mõnd võrset. Jahe on ühtviisi nii tärkajail kui teadjail. Külmrõsked sügisesed ilmad; riigipühadki ei suuda soojendada soonilisi kõhnuvaid käeselgi — tühjadedest pihkudest kõnelemata — ja seetõttu elustad sa sõrmi aeg-ajalt hingeõhuga. Et surev savi saaks elavaks.

Jalad liiguvad omasoodu; otsekui rõõmustades lehtedest, mis kingade ning nendesse kängitsetud põidade eest pori peidavad. Nii vana mees ei tohi enam libastuda. Aga see poleks ka mõeldav: liig hästi tunnevad su tallad seda maad, liig hästi. Mis siis sellest, et nii mõnigi eemalviibimine olude sunnil üsna pikaks on kujunenud. Mis sellest. Võib-olla just seetõttu ei unustagi sa midagi. Jalad liiguvad tuttavalt maal. Illusioone tegemata, karmiinkoldsust kuldseks pidamata; tundes ja teades. Armastades.

Muheled, kui vaatamata kullavärvilisele vaibale vasakjala varjatuses määrid. Läkakeel limpsab mürgiselt su kandade järele. Virvendus hommikuokstes. Kuigi tuule tõusmiseks on aeg veel varajane. Korralikult ja hoolikalt — olgugi raskustega — pühid sa vihastumata jalgadelt liigse taaga. Puhastad jalad nagu enne templisse või võõrasse ellu sisenemist. Ja liigud edasi: ühtlaste veidi väsinud sammudega.

Ometi pole su väsimusel ühist tühimusega! Pruugib vaid sellel kahtlusel mõnes lumemarju kandvas põõsas vilksatada, kui su hallvalge pea nõksatab püsti ja silmis elavast rauga tõsimeelsest tarkusest kumab läbi lapsemeelne usk. Tühimus, lootusetus, hälbimus — mis kauged võõrad mõisted! Kuidas sai üleüldse nende vari lumemarjus põõsaisse eksida?! Kuidas sai? On ju avarus, sinitaevas ja avatus ikka olemas, tulemas olnud! Kuhu see kaokski.

On's sinitaeva jäävus, kevade tulemasolu, õhuõnn teadmises?
Usus? Veendumuses? Sõnas?

Tões on kõik.

Ja juba liiguvadki esimesed inimesed. Tervitad neid oma pilguga.
Heleneb ilm. Mida enam inimesi, seda rohkem tundub olevat valgust
ja õhku. Kummaline paradoks . . . Kummaline?!

Tõde-tõene.

TÕNU ÕNNEPALU

*

Selgel vihmajärgsel hommikul märtsis
võib äkki paista nagu oleks oktoober.

Ja meel läheb kurvaks
sest taevas on nii valusalt puhas
ja paplid raagus
ja järsku
ei tea ma midagi
nende pungi paisutavast mahlast
sest mus eneses paisub see kurbusehoog
ja mu matab see jaheda valguse laine
igatsus ja hirm
ja midagi veel
nagu tühi mererand sügisel päikesega oktoobris

olgugi praegu märts.

*

Sügise päeva süda
on läbipaistev ja tühi.
Jahtunud tiik, mille põhjas on näha
uppunud lehed.
Mustad suletud laud.

Ja nende laugude taga
ei ole midagi enam.
Ühtegi lootust.

Taevas ühtegi värvi
peale hallika tule,
mis puude latvasid rõhub,
pingule surudes
võrade terasest keeled.

Ja siis üle keelte
libiseb käsi,
üks luuksatus kaugelt — luiged
või oli see hoopis
vee peale sündiva jää
hää! sügise südames.

Kiri maalt 31. 03.

Vihma sajab, et sa teaksid.
On õhtu, millest valgus
muutub läbipaistvamaks
ja sadu näib lakkavat.

Veel pole ma kardinaid ette tõmmanud,
akna kahe klaasi vahel
on esimene (või teine?) uimane kärbes
ja aknast paistab veel

selle maakoha armetus ja suurus.

Armetus, sest kõik on porine ja lagunenu.
Ja suurus, sest taevas kõige kohal on suur ja vaikne
ja vihm, mis tuleb kaugelt ja rändab kaugele
märtsiõhtuses hämaras põldude peal,
on sama suur, sama vaikne ja samamoodi
eluaaurudest sõge

kui mu igatsus su järel.

L'aurore éternelle

Nartsisside järele lõhnavast õhtust
uni meid kannab aeglastel lainetel
hommiku kõlatusse randa

millele öö jooksul sadanud on
märga lund.

Ja paneb sinna maha.
Lihtsalt nagu meri musta rondi
laudkasti või hügelaiha.

Veel on teadvuses hajumata
nartsisside kollane lõhn.
Haaran su järele
tühjust. Ja siis olen päriselt ärkvel:
see on kõle.
Kaarduv lumine kallas
pitsitab halli lahte.

Hahetab
või on see hoopis
igavene valgus mis ei sünni ega sure
vaid laine-lainelt uhub
olematuse randa
märjale lumele kandes
olendeid ja asju
ja jättes nad sinnapaika.
Leidma oma jõudu või jõuetust
algust või otsa.

HARRY LIIVRAND

Mälestus 1840

Me vaatame vastu valgust
on sügise kolletav päev
veel magavad väsinud mehed
ennast välja südaöotalgust

Nad und näevad puhtast taevast
ja naistest ja lastest ja maast
ei sega neid langevad lehed
kõik vabaneb närvides vaevast
ja tõuseb siis keereldes maast

Seal pekstakse lõpuni rehed
ning lõpeb ka vaikus ja paast

Juhtub

Mõnikord ilmuvad
jubedad mõtted
vihma ei saja
päikest ei paista
sul pole naist
ega autot
ja maja
kärnane koergi su samme
ei haista
ja on seda vaja

Kuid sa lähed sirgelt
üks käsi taskus
sind veel ei kohuta
seadus ja raskus
sest oled mees
kel on aega ja väge

kellel on aega ja
kellel on väge
liikuma panna
tuldpurskavat mäge

Ma ei peta

Keda kiita
teid või iseennast
Kõrvalestast
keda tõmmata

Sügismaru peksab
kaski maha
viiekordse
maja taha
ei ta lase
hinge tõmmata

Aga köögis
soojas kaitstud ruumis
hoopis tore
kohvil tõmmata

*

TULID TASA SEST PAOTUS ÜKS

esikust koridori —
päikeselaik seinakaardil
rändas Saaremaalt Labradori

näe mere tagant üks kiri
läbi raskuste siia loovis
ta kirjutas kõigist ja kõigest
ja vastust kiiresti soovis
et kas on meiegi maal
tunda tuttavat kuluvingu

kõik külmad ja murdjad tuuled
kust tulevad sinna ka mingi

PILLE SOVA

MIHRIBAN

Kõrvalvoodis istus väike tõmmu mutike ja kammis minu kammiga oma pikki musti väga võidunud juukseid. Kui ma hommikul ärkasin. Kammis juuksed mitmesse salku, punus kiiresti patsid ja sidus värviliste rääldunud paelajuppidega kinni.

Tõusin püsti ja hakkasin vaevaliselt ukse poole minema.

Oli juba tunda kuumuse värvetuhmitsevat tihenemist. Värvid lõõmasid tuhmudes. Päikesepoolse savimaja valgeks lubjatud sein valendas silmipimestavalt. Läksin üle õue ja korraks tuli meelde «Stalkerist» mees ja naine raudtee-äärsel lumisel tühermaal, Stalkeril jalutu tütar kukil. Stalker, naine ja tütar olid peaaegu seljaga kaadris. Kaidanovski vaatas korraks selja taha naise poole. Ta nägu oli hetkeks nagu naivisti maalitud, kummaliselt otse ja selgelt joonistatud silmadega. Ma imestasin, kuidas oli see nii filmitud, vilksamisi selja taha heidetud pilk, tühi lumine maastik, mustav raudtee.

Madalatest savimajadest ümbritsetud haiglahoovi beežikas-hallist paakunud maast kasvasid välja hiigelsuured puud, tumeda tüve ümber veel veidi varju. Puude all istusid triibulistes pidžaamades mehed ja vaatasid sanitarite. Sanitaride pearätikud helendasid päikeses, kui nad üle õue läksid. Üks pilusilmne mees jorutas kõrge häälega laulda, alguses kasahhi keeles, siis:

— oo oh belinki belinki —

Lonkasin tagasi savimajakesse ja jäin akna alla voodile konutama.

Akna ees rippus määrdunud marlitükk, ei kaitsenud päikese ega kär-
beste eest.

Täidlane uiguuri naine andis kobara helerohelisi viinamarju.
Viinamarjad olid jahedad ja näisid läbipaistvatena.

Naine läks oma voodi juurde ja vaatas mind haletsevalt
— miks sa nii istud kui sinu mees seda näeb ei ole hea
näe nii on ilus —

Uiguuri naine heitis voodile külili ja sirutas oma väikesed tõmmud
jalad välja, kelmikalt käsi toetamas pead, kirju rätik ümber raske
musta juuksekuhila ja luitunud haiglakittel veidras kontrastis. Mõt-
lesin Giorgione Venusele ja naeratasin.

Uiguuri naise kõrvalvoodis oli suur ümaranäoline kasahhi naine.
— üheksa last — ütles ta — aina häda ja viletsus, nüüd siin, kui
süda haigeks jäi, algasid mu svetlõje dni mu päikeselised päevad —
Raskelt hingates istus ta voodil ja sõrmitses peenikest palmikut, must-
jashalli. Kui kuumus muutus peaaegu talumatuks, tundis ta teravat
õhupuudust ja ta otsekuu lapse käega joonistatud peenekortsulisel
näol oli solvunud lapse ilme.

Ängistus nagu kuumus. Ma oleksin võinud mõelda merest ja naera-
tada. Mõelda ennast palavikust hullu merre purjekaks valge purjega.
Ikka veel valmis kauplema, nutsin, kui sa tulid, ja ootasin, et sa ütled
midagi hella, siis ehk oleksin naeratanud.

helevalged ripsmed

minu mõtted merest

ebatäiuslik ebatäiuslik ebatäiuslik

Pikkade juustega väike mutike, kes minu kammiga kammis, läks
koju mägedesse oma lammaste juurde. Ütles, et läheb surema. Tema
asemele tuli Mihriban. Mihriban lebas, rätik jalgadele laotatud, teise
rätikuga tõrjus kärbseid.

Mihriban oli uiguuritar. Ta tugevad mustad kulmud kummaliselt
kaarduvad, süsimustad, öömustad. Tumesinised silmad. Teda, kahva-
tult tõmmut, oleks kui uduloor ümbitsenud, mis kõik piirjooned
hajutas ja sinakaid külmi varje heitis.

Tundsin teravat surmahirmu ja mul oli endast naljakalt kahju, siis
hakkas mul kahju ka oma lähedastest, et ka nemad peavad surema.
Aeg muutus nähtavaks lõõmaks, milles puude lehed staatilise orna-
mendina tuhmusid.

Meeletu ornamendi

terav rütm kordub

lehed kolletuvad

Naine keskpäeva küllastunud

juba tuhmuvast valguses

seisab ja vaatab kummalist lille

— Sa vist mõtled kogu aeg — ütles Mihriban — sul on nii morn
nägu tahad ma laulan sulle —

Mihriban laulis hästi kõrge häälega ja vaikselt.

Mulle tulid meelde need idamaised õpetused, mida olin juhuslikult lugenud, ja oli, nagu näeksin lille, mille kohta teadsin varem mõnda tähtsusetut üksikasja, suutmata lille ennast ette kujutada.

Mihribani peigmees oli kakluse eest teise linna saadetud.

— kui Mahabad tagasi tuleb me abiellume ja mul ei ole enam palavikku —

Pulmades näidatakse neil hommikul kõigile lina süütuse kaotanud pruudi verega. Ta ütles seda murelikult pead vangutades. Ja palus, et ma ütleksin, kuidas on eesti keeles ma armastan sind.

Ma häbenesin öelda, kartsin, et talle ei tundu ilus, aga ta kordas seda peaaegu puhtalt, rebis ajalehe servast tükikese ja palus, et ma kirjutaksin, siis saadab ta selle Mahabadile.

Õhtul ära minnes sa vaatasid korraks tagasi. Ma seisin tagahoovis arõki ääres. Seal oli suur lill. Ta oli suur nagu põõsas, hiigelsuurte lehtede ja väikeste roosade õiekobaratega. Õied olid pungas roosad, avatult valged. Tahtsin meelde jätta ta lehtede kuju ja kuidas nad kaarduvad maa poole. Lehe piirjoon oli väga graatsiline. Ka roosa õiekobar kaardus veidi maa poole.

Ma kummardusin lille kohale ja puudutasin näoga ta õiekobarat. — sa oled huuli värvinud — ütles Mihriban. Me hakkasime huulepulkadest rääkima. Tema oli mõned huulepulgad, mis mulle sobiksid, peldiku potist alla visanud.

Õösel tõusis mul jälle kõrge palavik. Kui arst mu juurde tuli, haarasin hirmust ja valust ta käest kinni. Arst ehmus veidi ja tõmbas käe ära.

Hommikul, kui valgeks läks, võtsin padja alt Mauriaci «Õö lõpu» ja lugesin:

... Te olite imeline. Te ütlesite... (Ja ta kordas seda peaaegu sõna-sõnalt.) «Elu selle inimesega, keda armastame, peaks olema pikk siesta päikese käes, lõputu puhkus, animaalne rahu... Olla kindel, et keegi on su käeulatuses, leplik, järeleandlik, õnnelik, ja et kumbki ei soovi olla kuskil mujal. Ümberringi peaks valitsema selline raugus, milles mõtegi roiduks, nii et isegi vaimus oleks igasugune reetmine võimatu...»

Need on tühjad sõnad vaene laps...

Hiljem nägin Mihribani suvekino juures. Ta oli rase, ümariku kõhuga oli ta veelgi ilusam.

INDREK HIRV

*

tean seni kui lapsea taevad
on varjatud umbusu kaega
mu hirmuulmade vanglast
ei põgene ainuski lind

Kuu-elaja sametvest
täis kiiskavaid kuuliauke
peidab ehk lehkava keha
päikese naeru eest

kui õiguse heiastab valeks
neimadest muljutud peegel
rauust vabaneb pahem
kahest vasemast käest

*

Ei ole tõesti aega kokkudagi:
mu prikilt äkki mastid murrab pagi
ja lõpp on merihuntide hollaadel.

Veel ripneb mõni pääsnu murdunud raadel,
maa-taeva vahel kõlkudes kui poodu.
Ma laulan vabana kui vastset loodu:

Oo hõljuda siin veel, kui pilve puna
su äratab ja mõnda hetke eilsest
su lendlevates juustes hoiab kaua...

siis eemalduda briisist tõugatuna,
kuid poolde tuulde lasta seil, sest
sa siia randa kaevasid me haua.

*

Ma ütlin sulle: taganeva mere
kuulaineis leiad oma neitsiluna;
ma ütlin: oma vahutava vere
võid anda hämarusse mähituna
sel ööl mu rohelistesse reisukotti

ja, sundimata rinnust tõusvat süüd,
võid harjata mu raudset surirüüd
või kaelustada kangund laibanotti.

Mind pole enam, Sinu laiska keha
las silitada öise mere hääl.

Kui kord sel neetud rannal peatust teha
veel tuleb, oleksin ma pigem trääl,
kui sinu Taevas, Juhtija ja Isand.
Su hüüde peale peagi mööda vett
on rahvas kohal — palun ütle, et
su õrna ihu murdes ma ei kisand.

*

Jääb suletuks su armu pudupood? —
jah, olen roppumoodi võlgu.
Sa muutud kiirelt, nagu muutub mood,
ja aina koolutad mu tiisikeriõlgu.

Kui teaksin, et mind armastad kui enne,
ma tunnistaksin, mida veel ei täi:
kui sattukski mu punga pisut penne,
need öösse loobiksin ma purjuspäi.

*

Kui musti purji heiskan sõjaretkeks
ja kahutavalt taevalt viipan tuult,
siis tullitanud pilvi püstihulle
ei peata sadandite ööde äng.

Vast mõni rõõmutõrges öö on öelnud sulle,
et sinu silmanurgis heiaastuda hetkeks
ja oma korpund veri imeda su suult
on aiva olnd mu ulma salamäng.

Tea: ainult minus! — minus on su pääs,
sest oma verelipli Sinu soonis
näen ringlemas, su juukseis kihelemas,
kui värisevi sõrmi vallandad neid öhe.

Sind tunnen igavikku sõudvais valgeis voonis,
su nuukseid kuulen säält, kus lõõskab lääs,
kui märkan pilveutte tombuks tihenemas
ning vee ja taeva vahel kinni vajub lõhe.

*

Võib juhtuda, kord unustan su nime,
kord kaardipaki katab potituus,
kord olen vana, tuim, poolkurt ja -pime

ja iga sõna tõrges on mu suus.
Kuid meelest sinu naeru hõbeketti
ei võta aeg; eal umbra värvi juus

su alabasterõlult mu paletti
ei väsi sekkumast. *Siena naturale*
su selgeist silmadest ei setti —

see soendab kuni surmani mu maale.

*

tähtede lõhnast uimastatud ulmaja
armatsevad pelgulinna rentslites

kortsus taevas varjab neid
hiliste kojuruttajate pilkude eest

ähmast virvendust nõristavad laternad
pilgutavad oma limaseid silmi

pilvede avatud aknaist
piilub nilbelt irvitav kuu

*

hämarus libistab kätt
üle raugete soosilmade
üle künkanibude punaste tippude
üle kuuskede kaenlaaluste
teravalt lehkavate pimedike
üle ürgoru võbeleva üsakolmnurga
ning taganeb hinge pidades suveõhe

TOOMAS RAUDAM

LODUS TIIVAD

K. S-ile

«Üks naine leidis pühapäeva hommikul kiriku minnes metsast ühe poisikese, kes ehk kaheaastane võis olla. Laps nuttis kibedasti tühja kõhu pärast ja ei teadnud midagi sellest rääkida, kust ehk kuidas ta siia metsa oli saanud. Peenikesed riided tema ümber näisid tunnis-tavat, et poisike ülema rahva soost pärit võis olla.»

Istusime Jaaniga murule laialilaotatud vaibal kreegipuu all. Jaani selg jäi natuke päikese kätte, puuokste varjud liikusid heledal nahal edasi-tagasi. Iga kord, kui ma silmad raamatult üles tõstsin, jäi mu pilk tahtmatult neil varjudel peatuma. Olime siin ennegi nii olnud: mina lugemas, Jaan kuulamas, päike kõrgel pea kohal. Toas valitses vaikus: ema oli suure nelinurkse voodi päevateki meile andnud, mõned padjad ka. Me olime nagu üksikul saarel või laevahukust ookeani hulpima jäänud parvel, mis sellele saarele pikkamööda teel. Saja-aastane kaktus, mis iga aasta uusi teravate okastega lehepatju kasvatas, kuhu vastu Jaan ükskord kulli või lahtilöömisega peitust mängides kukkus ja mul tuli tema paljaste kannikate seest ükshaaval peenikesi nõelu välja noppida, see igivana, aga alati noor — kuni ta Mamma surmaööl raksatades pooleks vajus ning prügimäele viidi, viimsel teekonnal isale õlavartesse sadu nõelu jättes, mis hiljem ise välja mädanesid —, see pehme halli habeme ja uute roheliste võsudega kaktus oli meie jaoks palm ja pikkade, meil kõvasti üle pea ulatuvate flokside tagant käisime pärismaalasi piilumas ja nuusutasime inimliha praadimise lõhna. Maja kivimüüride taga tegi ema koduseid töid: õmbles või nõelus (minu jaoks polnud neil erilist vahet, ei ole siiani), pesi pesu, triikis või valmistas õhtuks süüa. Ta võis seda rahulikult teha: me olime aias, polnud karta, et me kuskile ära jookseme, lehma mätastega pillume või kiusame, naabri-Anule nõgeseid püksi topime, ülevalt-Ülari ilusaid punaseid mürgimarju sööma meelitame ning siis ise ootama jääme, millal ta ära sureb. Ülari oli tihti haige, aga see oli ainult palavik — tal oli üleüldse tihti palavik, võis jalapealt kuumaks minna ja värisema hakata. Meil oli temast kahju, aga kiusamata olla me ei saanud, mõtlesime üha hullemaid trikke välja. Meie, Jaan ja mina või õigemini mina ja Jaan, sest Jaan oli minu õpilane, mina tema õpetaja — meie kahekesi olime hoovi kõige targemad, tugevamad ja ilusamad poisid. Jaan minu vend ei olnud. Sellest oli kahju, aga võib-olla oli parem ka — olin tähele pannud, et vennad ei saanud tihti omavahel hästi läbi, salgasid isegi maha, et teine teisele vend on, tegid, nagu ei tunnekski.

Tegelikult olin mina kõige targem ning Jaan oli sellega nõus.

Kõige paremini näitas seda just see, et oskasin lugeda. Mul oli kodus palju raamatuid. Peale ema oli mul veel isa, vanaema ja vanavanaemagi — terve hoolitsejate armee. Et nende vahel vahet teha, kutsusin neid Memmeks ja Mammaks. Ema jaoks nime ei jätkunud, tema oli lihtsalt ema. Memm oli täiesti memme nägu, Mamma mamma nägu. Nad olid ka veidi sarnased, pididki olema, sest Memm oli Mamma tütar. Mamma oli juba väga vana, tema pärast kardeti, et kui ta tuleb aeda lilledele alt mulda kobestama, võib ta kukkuda ning . . . Ma ei tahtnud sellele mõelda, mis siis võib juhtuda, teadsin, et vanad inimesed ei tohi kukkuda. Mamma ükskord kukkus. See juhtus väljakäigus ning Mamma ei saanud enam püsti. Hüüdsime talle läbi ukse, mis ta tegema peab, aga sellest polnud kasu: Mamma oli paks, väljakäik väike, selle põrandalt püsti saada polnud muidu-inimeselgi niisama lihtne. Lootsime, et ta kepiga haagi lahti lööb, aga ta ei teinud seda, kuigi oli kuulda kepi kolinat. Küllap oli see kukkudes alla jäänud. Isa läks kuurist kirvest tooma, et ust maha murda. Mina sosis-tasin ukseprao vahelt sisse, et kallis Mamma, katsu ennast sirutada, haak on otse pea kohal. Tahtsin näidata, kui osav ma inimeste pääst-mises olen. See oleks uhke olnud küll, kui oleksin isa tagasi tulles nagu muuseas öelda võinud: «Näete, Mamma on siin, päästsin ta lahti, ta kuulab mu sõna.» Mammaga saime hästi läbi, paremini kui Memme ja emaga, sellepärast arvasin, et suudan teda mõjutada, aga praost tuli ainult kibedat külma kloorihaisu, mis pani silmad vett jooksuma. Kõik oli vait, oli kuulda, kuidas Mamma nohiseb. Mulle tuli mõte, et võib-olla ta hoopis häbeneb — seda, et ta nii abitu, vana ja väeti on. Siis tuli isa kirvega, pistis tera prao vahele, haak lendas klõpsatades vastu potti, üks paiskus lahti ja me tassisime Mamma voodisse. Peale seda sai ta ise ka aru, et ta vana on ega kippunud enam nii kangesti välja, või kui tuli, siis istus niisama ja silmitses rõdult (nii hüüdsime varjualust, mis tegelikult oli vist veranda: alati, kui mul nende sõnadega tegemist tuleb, tõttan teatmeteostest otsima, aga ei saa mitte kunagi selgust ja sugugi mitte sellepärast, et teatme-teosed halvad oleksid) liikuvaid pilvi ja mitmevärvilisi lilli.

Jaanilgi olid vanaema ja vanaisa, nemad elasid linna teises otsas ega juhtunud meie kanti eriti tihti. Ma ei teagi, kas Jaan neid kuidagi kutsus või mitte. Kui inimestega kokku ei puutu, siis pole ju ka mõtet neile nimesid anda. Meil ei olnud Jaaniga kunagi tema vanaisast ja vanaemast juttu; ema-isa käest olin kuulnud, et Jaani vanaisa on raskesti haige. Niisiis oli Jaan tunduvalt paremas olukorras, tal olid ainult ema ja isa ning nemad olid kogu aja tööl ja lubasid Jaanil minuga mängida.

Lugesin tõesti hästi: kurbadel kohtadel läks mu hääl kurvaks, ma piilusin Jaani poole — kas mõjub? Jaan ei näidanud välja, tegelikult mõjus küll. Ta oli üsna õrna hingega poiss: kord olin teda ta perekonnanime pärast norinud ning ta oli nutma hakanud. Perekonnanimi oli tal tõesti imelik: Apteeker. «Kuule, kas su isa on ka apteeker?»

narrisin Jaani ja valmistusin nägusid tegema. «Ja ema ka? Olete kohe kõik apteekrid? Apteeker, apteeker, anna mulle rohtu, muidu suren ää.» Algul Jaan mõtles, et jätan varsti järele, aga ma ei suutnud, tegin lõustasid ja karglesin ümber Jaani, surusin oma kehaga talle peale, tõukasin ja nügisin teda, nagu oleks ta mängukann. Varsti tekkiski suu ümber nutuvõru ning Jaan hakkas tihkuma. Ta tõinas vaikselt, justkui oleks kartnud, et täiel häälel lõugamise peale tuleb keegi vaatama, mis me teeme, ning saab teada, et Jaani on tema nime pärast narritud. Muidugi paneb see täiskasvanugi muigama, ning kuigi mina oma karistuse kätte saan, pole see tõsine, sest midagi ju ei juhtunud: verd ja muhke näha pole, tühipalja «apteekri» pärast on poisike virisema hakanud. Siiski ei kasutanud ma seda enam tema vastu, küllap tundsin, et olen liiale läinud — nii kaitsetu ja hale oli ta seal õunapuu all tihkudes, suured tatipullid tulid ninast ja suust välja, nagu oleks Jaan seepi söönud.

Jutte kuulab Jaan hoolega, tema kandiliste õlanukkidega keha toetus ühele käele, teisega näppis hajameelselt tekiserva või püksikummi. Mõnikord küsis ta mu käest sõnade tähendust.

«Lodus tiibadega tulid mehed tagasi ja rääkisid oma õnnetust. Sepasell rääkis, kuidas . . .»

«Mida see tähendab?» katkestas Jaan lugemist.

«Mis?» küsisin, lootes, et ehk on tal midagi muud meeles. Kuid ei —

«Lodus tiibadega, mis see on?» päris Jaan.

«Ah et lodus tiibadega,» võitsin aega. Tõepoolest, mingeid tiibu polnud meestel seniajani olnud, üks meestest oli seesama puu alt leitud laps, vahepeal suureks kasvanud, kes nüüd laia maailma läinud, et kasuvanematele hoolitsuse eest tasuda; teine oli lossivaremetest leitud teekaaslane, sepasell, kellega koos nad olid üritanud varandusekoopasse tungida, kuid polnud saanud, sest sepa vasarahoopidest hoolimata polnud kaljusein kõikunudki. Ma ei osanud midagi arvata. «Tiivad», pealegi veel «lodus», segasid mind hirmsasti. Varem olin lihtsalt valetanud, omalt poolt juurde luisanud, kui ei teadnud, nüüd aga järsku ei julgenud. Ma ei tea, mis minuga siis juhtus, sest tegelikult ma ju teadsin — jutu sisust, rääkimise toonist oli ülimalt selge, mida nende lodus tiibadega öelda tahetakse. Küllap teadis Jaangi — samasuguste, veel hullemate kitkutud-katkutud tiivanukkidega oli ta õunapuu all seisnud ja tõnninud. Ma arvan, et ta tahtis mind meelega segadusse viia, tasudes nii — lihtsalt küsides, ilmselge kohta aru pärides — kätte «apteekri» eest.

«Lodus tiibadega, see tähendab pettumist, kurbust, tuska. Kõik võib olla lodus tiibadega — loodus, loom ja inimene.»

Jaani pilk kangestus minu huultele, siis põrnitses põski ja kõrvalesti, nagu võinuks hääle seal tulla. Ma polnud piuksugi teinud, aga üles, sinna, kust hääle oli kostnud, ei julgenud me kumbki tükil ajal vaadata. Mitte et me kartnud oleksime. Kui me midagi pelgasime,

siis just see juhtuski — meie kaksikvõim ja -elu oli kolmanda, võõra tulekuga katkenud. Oksad meie peade kohal liikusid, midagi murdus, koorepuru pudenes meie paljastele ihudele — seal see Seletaja seisiskil Kõiketeadja Kolm Kuldset Juuksekarva (mõttes nimetasin teda kohe nõnda) oli väikest kasvu, jalas olid tal traksidega püksid, kiitsakat ülakeha kattis kurguni kinninööbitud pikkade käistega triibuline pluus. Jäi mulje, nagu oleks tal meid kuulates puu otsas külm hakanud. Äkki oli ta haige? Miski tema välimuses andis sellelegi mõttele alust. Riitusest võis järeldada, et ta on kehvast perest. Selles vanuses ei kandnud meil enam keegi traksipükse, see oli titt-oleku märgiks, olime parem päris paljalt, jäime tuppja ja lõugasime kapi taga nutta, aga pükse jalga ei pannud. Lõpuks saadi meist ja meie nutumängust villand ning lubati meil vait olla, kuidas ise tahtsime. Meie uus tuttav, ime küll, ei paistnud oma riitust sugugi häbenevat. Särgil ja pükstel, millega ta vaigustel okstel oli rippunud, polnud ainsatki plekki — veel üks tõend päritolust ja sellega kaasakäivatest oskustest. Meie viskasime oma riided õpetustest ja meeldetuletustest hoolimata kuhu juhtus. «Taevasttulnul» poleks pruukinud suud avadagi — korrapealt sain aru, et olen troonilt tõugatud. Sellest hoolimata hakkasin kohe uhkus-tama.

«Loen talle ette. Ta ise veel ei oska,» tutvustasin ennast ja oma kuningriiki.

««Eesti rahva ennemuistsed jutud»,» ütles põlvpükstes poiss tead-jalt. Hirmujudin jooksis mul üle selja, aga ma ei teinud sellest välja, vaid küsisin uljalt:

«Tahad ka kuulata?»

Midagi totramat oli raske ette kujutada. Poiss ei vastanud, võttis padjalt raamatu, vaatas seda ja pani tagasi. See oli kohtuotsus.

«Olen lugenud,» ütles ta. Teadsin seda isegi, tal poleks pruukinud raamatut vaadatagi, aga küsisin ikka, justkui iseennast kiusata tahtes, ehkki just tahe oli kuskile kadunud — tegin kõige rumalamaid asju, mida üldse võib ette kujutada, ning naeratasin ise seejuures lollakalt.

«Millest seal juttu?» (Vesise suu jänesemokkadega naeratus.)

Jälle ei kiirustanud meie uus tuttav vastama. Tegelikult oli ta siia vägivaldselt tulnud. Naabriaiast, kus teadsin ainult üht tigidavõitu vanamoori elavat, kes ei lubanud meil, lastel, oma puu otsast kreeke võtta, ehkki oksad meie aeda ulatusid. Olin valmis olema põlve-pikkune titt, et aga enda õigust, pakatavaid päikesemagusaid kreeke maitsta saada. Ja mitte rohu seest või mulla pealt (sealt tagasi andma ei pidanud, kuigi nõiamoor võib-olla tahtis), vaid otse puu otsast, seal olid nad külmad ja magusad nagu jäätis. Tuli ainult jälgida, et kreegiga koos mesilast suhu ei pista, mesilased keerlesid puu ümber ja peitsid endid liha sees olevatesse pragudesse, mis olid nagu lahtised haavad operatsioonilaual — olime üht taolist filmi ringvaates «Nõukogude Eesti» näinud. Mõned plikad isegi minestasid, aga sellest hoolimata viidi suuremaid lapsi klassitäite kaupa kinosse, päris esi-

messe ritta ei pandud, kuid kiljumist ja ohkeid tuli ikka ette. Meil kõigil oli tarvis ruttu targemaks saada. Mina veel koolis ei käinud, aga kinno sain ikka (ja võtsin Jaani alati kaasa) — emal oli tuttav kontsutõmbaja. Räägin sellepärast kinost ja kreekidest nii pikalt, et mul on veel praegugi piinlik, kui oma käitumise üle mõtlen: kehitan närviliselt õlgu ja puhun rahulolematult läbi nina.

Selle küsimuse peale — millest jutus juttu? — säilitas Kirjanik (sest see ta oli, nagu varsti selgus) jälle rahutukstegeva vaikuse.

«Kes see on?» küsis ta hoopis Jaani kohta, kes ikka veel teki-nurgal kõssitas, nagu oleks ta tahtnud, et keegi talle jutu lõpuni ette loeb. Päike oli vahepeal edasi nihkunud, Jaani selg varjust väljas.

«See on Jaan,» ütlesin ning lisasin õelalt, kindla tagamõttega: «Apteeker.»

«Ilus nimi,» ütles tema. Nende pilgud kohtusid, ütlematagi oli selge, et kaotan oma viimase alama, sõbra, keda võisin usaldada. Surusin hambad kokku ja proovisin vaadata mujale, aga kuhu mu pilk ka ei pöördunud — tikripõõsasse, kuuri küljes rippuvale roostes plekkvannile, punastele katusekividele ja lagunenenud korstnale, puu-virnale, kanadeaiale — igal pool nägin uustulnukat ja Jaani ja tundsin nägematuid välju, mis mind eemale tõrjusid. —

Sellest ajast peale olin mina alati kolmas, minu kohalolekut küll salliti, aga ega sellest ka midagi poleks olnud, kui ära oleksin läinud. Nemad kaks, Jaan ja tema, olid nüüd maailma naba. Kuidas nad omavahel võimu jaotasid, ei tea, tundus, et nende riigis valitseb mingi hea, kuid kõrvaltvaatajaid just sellesama headuse ja leebusega — nii ei saa ju olla? — ärritav vaim. Niisama kergelt ma siiski alla ei andnud, jätkasin tasahilju võitlust, kodusin salakesi võrku, leiutasin mängu, kus minu oskused, võimed ja teadmised hästi silma paistsid.

Paraku olid neil — tal — oma mängud, minu omadest ei tahtnud nad vähemasti esialgu midagi teada. Vihaselt jälgisin Jaani: tema nägu oli muutunud ülbeks, ta nagu teadis, et ma kannatan, ning vaatas, kas mõjub. Mõjus, muidugi mõjus, meelsasti oleksin tahtnud tema juurde joosta, tal kaela ümbert kinni hakata ja andeks paluda, aga miski hoidis mind tagasi.

Juba sama päeva õhtul viis ta meid (mind ei kõlvanud maha jätta) enda juurde ja näitas oma joonistusi, plastiliinist ja puust voolitud nukke, lennukeid ja laevu, vanaaegse kirjaga raamatuid ning lõpuks nagu muuseas ka päevikuid. Need ruudulistes kaustikutes ja nummerdatud vihikutes päevakirjad kinnitasid tema üleoleku lõplikult. Nüüd selgus ka, et ta on meist palju, oma viis-kuus aastat vanem, käib algkooli viimases klassis. Nüüd olime justkui tasa — pole ju miski ime, et koolipoiss lugeda mõistab? —, kui poleks olnud PÄEVIKUID. Minu teada (ka Jaan aimas seda) kuulus see harrastus väljavalituile, kirjanikele. Pikkamööda tuli välja, et selleks ta saada tahab. Võib küll ka olla, et meie oma kadedate mõtetega määrisime talle ameti pähe, unistuse kaela. Ise ta seda kunagi sõnasel-

gelt välja ei öelnud. Kadedus polnud siiski põhjus, meie mõttekäik oli lihtsalt loogiline. Sest mida arvata kümnetest täiskirjutatud kaustikutest? Millekski pidid need ju muutuma, nii palju sõnu tühjalt tuulde lasta tundus mõistusevastasena. Kaustikuid oli kaht sorti — ühtedesse oli kirjutatud loetud raamatute sisu ning hinnang loetule. Neid ta meile näitas. Ei julgenud neid näpuga puudutada, vaatasime kaugelt. Teistes oli midagi muud. Ma teadsin, mis seal on — salajased mõtted, soovid, ülestunnistused. Hiljem, pärast tema surma leitakse need päevikud üles ja kogu maa, terve maailm saab teada tõtt. See tõde ei ole kuidagi seletatav, ta on nähtamatu, aga ometi olemas. Kaustikute turritavad seljad, kust traadid ja õmblused välja paistsid, tundusid tõtt teadvat. Võib-olla olen mina see, kes väärtusliku materjali inimestele üle annab? Heameelega olin valmis astuma vahendajaks, ehkki paistis, et hoopis Jaan selleks saab. Oskasin küll hästi ja ilmekalt lugeda, aga kirjutada ei osanud ega tahtnud, kuigi tähed olid mul selged. Isegi kirjadega ei saanud ma kuidagi hakkama, ikka tekkis mingi tõrge. Kord, kui Jaan keskkõrvapõletikuga Tallinna haiglasse viidi ja mul igav hakkas, otsustasin sõbrale kirja saata, aga ei saanud avasõnadest kaugemale. «KALLIS JAAN», maalisin paberile, aga jäin siis mõtlema — korruga liiga palju (kas tohib üks väike poiss teisele väikesele poisile kallis olla? kas selle jaoks paremat sõna pole?) ja liiga vähe (sest ta oli mulle tõepoolest kallis, tundsin temast märksa suuremat puudust, kui «kallis»-sõna väljendada suutis) seisis paberil. Nüüd, kui ma midagi kirjutama hakkan, on mul samasugune või väga ligilähedane tunne. Mida öelda? Kõik on ju nagunii öeldud?

Sellega lõppes meie esimene kohtumispäev. Kirjaniku tädi, kreegi-moor, tuli koju ja käsutas ta õppima. Õppida — kui alandav pidi see tema jaoks olema! «Endal kahed ja kolmed päevikus, nüüd sekeldad veel nendega!» pahandas ta. «Kähku, kähku!» Polnudki aru saada, kellele see «kähku» mõeldud oli, kas trakspükstega sugulasele või meile. Jätsime viisakalt head aega, meie uus tuttav aga vajus alistunult laua taha toolile.

Samal ööl nägin unes ema, isa, Memme ja Mammat. Neil kõikidel olid seljas suured tiivad nagu ühes Chaplini filmis, ainult mitte puh-tad ja valged, vaid kulunud, katkutud-kitkutud — sõnaga, lodus. Siiski vehkisid nad nendega meeleheitlikult, justkui oleksid nad peale õhikutõusmise midagi mulle öelda tahtnud. Nad nagu hoiatasid mind millegi eest, keelasid ja käskisid. Eriti hoogsalt, peaaegu lõbusalt lehvitas kaheksakümne kahe aastane Mamma. Teda vaadates puhkesin naerma ja ärkasin üles.

Minu kõrval öökapi serval lebas hall kaustik, samasugune kui temalgi, kutsuvalt paistis kardina vahelt tema peale kuu. Kaustiku olin hommikuks valmis pannud, et sinna sisse loetud raamatute sisu kirja hakata panema. Kes teab, kui sellest alustada, siis võib must lõpuks asja ka saada. Kirjanikuks ma saada ei tahtnud, mulle liht-

salt meeldis see, et asja saab. Süütasin hinge kinni pidades laualambi (olin nagu piiramisrõnga keskel: minust vasakul kapi taga magasid ema ja isa, paremal suures toas vanaema oma emaga, minu vana-vanaemaga, Mammaga; õnneks keegi ei ärganud) ja panin oma unenäo nii lihtsalt ja kiiresti kui vähegi võimalik lilladele ruutudele kirja. Mitte kunagi enam ei tee ma nii.

Järgmisel päeval näitasin unenägu Kirjanikule. See kõlab nagu kinos — näitasin. Tegelikult pakkusin vaatamiseks kaustiku esimest lehekülge, kus unenäo konspekt segaste tiira-taara tähtedega kirjas seisis. Ning teate mis?! Sain unenäo eest kiita! «Sust võib asja saada,» ütles Kirjanik. Mulle oleksid nagu tiivad kasvanud, ning kuigi nendega veel nii kõrgele lennata ei saanud kui minu nõuandja, olin enese-unustuseni rõõmus. Seda kirjutades ei istu ma toolil, vaid umbes kakskümmend sentimeetrit kõrgemal — vanemal inimesel kondid õõnsad, keha kergem, teda tõstab joovastus kergemini ja kõrgemale. Ühe käega lauanurgast kinni hoides tõmban ennast toolile tagasi. Ma pean juhtunust aru andma. Moraal, nagu öeldakse, on asjades enestes; tegelikult on see kergemeelne ütlemine, sest eks katsu teda sealt «seest» kätte kangutada — väga kergesti võib tulemuseks null olla.

Siiski ei suutnud minu «hea» unenägu Kirjanikku enda poole võita. Teda huvitas rohkem Jaan. Nad käisid igal pool koos, sosis-tasid millestki, mind nähes aga jäid vai. Olin korraka julmalt eemale tõugatud. Ainult lugemistundidel võeti mind kampa. Kirjanikul oli kaasas De Costeri «Ulenspiegel ja Lamme Goedzak», ta pani raamatu enda kõrvale ja rääkis sealt lugusid, nagu oleksid need ta enda kirju-tatud. Sellistest seiklustest polnud meil aimugi. Eriti meeldis, meeldib veel praegugi, sügamispulbri lugu, seda lugesime mitu korda järjest ning naersime pisarateni, kui preester, kes katkiläinud pühakuju asemel pidi tseremoonia ajal liikumatult postamendil seisma, äkki krae vahel sügelust tundis. Raamatus oli ka kohti, millest mina teada ei tohtinud. Ega mind ausalt öeldes need eriti ei huvitanudki, olid igavad, midagi seal ei juhtunud, neid lugedes oli palava suvepäeva tunne, kui õhk seisab paigal ja midagi teha ei viitsi. Võib-olla oli neil ka teisi raamatuid, ei tea, heinakuhjas nad kahekesi istusid ja kudrutasid, nägin ise ükskord pealt: raamatu nurk jäi teki alt välja paistma, nii kiiresti nad seda peita ei jõudnud. Kolmekesi-koos-luge-mine toimus ikka samal muruplatsil meie aias kreegipuu all, külma kivimüüri taga võttis Mamma sokikandu kinni, Memm kooris kartu-leid, ema tegi pliidil jahusousti. Keegi ei olnud huvitatud, mida me teeme, sest me lugesime, ja lugemine oli ragulka ja sutspüssi kõrval ohutu tegevus.

Ükskord korraldasime näitemängu. Ütlen «korraldasime», tege-likult oli korraldajaks tema. Ka murupeasel lugemislaeval oli tema kapteniks, hakkasin sellega juba harjuma, ainult sellega ei harjunud, et Jaani kaotanud olin. Neid sidus ka see, et Kirjaniku tädi ja Jaani

ema olid ühtmoodi inimesed, rääkisid sarnast keelt. Kui Jaan ema käest riielda sai, siis oli see sama, kui oleks tädi Kirjanikku halbade hinnete pärast kantseldanud. Siis tarvitati sõnu, mida meie peres tauniti, lendasid «kuradid» ja «raisad», matsusid «matsid» ja praksusid «paganad». Jaani ema rääkis alatihti «tapan ära, tapan ära», see oli kole küll ja ajas hirmujudinad selgapidi jooksma, alles hiljem sain aru, et tegelikult on ta hea inimene, ei mõtle selle kurja all kurja, kõige vähem tapmist. Tapmist olime näinud, kui Postiljoni-Leenu oma vasikal pea otsast saagis. Vasikas oli samasuguse hargi peal nagu puugi, Postiljoni-Leenu seisis ühel pool saepakku, abiks kutsutud võõras mees teisel pool. Meie Jaaniga piilusime plangu vahelt. Siis oli suur suu- ja sõrataud ja kõik lehmad, vasikad ja muud pudulojused pidid likvideeritud saama. Kas see just nii käis, nagu nägime (või praegu usun nägevat)? Ei tohi päris kindel olla, hirm võis pilti moonutada, ehkki tõde pole selliste asjade puhul kunagi teadatahtmist väärt. Seatapmist mäletan selgemini ja olen kindel, et see nii ka käis. Panin ise kausi alla, olin üllatavalt külmavereline ja ei saanud aru Memmest, kes ukсед kinni pani ja teki alla puges. Kahel päeval ei võtnud ta värsket seapraadi suu sissegi, kolmandal juba proovis, sülti aga sõi, nagu poleks sel seaga mingit pistmist. Mamma, tema oli minu poolel, oma tütre vastu. «Tubli poiss,» kiitis ta mind. Seatapja, tulipunase näoga kõõluseline mees, võttis raha vastu (see oli rohkem moepärast, kapatäis sooja verd oli tema tasu, ta elas väga vanaks, elab ehk veel praegugi — nagu muinasjutus) ja viskas mulle seapõie. «Võta, poiss, mängida,» ütles ta. Minu arvates polnud põiega midagi teha, lõin teda paar korda jalaga — ei põrganud, viskasin õhku — ei lennanud. Mul palju paremad mänguasjad, kummipallid ja päris õhupallid olemas. Seatapja elas ikka veel ajas, kus ta ise poisike oli olnud ja põitega mänginud.

Räägin vasika- ja seatapust sellepärast nii pikalt, et ma ei taha tulla näitemängu juurde, mis järjekordselt näitas, et nemad Jaaniga võivad kõik maailma asjad korda ajada, kui tarvis, mina olen nende töödele-toimetamistele ainult ees.

Etendasime «Punamütsikest» ja «Saabastega kassi». Mängisime neid kahel nädalavahetusel järjest — laupäeval «Punamütsikest», pühapäeval «Saabastega kassi». Kogu hoovirahvas käis meid vaatamas. Kui enam kedagi polnud, kui kõik, nii vanad kui noored, olid etendust näinud, enamus kaks korda, sulgesime teatri. Ütlen jälle «etendasime», «mängisime» ja «sulgesime», nii on mugavam, tegelikult oli kõikide otsuste tegija Kirjanik, meie olime — meelsasti! — käsutäitjad. Tahtsin endale paremat osa — Hunti, Hiiglast, Kassi — saada, aga kukkusin juba esimesel katsel haletsusväärselt läbi. Peab ütleva, et võimalus enda maksmapanemiseks mulle anti, Kirjanik arvata-vasti mäletas minu head lugemisostkust ning usaldaski mulle «Punamütsikeses» Hundi.

Olin tol päeval väga elevel, täitsa nagu arust ära. Ronisin laua

alla ja kõditasin pealtvaatajate varbaid, pistsin käe Mamma villase soki sisse. See ongi vist rambipalavik, rohkem mul seda olnud pole, igasuguseid muid tõbesid küll ja veel. Kui eesriie lahti läks (kõik, nukkudest teatrilavani, oli meil endi, tema kätega tehtud) ning Hall Hunt lavale pidi ilmuma, hakkas rahvas kohe sosistama. «See on pettus,» ütles valju häälega kampsunisse mässitud ülevalt-Ülari. «Vaadake ise, hunt on ju plastiliiniga pulga otsa pandud.» See oli kõige hullem, mida teha sai — Ülari ütelda, minul näitlejaköögi saladusi reeta. Pettus polnud küll eriti suur — ainult tited võisid uskuda, et nukud ise üle lava ronivad, kuid ometi oli see vajalik, kui tahtsime, et etendus hästi lõpeks, et meie kunsti vääriliselt hinnataks. Tõmbasin küll Hundi (selleks oli mingist kergest krabisevast materjalist külgedelt siledaks kulunud lidus kõrvadega mängu-hunt, kuid mitte hall, nagu loomulik oleks, vaid hoopis helepruun, vaata et punane) silmapilkselt allapoole, aga oli juba hilja. Vihaselt krabas Kirjanik, kes tundis läbikukkumisluku endagi jalge all avanevat, juhtimispulga enda kätte ja mängis kaht osa korraga. Ma ei mäleta, mis see teine oli. Kuigi — mis siin mäletada, mäluõrkest teeselda, küllap oli ta ise Punamütsike, Jaan mängis alguses ema, pärast vanaema. Põnev oli vaadata, kuidas nad kahekesi toime tulevad, omavahel silmadega märku annavad ja osavalt sõrmi liigutavad, nii et see teiselt poolt nähtuna tegelaste liikumisena paistab. Aga kahju oli ka! Kahju kõigepealt!! Ja kadem!!!

Teises vaatuses pidi Hunt (endine mina) Punamütsikese ümber tiirutama, teda mesikeelselt meelitama ütlema, kus elab Punamütsikese vanaema. Kirjanik oli Hundi osa vahepeal Jaanile andnud. Ei saanud ju kõiki rolle ise mängida, nii andekas ta polnud, nii andekas pole keegi. Kuigi Jaan polnud harjutanud (harjutamiseks jäi üldse vähe aega, muidu oleks ehk mul ka paremini läinud), tuli tal kõik nagu iseenesest välja. Nad olid üksteisele väga lähedal, pididki olema, sest näitelavaks oli umbes meetrisuurune ümberpööratud vineerkast, mille põhjas oli näitlejate liikumisruum, ühe väljalöödud külje külge oli aga riputatud peenikesele traadile kahest taskurätist eesriie, mida sai vajaduse korral kokku-lahti tõmmata. Nende ihud puutusid kokku, justkui emmata-hellitada tahtes põimusid käsi-varred näis et lahtiharutamatusse sõlme, kuid hargnesid siis nukkude üllalliikumiselega kooskõlas uuesti sujuvalt lahku. Siis jälle! Ning veel üks kord! See oli kogu etenduse haripunkt, vanaemasöömine polnud selle kõrval midagi, kuigi kutsus esile ahhe ja ohhe. Nii kaval, nii karistamatult kaval oli Hunt, nii lihtsameelne Punamütsike! Märkas, et nad ei räägigi nii nagu raamatus. Muinasjutt oli mu põlvedel lahti, vaatasin sealt järele. Oligi nii — neid sõnu ma sealt ei leidnud, kuid ometi tundus, nagu peakski nii olema, nagu olekski Perrault niimoodi kirjutanud. Lummatult jälgisin näitlejaid, hiirvaikne oli ka «saal». Keegi ei hüüdnud, et nii ei ole. Isegi pulgad, millest sõltus kõikide nukkude «elu», oleksid nad võinud lavapõrandast kõrgemale

tõsta, vean kihla, et seda poleks märgatud. Ka minu hiljutine läbi-põrumine unus nii kergemini ja ma ei pidanud häbi täis silmadega teistele otsa vaatama, Memmest ja Mammast, kes mulle sadu kordi «Punamütsikest» ette lugenud ja ümber jutustanud olid, ummisjalu mööda jooksmas.

Minu häbi mittetundmisel on teinegi põhjus — nimelt leiti mulle järgmisel korral sobivam osa. Olin sellega täiesti rahul. Hundina (nagu ka kirjajutajana) polekski minust vast asja saanud. Kindlalt ja rahulikult kõlas kulisside tagant Jutustaja hääl. Lugesin (kui mängisime «Punamütsikest»):

««Elas kord väike külatüdruk, kes oli nii ilus, et keegi ei olnud temataolist enne näinud. Ema armastas teda hullupööra, vanaema aga veel rohkem.»»

Aeglaselt ja armastusega sikutasin peenikest nõöri, ema siidtasku-rätid võpatasid nagu lennuvalmis tiivad ning eesriie avanes. Raamatus seisis selle koha peal paks punane püstkriips: minu saamatusega tuttav olles oli Kirjanik selle sinna igaks juhuks tõmmanud. Siit üle minna ei tohtinud. Tuli osata neis juhistes orienteeruda: mõned lõigud olid maha kriipsutatud, eemalseisvad laused omavahel ühte seotud. Tegin kõik, nagu jooned juhatasid, punaste palkide taga peatusin pikemalt ja jälgisin ühe silmaga etenduse kulgu. Kuigi stseen selleks valmis oli ja nukud pulkade otsas kohmetuks muutusid, ei teinud ma enne häält, kui Kirjanik pea ja kõrva minu poole ootavalt välja sirutas. Alles siis (ja siiski veel viivu võrra lubatust hiljem) ütlesin vajalikud sõnad. Tundsin, et mind oli tarvis, ning mul oli sellest hea meel. Mõnikord (lõpuetendusel) lugesin peast, kissitasin silmi, ajasin pilgu, mis lakke riputatud vooditekki sumbus, uduseks ning dekla-meerisin nagu pime Homeros:

««Üks mölder oli jätnud oma kolmele lapsele päranduseks ainult veski, eesli ja kassi . . .»»

«Saabastega kass» oli samuti menukas tükk. Kuidas ta saigi mitte menukas olla, kui vaatajateks tuttavad ja sugulased, oma isa ja ema, vanaemadest rääkimata. Mõnus oli kiitust kuulda, veel mitu nädalat takkapeale käisin ümber Mamma, pakkusin ennast kaela mudima, et aga ise mõnu tunda: «meeldis küll», «tore oli» peale hakkas seljannahk kohe kirvendama. Mõnikord, minu au- ja kiiduahnust märgates, kiideti küsimatagi. «Sinust saab näitleja,» ütles ema, kel oli kinos tuttav kontsutõmbaja, endine «Vanemuise» primadonna, kes pärast kiiret tõusu veel kiiremini alla käis ning provintsilinna elama tuli, kus keegi teda ei tundnud. Mõistagi vähendas see eksimisvõimalust, mul oli selle üle hea meel («Saab asja,» mõtlesin), parem kui «kirjaniku» üle. See ennustus ongi täide läinud — palju sügavamas ja inimlikumas mõttes, kui ema tookord arvata võis.

«Saabastega kassis» ei juhtunud midagi. Kõik täitsid neile ette-nähtud osi, Kirjanik mängis näitlejate nappuse tõttu mitut osa korraga, tegi erinevaid hääli, kõmistas nagu Inimsööja, piiksus nagu Hiir.

Panin lõpuks tähele, et ega ta teisi hästi ei usaldanud, Jaanilegi andis rolli ainult sõbrusest, mitte tegelikke võimeid arvestades. Või mis võimeid sel Jaanil olla saigi! Mida ta meie kohta päevikusse kirjutas, ei tea. Kas üldse? Sest see, mis tähtis, jäetakse sageli vahele, alles hiljem avastatakse, et just sellest sai kõik alguse.

Suvi kestis kaua. Nii mulle vähemalt tundus, pidi tunduma, sest kannatasin oma sõbra kaotuse pärast väga. Mitte küll kogu aja, aga see «vahest», mis teatud puhkudel valusasti sisse lõi ja teravalt tunda andis, mis tegelikult on juhtunud, oli eriti raske taluda. Usun, et käisin salaja rõdu nurga taga nutmas, ehkki ei mäleta, aga ei mäleta sellepärast, et toonane tundmus kutsub veel praegugi esile piinlikkust. Kas tõesti olin see mina? küsin enda käest ning kellegi pikk vari — vist kreegipuu oma — noogutab pikalt.

Ma ei osanud muud teha, kui kutsusin Kirjaniku enda poole õhtusöögile. Mäletasin veel Jaani-aegu: meelsasti oli ta osa võtnud meie ühissöömaegadest, mida ema laupäeviti korraldada armastas, sättinud ennast nagu juhuslikult juurde, vilistanud köögi akna taga või krõbistanud küüntega vastu kiviseina nagu kass, kuni ema ta sisse kutsus. Minule ei olnud söök tähtis, Jaanile ka, kodus sai ta üleliiaga toidetud, aga oli ikka — olime mõlemad — kõhn nagu piitsavars. Me olime koos, sõime ja jõime teineteise kõrval ühes lauas, olime nagu vennad — see oli see, mis luges ning Jaanile noorema venna osa vastuvõetavaks tegi. Ta tahtis ise alam olla, ega ma teda nii väga ei sundinudki. Seda oli ju ka nüüd näha — kui ei olnud mind, oli tema, sest keegi pidi olema, kes Jaanile peremees-õpetaja-olemisega vastu tuleb. Ülari ei võtnud kunagi mürgimarja vabatahtlikult vastu, ikka pidi kavaldama ja meelitama, Jaan aga plõksutas usalduslikult pikki ripsmeid ning muigutas pakutud pala suunas pehmeid põdramokki. See on muidugi niisama öeldud, midagi halba ma talle meelega ei teinud, kui sel moel sõber-olemist, nagu me seni olnud olime, mitte halvaks lugeda.

Kirjanikuga nii ei saanud: küüntega seina kriipima, akna alla vilega peibutama ta ei tulnud, teda tuli kutsuda. Saingi ta kuidagi-moodi enda juurde, siis aga ütlesin nagu muuseas, endal süda rinnust välja hüppamas, et kas ta ei austaks meid oma osavõtuga väikesest einest. Austamisega liialdan, kuigi austatuks-armastatuks tahtsin ennast ema valmistatud hea-pareмага teha küll. Ta nõustus. Jälgisin teda hinge kinni pidades. Silmadega vilksasin emale — no vaata, kohe kukub õgima, sest ega tädi talle kodus nii palju ja hästi süüa ei anna. Teisest küljest tahtsin siiralt, et ta oma kõhu täis sööks ning pärast mind kui oma heategijat, vennamat venda kui Jaan, meelde tuletaks. Päevikussegi võiks ta sellest paari sõnaga kirjutada. Sellesse teise, kus tõest jutt. Pakkusin talle nii agaralt sülti ja kapsapirukaid, et endalegi hakkasid road maitsma. Sõingi rohkem kui tema, teiste sõnadega — õgisin pidurdamatult, nagu võiks sööminegi olla abinõuks poolehoiu võitmisel. Kirjanik käitus nagu aristokraat —

see, kelle enda olin arvanud olevat. Võttis väikese tüki sülti, küsis rahulikult, kõikide kommete ja tobedate viisakusreeglite kohaselt sinepit ning palus endale ulatada laua keskel seisev äädikapudel. Kõikidele teistele, emale, isale, Memmele ja Mammale, kes tema käitumist silmanurgast jälgisid, jättis ta hea mulje, mina nägin ära, et tegelikult on talle siin olemine, ühisusest osasaamine ebameeldiv, kui mitte vastik. Tema oleks tahtnud midagi muud, mida siitmajast ka kõige suurema otsimise peale leida ei võinud, täpselt samuti, kui ta Jaani minu asemel endale mänguseltsiliseks oli valinud. See tegi mind kurvaks.

Suvel käis meie pere automatkal. Sõitsime ühte Kesk-Eestis asuvasse tibatillukesse alevikku, mille taga voolas allikas. Allika kõrval künkjal seisis meierei. Siit, allika alguse juurest, oli meie pere pärit ja see oli meie meierei, kuigi siin nüüd võõrad inimesed askeldasid. Memm käis ümber meierei ja puudutas näpuotsaga selle lagunenud samblasooje seinu. Mamma autost välja ei tulnud, vaatas tagaistmelt läbi akna nii kaugele, kui pilk ulatus. Sinna, kus allikas maa seest välja voolas, otse jääkülma vee peale oli ehitatud puust koda. Selles kojast hoiti piima külmas, alt voolav veejuga jahutas piima maha ja säilitas värskena. Isa, kes oli sellele kohale võõras, ja ema (tema oli juba linnas sündinud) ei võtnud kodu-uurimisest osa, jalutasid niisama ringi ja korjasid oja kaldalt lilli.

Otsustasin Kirjaniku matkale kaasa kutsuda. Seekord me kaugele sõita ei kavatsenud. Mamma tundis ennast halvasti, aga meid sundis ikka minema. «Pärast räägite mulle ka,» ütles ta tõrjuvalt, kui ema mõista andis, et me võime koju ka jääda. Muidu ma vist kutsunud poleks, ruumigi poleks väikeses «Moskvitšis» jätkunud. Nüüd oli üks koht üle, miks mitte seda ära kasutada. (Jaani ma ei mõelnud — täpselt samuti kui tema minule.) Kartsin, et ei lubata. Järgmisena oleksin võinud oma tuttavaid meile magama kutsuda, niisugune tunne oli. Küsisin isa käest. Ta vaatas mulle imeliku näoga otsa ja kehtas õlgu. «Mine räägi emale.» Emalegi tuli see ootamatult, aga kuivõrd minu uus sõber oli söögilauas endast hea mulje jätnud, nõustus lõpuks temagi. Ema oli mulle kallis, sai lubamise läbi veel kallimaks. Hüppasin ja kargasin ringi ja aitasin asju kokku panna. Olin kindel, et ta tuleb. Ma ei eksinud. Ta hilines veidi, kuid mitte üle lubatud piiri. Istusime juba autos, kui ta ülevalt hoovi pealt alla kõndis, väike märss söögiga näpuotsas. «Tere hommikust,» ütles ta ust avades. «Olen teile ja — (siinkohal ütles ta mu nime) — kutsumise eest tänulik. Tädi saadab teile tervitusi.» Istusime kõrvuti, Memm koos söögikorviga, millest ta lahkuda ei tahtnud, kuigi isa ütles, et võib ju korvi pagasnikusse panna; korv koos Memmega võttis pool istet enda alla, sellepärast olime üksteise vastu surutud nagu siiami kaksikud. Algul oli see imelik ja ebamugav, siis harjusime ja liigutasime osavalt oma käsi ja jalgu. Küsisin Memme käest mõnikord taskurätti nina pühkimiseks, kuigi mul nohu polnud, ja nõudsin süüa, kui kõht tühjaks

läks (see oli tõsi, kõht läks mul alati ruttu tühjaks): valge linaga kaetud korvis olid peidus kapsapirikad, mahl ja lihalõigud. Olin nagu taim, hernevars, mis teeb esimesi arglikke katseid põimuda abimehe, maasse torgatud puupulga ümber. Rääkida ei olnud meil esialgu millestki, ainult vaadata — rahumeelseid maastikke, mis meist mööda libisesid, ja laisku, väljaväänatud pesule sarnanevaid pilverulle. Muidu ma suur ringivahtija ei olnud, juhtus isegi, et lugesin sõidu ajal kaasavõetud raamatut, nüüd tundsin vaatamisest vaimustust. Mõtlesin, et järgmine kord, järgmisel suvel nuian välja lennukisõidu (ettevalmistavaid vihjeid olin juba teinud) ning kõik need kohad, millest praegu mööda sõidame, on hoopis teistmoodi. Täpselt ma teada ei võinud, mis see «teistmoodi» on, aga seda aimasin küll, et lugemistekk kahe padjaga rohelisel muruplatsil on siis veel rohkem saare, parve või paadi moodi.

Käisime ka allikal, aga kuivõrd kõigil oli meeles üksinda koju jäetud Mamma, siis peatusime siin ainult hetkeks, autost välja keegi ei läinud, vaatasime allikat, meiereid ja külmtuba läbi autoakna, millele kukkusid — ilmaga polnud meil vedanud — esimesed vihma-piisad. Hoidsin Kirjaniku kätt kõvasti oma käes, küllap sai ta küsimatagi aru, mida see koht meile tähendas.

Nüüd oleksid mu soovid justkui täidetud, vastupigistusega andis ta märku, et on minust aru saanud, et võin edaspidigi tema peale loota. Ainult üks asi pani mind kahtlema. Tema käed ei olnud head, nad olid pehmed ja külmad nagu allikas külmkambri all. Olin kohanud käsi, mis olid suured, koorikkõvad ja jahedad, niisugused käed olid minu isal. Pehmus ja külmus korraga tekitasid umbusaldust, võõristust. Palju ma siis inimesi kättpidi tervitasin, aga ikka: sünnipäevad ja uusaastad olid hästi meeles. Õrn tuksatus hämaras autos veenis mind siiski rohkem, uskusin sellesse enam kui soojusesse, mis võis olla juhuslik, tingitud millestki muust — palavikust, tüdimusest, mida autos istumine ja ringivahtimine pikapeale tekitasid.

Nüüd oli siis veel üks asi, mis mind kiusas ja rahu ei andnud: üks ülestunnistus, üks unenägu, mille eest ta mind kiitnud oli. See oli minu lõppeesmärk, igavene kiusatus: teada saada, kes ma olen ja kas ma olen. Vanusega ei muutu miski. Küsitakse, öeldakse, visatakse põlglikult käega — ah neid romantikuid! Siis hüppab üks kühmus, paksust juukserandist ümbritsetud kiilaspeaga mees toolilt üles ja hakkab kätega vehkima, oma õigust tõestama, ehkki võiks rahulikult ära kuulata, mis teised asjast arvavad. Tal on kohe südame, südame ja hinge vajadus, maksa vaev tõestada, selgeks teha, et see ei ole sugugi halb, kui tahetakse seda, mida kunagi ei saa, ja mõeldakse sellest, mille peale muidu ei mõelda, sest kõik — pange tähele: k õ i k! — inimesed on sellised. Küsimusele, millised siis, ei oska ta enam vastata, vaid langeb jõuetult tagasi tugitooli.

Ükski nõuanne või näpunäide poleks mind aidanud. Pigem loot-singi eitavat vastust, sõnaselget äraütlemist, seda, mida ta juba esimesel

korral öelda oli tahtnud. «Ei, sinust ei saa, loomulikult sa ei ole» — need olid loodetud laused, sest, nagu juba öeldud, kirjutamist ma kartsin, eemalt vaadata ja imetleda oli igal juhul etem.

Käisingi mustlase kombel peale. Uskusin vist, et see — eitus või jaatus, ükspuha — meid lõplikult ühte liidab ja Jaanile, kelle ta käitumine paljastanud oli, tema koha alatute ja vääritude hulgas kätte näitab. Sellepärast — «sugulasteks» saamise nimel — mõtlesin igasugu lugusid välja. Üks hirksamatest on taoline. Kergelt ta tuli — justkui polekski see mina, kes räägib, vaid keegi teine, kes mind oma huvides ära kasutab.

«Tahad, ma ütlen sulle midagi? Olen juba ammu tahtnud, ilma selleta me sõbrad olla ei saa. Pead minust teadma kõike.»

Selle «kõike» juures käis klõnks kurgust läbi, jätsin vist mulje, et hakkas kohe-kohe nutma, kuigi polnud üldse kavatsenud. Aga kas Jaan (leetritega voodis, mõneks ajaks teelt eest, mängust väljas) kavatses, kui teda «apteekriks» narrisin?

«Lase aga tulla,» julgustas ta mind. Seisime hernepeenarde vahel ja krõmpsutasime kuivi herneterasid kollaste kaunte seest — sügis oli tulemas.

«Ma pole seda kellelegi rääkinud,» venitasin veelgi. Kirjanik hakkas asja vastu huvi tundma, seda oli näha ta silmadest, milles loitis meeldejätmise tuluke.

«Olen haige,» ütlesin. Sõrmed kauna küljes peatusid, terad kukkusid maha sandaali sisse.

Ta mõõtis mind hetke, hetke võrra kauem, kui loomulik oleks olnud, ja küsis siis:

«Päris nagu Juhan Liiv kohe?»

Noogutasin agaralt. Juhan Liivist teadsin, Mamma oli mulle tema luuletusi ja jutte ette lugenud, seesama Mamma, kes praegu sirmi taga haigevoodis vaevles ja enam elada ei tahtnud. Sirmi olid nad minu jaoks ette tõstnud, et ma ei näeks, aga ma kuulsin ikka, kui kööki sööma läksin. «Andke mulle midagi,» kostis jõuetu hää. «Miks te mulle midagi ei anna.» Ta tahtis, et talle mürki antaks, sai aga tablette, pulbreid, valuvaigisteid ja süste. Otsustasin talle punase mürgimarja taldrikule jätta, kui mind tema juurde lubatakse. Mõnikord lubati. Ta silitas mu pead ja andis rohelisest plekk-karbist karamellkompvekke. See ajas marjapanemismõtte peast minema. Tõtt öelda oligi see rohkem mõte kui tõsine kavatsus olnud, palju tõsisem olin nüüd, kui peenra vahel sõbrale ütlesin:

«Saan süste. Kaks korda päevas. Otse verre.»

Nii see tõesti oli. Kaks korda päevas, hommikul enne tööleminekut ja õhtul töölt tulles, tegi isa Mammale süsti käsivarde. Paari nädalaga oli meie majast saanud apteek, igal pool vedelesid vatitopid, sest kellelgi polnud enam jõudu neid koristada. Mamma oli vana, rohkem sugulasi tal polnud, sellepärast pidime oma jõududega toime tulema. Mamma oli hea haige, iga kord pärast süsti ütles ta

isale aitäh ning lisas muudki kiitust. See oli nii tema, tema elu moodi, elu moodi, mille kohta nüüd varsti päris tõsiselt pidi ütleva — «elatud». Isa oli tänu väärt. Imetlusega jälgisin, kuidas ta süstlaid keedab, rohu sisse tõmbab, naha piiritusega puhastab ja nõela valutult ihusse torkab. Minu ohutustunne edaspidise elu suhtes, mis niigi suur oli (ega igaüks selliseid «ohtlikke» mõtteid poleks julgenud mõelda), sai veel suuremaks — teadsin päris kindlasti, et kui minuga peaks midagi juhtuma, talitab isa täpselt samuti. Ka ema ja vanaema peale võisin samamoodi loota — nemadki aitasid Mammal, kuidas oskasid ja jõudsid: toitsid, jootsid, vahetasid pesu ja pesid linu, jutustasid talle lugusid, rääkisid, mis väljas toimub, kuidas pojengid õitsevad, mitu muna täna oli jne, jne. Küllap see — ning ka soov Mamma vaevu isikliku, mis sest, et väljamõeldud osavõtuga vähendada, mind tagant tõukaski, valetama-tõtt ütleva sundiski.

«Noh, siis, kui veab, võib sust asja saada,» ütles mulle Kirjanik, kes jälle nagu meie esimesel kohtumiselgi kandis põlvpükse. Nagu siiski ei jäänud ka nüüd pükstele plekke, isegi tokerjad takjad ei hakanud sinna külge kinni. Tal paistis kohe niisugune omadus olevat — puhtalt välja tulla.

Mingit rõõmu ma ei tundnud, aga kurb olla ka ei osanud. Mitte enne, kui isa ukstel imeliku näoga vastu tuli, käe mulle õlale asetas ning tugevasti pigistas, justkui tahaks ta sealt süstitegemiseks liha üles tõsta.

Tormasin tuppa: vanaema nuuksus, ema vaatas aknast välja, seljaga minu poole.

Kui ma Mammal käest kinni võtsin, tundsin peopesas liikumist, vaatasin, nägin ja sain aru, et need on tema sõrmeküüned, mis mulla poole välja sirutusid — ikka kobestama, mugulate ümbert kuiva koorikut sõmerdama.

— — — — —
Kevad, suvi ja sügis, need on nagu helevalged, üksteisele sarnased ukсед, mis märkamatult avanevad ja kunagi ei sulgu. Oma hinges kanname neid endiga kaasas, ei unusta, kuigi sooviksime.

Mamma maeti mõne päeva pärast. Hoolitsus saatis teda hauani, viimne hetk ja hingetõmme pole alati üks ja seesama.

Kui ma ema-isa kõrval kääpa poole astusin, nägin-näen Apteekri poissi. Ta oli vahepeal terveks saanud, tema vanaisa aga oli Mammaga ühel päeval hinge heitnud. Vihaselt jõllitasime teineteise poole: tema sellepärast, et olin temalt Kirjaniku üle löönud, mina rohkem vanast harjumusest. Järgmisel hetkel tegime, nagu oleks meil ükskõik, nagu ei tunnekski me teineteist. Olime nagu päranduse pärast riidu läinud vennad. Surnuaed oli väike: ehkki tema vanaisa maeti surnuaia teise otsa, kostis sealt meieni labidakõlkse, kõhatusi, õpetussõnu ja lõpuks laulugi ning linnud, kes ühest vaatamängust tüdisid, võisid Apteekrite platsi ääres kasvavate pajude okstelt lennata kase otsa, mis teispool teerada Mamma matusepaika kaunistas.

Kui me Jaaniga mõne päeva pärast kokku saime, oli kõik meelest. Kirjanik oli sunnitud linnast lahkuma: valvas Arus, pool-miilits, pool-kooliõpetaja, oli ta kohalikust teemajast kinni püüdnud. Ta oli seletanud, et tahtis poistele (temaga kaasas oli paar viienda klassi poissi, mis tegi asja veel kahtlasemaks) Aliine käest komme osta, kuid kõigest oli näha — puhvetipidaja Aliinegi ei suutnud muiet alla suruda —, et see oli vale. Poisid tegid halvasti, et Kirjaniku kaitseks välja astusid. Nad oleksid pidanud mittetundmist teeskleva. Küllap olid nad temast sisse võetud, ta oli nende jaoks kangeline. Võib-olla mängisid nad koos nukuteatrit, kuigi seda on raske uskuda: teater vajab ruumi, aega ja asjast huvitatuid. Mis sest, et meie Jaaniga — mina — kõige paremad näitlejad ei olnud. Nendel poistel olid muud huvid. Kui ma Jaanile silma vaatasin, sain aru, et ta teab, missugused need mängud on ja kuidas Aliine neid mängida aitab.

«Tead, mis?» tegi Jaan esimesena juttu. See oli haruldane, tavaliselt ta vaikus. Ka Kirjanik oli vaikinud, vaikumisega, täpselt mõõdetud pausidega ta mu valitsemisele ju lõpu tegigi.

«Tahan sulle midagi ütelda.»

«Mida siis?» Olukord muutus imelikuks: alles paar päeva tagasi seisime Kirjanikuga umbes siinsamas, meie jalajäljedki olid veel näha, ja kordasime samu küsimusi. Olime nagu tillukesed ahvid, koerte moodi klähvivad makaagid, oravad rattas või kirjute sulgede ja kõverate nokkadega papagoide või kõik need kokku — kui sellist loomlindu üldse on võimalik ette kujutada.

«Muidu ei saa... muidu ei saa me sõbrad olla.»

Hakkasin juba vihastama: keda ta õige narriks teeb, mind või iseennast?

«Nägin imelikku und...» Ning ta rääkis mulle oma unenäost, mida ta mõni kuu tagasi, suve hakul, näinud oli. See oli üldjoontes sama, mis minulgi kaustikus kirjas seisis.

Tahtis ta nii mulle uuesti sõbraks tagasi saada?

Ma ei hakanud pärima, kas ka tema oli selle unenäo ise välja nuputanud, kas ka tema kirjutas selle hallide kaantega kaustikusse ja näitas Kirjanikule ning — kas ka temal oli nii võimatult, lausa hingematvalt halb olla?

Esimeste sügisvihmadega hakkasime niisugust mängu mängima (see oli minu idee, selle jagamine Jaaniga ei valmistanud mulle mingeid raskusi), et ronisime aia kohal rippuva vana kreegipuu otsa ja hüppasime matsudes maasse, mis varem muru oli olnud. Kes sügavamale kukkus, oli võitja. Tahtsime mõlemad saada üliraskekaalu maailmameistriteks tõstmises, kuigi me polnud täpselt otsustanud, kes võitma hakkab. Jaan Apteeker või mina. Nii täpselt polnud võimalik rihtida, et mõlemad korraga — ikka oli üks kergem, teine raskem (seda oli ka aukudest näha), ning tõstmises, erinevalt hüppamisest, oli just kergem võidumees. Kordamööda, see oli ainus võimalus. Kordamööda — ja nii elu lõpuni välja.

Mats ja mats, lirts ja lörts, kostsid meie maassehüpped. Muda tuiskas, muld lendas. Keelama meid keegi ei tulnud, kuigi vale oleks arvata, et neid — käskijaid, keelajaid, päästjaid — nüüd vähem oli. Meie majas küll, aga Jaani vanaema, käbe ja sõjakas vanamutt, oli pärast mehe surma Apteekrite, oma poja ja pojapoja juurde päriseks elama tulnud.

HEINO KIIK

MEES METSAST — KIRJANIKUKS

Võiks ka öelda mees aiast, mees põllult, mees töötoast; kodutalu ja haridus lubaksid seda. Taolisi tiitleid leiaks ridamisi, igaüks neist tekitaks mingeid assotsiatsioone, kuid piirdugem siinkohal siis peamiselt metsaga.

Tulin 1927. aastal ilmale tõesti Alutaguse lõunaserval. Õuest riidamaalt oleks võinud põhja suunas metsa astuda ja enam ainsatki talu nägemata alles kusagil Rakvere kandis välja tulla.

Sünnikodu Lepiku kohta Jaaguväljal sobib öelda, et selja taga mets, aga näo ees küla oma põldude, niitude ja nimetu lookleva ojaga. Peaaegu sõõrjas külalagendik, mis igast küljest metsade või saludega nõnda piiratud, et ükski naaberküla kätte ei paistnud, ei Vadi lõunas, ei Änniksaare põhjas, rääkimata Maetsmast läänes või Rehessaarest idas. Maanteele jõudmiseks tuli logistada kehva külateed pidi Vadile, kunagisse vadja külla, või Änniksaarde.

Jaaguvälja külas polnud ühtegi suuremat talu, kõik tavalised metsanurgakohad. Peredele andis lisateenistust puunõude tegemine, see Avinurme valla meeste traditsiooniline ja tunnuslik töö.

Meie Lepiku oli jagatud kaheks väiksemaks mu isa Jaani ja lell Madise perede vahel. Elasime ühises nelja toaga majas, mille vanaisa Mihkel Esimese ilmasõja ajal üles raius ja mille juures isagi enne kahekümneseks saamist ehitajaameti selgeks õppis.

Talu oli väga määrav, talu nimi oli ümbruskonnas inimesele nagu isikut tõendava dokumendi eest. Praegugi olen ma kodukandis kas Lepiku Heino või siis, kõige vanemate inimeste suus, Lepiku Jaani keskmine poeg. See isikutõend sisaldas lisaks tuvastamisele veel hinnangu, pere iseloomustuse. Lepiku mehed olid teada töökad mehed ja oskajad mehed. Jaan lisaks veidi veider oma meeletu raamatu-lugemisega, mis ümbruskondagi nakatas. Vanaisa Mihkel erilise pealehakkamise ja taibuga.

Igal meist on kaasas pildid, mis pingutamata silma ette tulevad, kui mõtte hetkekski kaugusse tagasi viid. Minu sisusse on sööbinud kevadepilt, see on värske nagu eile nähtu — sinililled raja ääres, ülased metsaveerel, kanakoolmed lodusoonel, mõistatuslik eri värvi

õitega nimetu karjamaa aia all. Rukkilill ka, kuid tema tuli suve algul, kui esimene talvejärgne õitenälg juba rahuldatud.

Pilt on nii kustumatu, et selle kinnistumisse on vist kaasa aidanud paljude eelnevate sugupõlvade eriline kiindumus kevadlilledesse.

Kui palju vaesem oleks olnud põngerjapõli, kui inimesehakatus poleks põues kandnud huumavat igatsust — avaneks ometi homme esimene sinililleõis! Selle homse õndsuse ootel viis igal hommikul esimene jooks sinilillepaikadesse. Algul tillukesed, maaga tasa heledakarvased õienupukesed tõusid päevast päeva nagu igatsuse jõul. Jooksime paljajalu läbi kevadloikude heinamaal. Saime kibedad kuresaapad jalga, aga sinilill hakkas õitsema!

Praegugi painab hinge seesama kustumatu suur igatsus homse ilu järele, elu ei suuda seda kuidagi mõjutada.

Mulle on püütud nüüd õpetada, et ametlikult peab kanakoolet nimetama varsakabjaks. Võin ju nimetada, aga hinges ja lihas ja luus on see kollaseist kollasem ikkagi lapsea kanakoole. Eesti rahvas on nagu trotsiks tuleviku suurele ametlikkusele andnud ammu sellele varakevadisele kollasele imele üle kahekümne erineva nimetuse. Eks katsu rahva endaga vaielda. Kõik hilisem pindmine kära, olgu kui lärmakas ja võimukas tahes, ei jõua rahva hinges iialgi nii sügavale kui lapsepõlvkodust kaasatoodu. Rahvas sünnib ikka ja alati oma lapsepõlvemaal; kui palgalised sihisedjad seda arvestada ei oska, siis on nad ükskord isegi jahmunud oma abitusest. Selle rahva kirjanikud võrsuvad samuti oma lapsepõlvest.

Alutaguse südameetsa viis mind esimesena vanaema Liisa, palju näinud, kuulnud, teadev, mõistev hea-hea vananimene. Need olid kahekordsed avastusretked; tema jutt avardas inimeste maailma ja lisaks tegelesid kõik mu meeled ürgmetsaga. Ta käis sügiseti järjekindlalt pohlal-mustikal, me pere lepapuust pohlamoositünnid ja mustikapudeliid said alati küllaga täis. Kui nägi, et ma juba pika päeva püstijalu vastu pean, võttis mind seltsiks kaasa. Ega ta üksindagi karu kartnud, ennem oli see tema poolt teadlik või alateadlik traditsiooni edasiandmine. Ja tõesti — nüüd olen mina vanaisa ning omakorda perekonna mustika-pohla-sügise entusiast.

Marjarännakuil on ehk veel teinegi tähendus. Me pere sõi nagu kogemata mitmekesisest tervislikku toitu. Tollal ei räägitud vitamiinidest, fermentidest, mikroelementidest, oli lihtsalt harjumus või vaist, kuidas üks või teine pere oma toidulauda kattis. Isa oli väikseltsel mesinik, ka mesi oli meil tavaline. Nii füüsilised kui vaimsed alged said loomuliku maatoidu peal terveks ja terviklikuks inimeseks välja areneda.

Metsa avastamine väga mitme kandi pealt täidab üsna suure osa mu emotsionaalsest, vaimsest ja füüsilisest lapsepõlvest. Esimese sammu algsest eluringist välja astusin alles kaheksasena, kui 1935. aastal Vadi algkooli läksin. Sellest punktist algab ilmselt ka mu püüdlus metsast välja, mis pole küll siianigi päris õnnestunud.

Võisin olla neljanda klassi poiss, kui isa mind talvel riigimetsa

kaasa kutsus. Puuanumate materjaliks ja ka kütteks oli vaja metsa lõigata, keegi pidi kahekaesae teist pead peos hoidma. Olin saepea otsas, langetasime kahekesi hiigelpuid; küll pidime enne paar korda puhkama, kui terav saag tüvest läbi jõudis. Need olid väga väsitavad päevad, kuid mind haaras selle esiisade traditsioonilise töö romantika ja ma puudusin koolist ka järgmistel talvedel, kui metsatöönädal kätte jõudis. Muid koolist puudumisi ma endale ei lubanud, ainult täismehetöö oli õppimisest tähtsam.

Viiendas klassis elasime üle kõigi aegade külmima talve. Koolijuhataja Paljak ütles, et kahekümnekraadisest suurema külmaga pole kellelgi vaja kooli tulla. Kodus lahtise trepikoja samba küljes oleva kraadiklaasi alumine kriips oli just kahekümnenda pügala kohal. Ühel hommikul ei näidanud me kraad midagi, ema ütles, et ära kooli mine. Mina vaidlesin, et ehk on vaid kakskümmend üks, ja sumpasin keelust hoolimata sellelgi hommikul need neli lumist kilomeetrit oma metsast välja. Koolimajja ilmusin ainsana. Paljak ütles, et külma on kolmkümmend kaks, pakkus sooja teed, sulatas mu üles ja saatis koju tagasi. «Ära nüüd nädala jooksul kooli tule, näidaku kraad mis tahes.» Ma siis ei läinud ka.

Instinktid metsast, haridus koolist ja teadmised elust. Inimeseks olemiseks sellest piisab, nähtavasti siis ka kirjanikuks olemiseks.

Karjamaametsas tagaserva lähedal tõusis ümbritsevast lodust kõrgemale väike päikeseline pohlalage. Oli kogu maailmast eraldatud vaikne intiimne looduseruum, mille erilist võlu lapsehingele ei oska ma praegugi sõnadega ära öelda. Vahel olin tundide viisi kõigi jaoks kadunud, kui nähtavale ilmusin, ei küsinud keegi, kus sa olid. Iseisvuse enesestmõistetavus oli üks tollaseid ilusamaid elureegleid, mis siiani igas mu verelibles istub.

Kui elurada kodust kaugemale viis ja sünnipaik külastamisobjektiks muutus, käisin Lepikule sattudes ikka oma pohlavälu austamas. Välu aga hakkas looduses vähehaaval hääbuma ja lõpuks kasvas päris kinni. Siis jõudis maaparandamine ja põllusuurendamine Lepiku heinamaade ning metsadeni. Püüdsin küll oma kodumetsa ja veel vaid mälestuses elavat metsavälu kaitsta, kuid praeguseks on kõik üksainus suur künnimaa.

Aeg võib olla ränk ja julm ja paljut su ümber maatasa rüüstata, aga seda nooruse jälge sinus, seda hingevälu ta ei suuda lagastada, selle ees on ta täiesti jõuetu.

Kes maapoistest ei oleks endale metsaonni ehitanud. Minul oli neid mitmel ajal mitmel pool ja mitmesuguseid; kokku vist enam ei oskakski lugeda, kuid enamus on siiani meeles. Oli puu otsas, oli täiesti ülesleidmatuna padrikus, oli tõeline lumest eskimorum, kus kasetohust ja küünlarasvast lõkke abil sooja püüdsin saada. Ehitamise instinkt on metsanurga sugukonnale loomulik. Sõja ajal hakkasime Tammessaares, ema sünnitalu äärel, rajama uut kodu ja ma õppisin viieteistkümmnesena isa kõrval tõelise puhta nurgaga palkmaja ehitada.

mise ära. Tööskuse isalt pojale pärandamise peale ei mõeldud, see kujunes elus iseenesest nõnda välja.

Kui kahekümnendail aastail Vadi seltsimaja rajati, siis osteti ja veeti palgid mitme küla meeste ühisel jõul kokku. Ka ehitamine toimus ühiselt pandud rahaga. Oma ringist ehitusjuhi leidmiseks lasti see töö vähempakkumisele. Kes on nõus kõige väiksema summa eest suure seltsimaja ehitama? Isa võitis selle tagurpidise konkursi, palkas mehed ja tuli kogu ümbruse hindava pilgu all enneolematult suure hoone ülesraiumisega hästi toime.

Isalt oli mõeldamatult palju õppida, ta oskas kõike, jännivitsutamisest kuni korvi- ja viisutegemiseni välja. Tundub, et mõnda tegi ka ilma erilise tarbeta, küllap tahtis lastele etnograafilist laadi tarkusi näidata. Igatahes sõja ajal käisime heinal viiskudega, minagi koorisin kaselt kitsast pikka tohuriba ja punusin endale ühed ehtsad viisud. Ka peksin paaril sügisel koodiga rukkirehte. Tegin mõnda muudki taolist.

Väga elamuslikuks kujunes uudismaa raadamine. Isa otsustas laudatagusest veidi võsa-metsa maha võtta. Kändude juurimiseks laenati kusagilt vastav käsivints. Vintsivänt ja mehhanism võimendasid inimese jõudu sel määral, et üks mees võis tohtu kuusekännu välja tõsta; kuid aega kulus selleks oma pool päeva. Kümneaastase poisi hämmeldus inimese suutlikkusest oli tugev, ta hakkas inimest nägema hoopis teisena. Inimene suudab kõike, mis ette võtab, isegi võidetamatu känd annab tema visadusele järele. Ma polnud ainus kännujuurimise uudistaja, küla mehed kogunesid vaatama ja katsetama endagi võimu kändude üle. Üle küla elevus. Osal sellest uudismaast põletasime alet, tule süütasime siis, kui tuul oli lauda pealt metsa poole. Riik maksis uudispõllu tegijale ergutuspreemiat.

Sealsamas lauda ja saviagu vahepeal kaalusime kolme mehe poomide ja kangide abil kivimürakaid välja. Enne tuli nad ümberringi lahti kaevata. Olin siis isa ja vanema venna Mihkli kõrval mees mehe jõuga. Mees saab loota vaid oma jõule, tundsin siis täie selgusega; just mõistusejõule, sest kivikaalumine nõuab tarkust rohkemgi kui ihurammu. Lihasejõud lihtsalt niisama kivist üle ei käi.

Kas mets tekitab hirmu? Mets tervikuna mitte, mul ei meenu mingit vaistlikku hirmu. Küll aga tekitasid mõnel eluperioodil probleeme salapärased mulle veel avastamata nähtused. Enne koolipõlve juba läksin vahel üksinda onusse, ema sünnikoju, sinna sai oma viis kilomeetrit. Jalgrada viis üle heinamaade ja läbi naaberküla karjamaa. Rehessaare metsas keegi huikas müstilise häälega, kodumetsas seda elukat polnud. Mitmel korral põksus süda juba Lepiku õueaia juurest alla astudes — kas täna jälle huu-huutab? Üksinda kasteheinas kõmpides siis mõtlesin, missugune see elukas võiks olla ja mis ta saab või ei saa lastele teha. Analüüsisin situatsiooni, tuginedes metsainimese intuitsioonile. Mõtlesin end hirmust kõrgemale. Olin juba üle viiekümnene mees, kui sain teada, et see põnnipõlve üks paraja õuduse tekitajaid oli tavaline meekas ehk õõnetuvi. Ka hilisemas

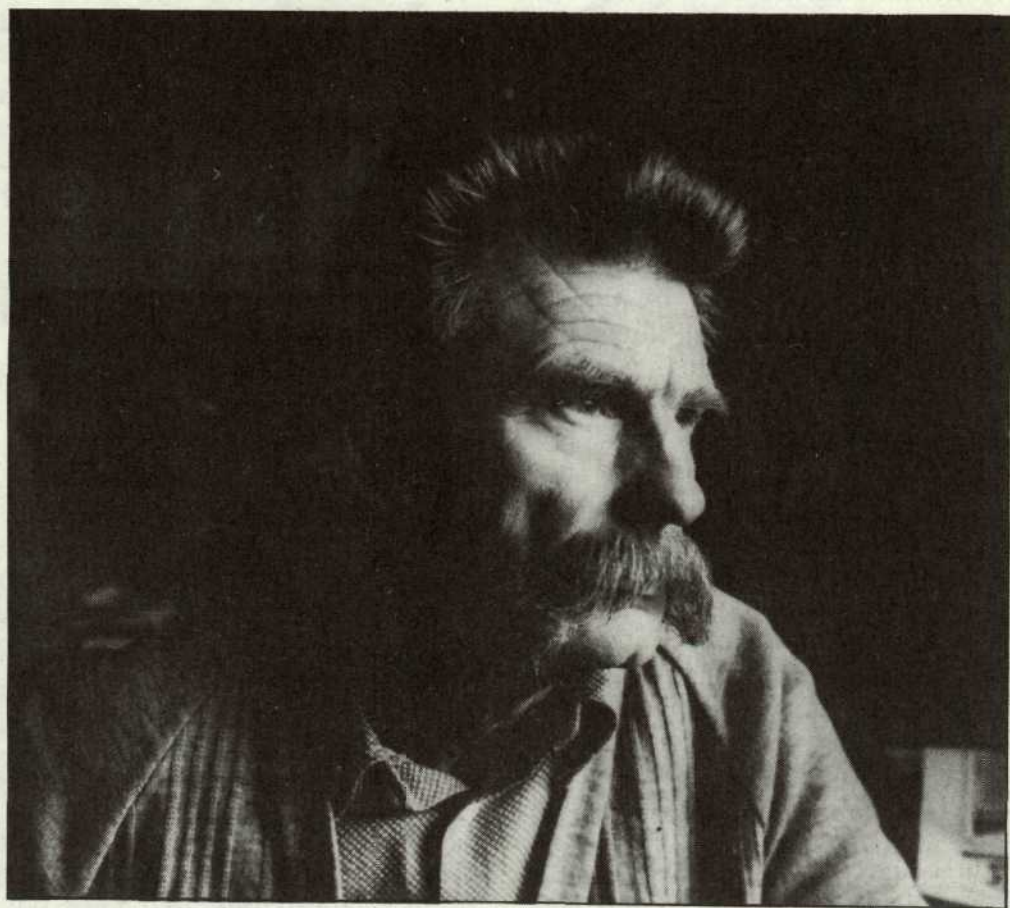

Foto Arno Saar

elus on hirmu allikad osutunud ikka tühiseks, hirmu peamiseks põhjuseks aga teadmatus. Lapsepõlves avaldunud vaist ja analüüsi-võime lubab mul veel tänaselgi päeval peaaegu ilma igasuguse hirmuta kõige hullemassegi elupadrikusse astuda, mida ma närvide karastamiseks vahel ka tõesti teen.

Metsas ei aita kavaldamine — kellele või milleks sa silmakirjatsed? Kogu ümbrus on loomulik, nagu looja ta loonud, loomulikuks jääd sinagi.

Elu Jaaguväljal oli iseenesestmõistetav. Suure ilma seadused siin nagu üldse ei toiminud. Igal talul, igal inimesel olid oma sisemised seadused. Pere elu kaasa elades kasvas sinusse märkamatuult see inimlikkuse osa, mida nüüd teadjatena eetikaks ja moraaliks nimetame. Toimised isikusisesed piirid, polnud mingit välispidist politseikartust. Kellelgi ei tulnud õieti pähegi, et inimesi on vaja kroonuparagrahvi hirmu all hoida, muidu juhtub ei tea mida. Inimestel ei saanud tekkida ka teadlikku või alateadlikku hirmu — äkki keegi kaebab. Salakoputaja mõiste oli täiesti tundmata. Missugune loomuliku inimese tegu pidigi valgust kartma?

Tollasel Jaaguväljal ei oleks parimagi fantaasiaga inimene osanud ette kujutada, et aastas peaks tehtama paar-kolm uut määrust, mis on vaja suure vembla hirmuga eesti rahvale naha vahele peksta.

Kui öeldakse, et inimene on teisest loomulikum, siis see tõenäoliselt tähendab, et ta on kaasasündinud loomuse pärasem. Metsast tulnu on ehk tõesti loomupärasem, sest seal on isiksuse tasalülitajaid vähem; juba puhtmatemaatiliselt võttes, kui näiteks lähtuda elanike arvust ruutkilomeetri kohta.

Mu lapsemaailmas oli elu loomulik ja tõde lihtne. Tõde oli kõigile üheselt mõistetav; igapäevatõde oli oma vallas, külas, peres, oli elus eneses iseenesestmõistetavana välja kujunenud, see ei tundunud kusagil kaugel linnas mingite eluvõõraste kroonumeeste peast palga eest väljapigistatud kahtlase väärtusega tarkusena. Mu tõetunnetus on siiani paljus Jaaguvälja küla traditsioonide jätkumine, ka praegu on mulle tähtsaimad omaenda terve mõistuse kaalud. Tõde on vaid see päris tõde. Tõde ei ole kellegi poolt pealesurutud hädavale või mingi muu taoline antitõde.

Sellised puhta eetikaga poisid kirjanduses nagu Hando Runnel, Mati Unt, Mats Traat on tulnud maalt. See muidugi ei tähenda linna täielikku eitamist, on ju näiteks Paul-Eerik Rummo linnapoiss. Palju loeb konkreetne kasvukodu, kuid see arutus viiks tänasest teemast kõrvale.

Kui lapsepõlves on su ümber vähem inimesi, kas see aitab või koguni sunnib igat neist sügavamalt tundma õppima? Kas sellest kasvab inimpsüühika veenvam tajumine?

Kui palju on meis kelleski seitsmendat meelt? Seda seni veel täpselt piiritlemata võimet, mille olemasolu üle vaieldakse ja millel pole õieti nimegi, seda õhust haaramist või intuiitiivset taju või ettenägemist või sensitiivsust, suure loodusega ühtesulamist. Kas mets ei

aita seda kõike lapsepõnnis säilitada, ehk arendadagi? Looduse salapärased vood ja võnked, mis teadusele siiani avastamata, ometi mõjutavad inimest. Kas loomuliku looduse rüpes arenenud inimese mõeldavad sisemised antennid haaravad seda salainformatsiooni suuremal määral ja selgemini loetavalt? Tema keskkonnas peaks ju olema tehisilma müra, selle müra nähtamatut, kuuldamatut, kombitamatu osagi vähem. Tema ürgloomulike võimete arenemise segamist vähem.

Küllap kaugeil esivanemal koopaperioodil oli seitsmes meel veel üsna kangumata; kuidas see liik muidu looduses nii eluvõimeliseks osutus, et siiani jõudis. Tänapäeval on mõistatuslik meel metsloomade pärisosa. Siiski leidub üksikuid inimesi, kes oskavad looduse otsekeelt palju selgemini kui nüüdseks kurdistanud tavalised suguvennad ta ümber. On imematemaatikuid, kes võivad peastarvutamisel võistelda masinaga, on absoluutse kuulmisega muusikuid, ju siis on võimalikud eriliste sensitiivsete võimeteга tajutargad. Kõik need on inimese tava- mahtu ületavad nähtused, üks ei tohiks olla üllatavam kui teine. Muusiku üks plusse on absoluutne kuulmine, kas kirjanikuks olemisele ei tule kasuks ülitaju? Vähemalt teatud andelaadi, intuiitse ande, nõndanimetatud loodusliku ande puhul. Keegi võiks ju uurida, kust pärineb rohkem ühe või teise andelaadiga kirjanikke.

Sünnihetkel kaasa saadud õnn võib olla reaalsuses eksisteeriv nähtus. Õnne enese olemasolusse usuvad kõik, seda mõistet kasutatakse täiesti iseenesestmõistetavalt. (Näide: üks sportlane võidab kaugushüppes oma konkurenti ühel võistlusel 2 cm ja järgmisel võistlusel 1 cm jagu. On õnn!) Ainult sammuke edasi ja me võime uskuda, et on õnnetähe all sündinud inimesi. Mina sobiksin üsna kenasti tüüpnäiteks. Oma perest ja oma külast olen mina sõjasegadustest üks psüühiliselt ja füüsiliselt kõige tervemini väljatulnud poisse; võib-olla võiks sama öelda ka minu põlvkonna kirjanikega võrreldes.

Mind ikka saatnud õnn elus on olnud üsna määrav isiksuse väljakujunemisel. Ma pole päevagi sõjas olnud, tundigi vangis, olen pääsenud igasse igatsetud kooli, olen sattunud parimate inimeste lähikonda, mu käes on üllatavalt laabunud väga erisugused tööd, viimased kakskümmend kolm aastat olen olnud peaaegu täiesti vaba välistest kohustustest ja piirangutest (lausa müstiline olukord kirjaniku jaoks), suurem osa mu kirjatöödest on ära ilmunud. See kõik kokku on aina kasvatanud mu tõejanu, iluigatsust, kindlameelsust, kartmatust, avastamiskirge, inimeseusku, silmaselgust, tähelepanuvõimet, sõbrameelsust, eneseteostustungi, sekkumisvajadust, eluahnust. Sellest samast eluringist ja neistsamadest aastatest aga oleks võinud välja tulla kibestunult, hingeliselt lõhestunult, arastunult, julmunult, koputajastunult, viinalembeselt, sihi kaotanult. On ju tulnud.

Mees metsast, õigemini poiss metsast, ei pea tingimata kirjanikuks saama. Teisest küljest ei ole tema kirjanikuks jõudmine üllatavam kui ükskõik kust mujalt tulnu esiletõusmine. Kirjanikke on nii vähe, et mingisugune võpatus on ta tulek igal juhul.

Tallinn — Pitsunda, suvi 1986

EDGAR SAVISAAR

VÕITLUS MÖTTEVIISI PÄRAST

Kolmas lugu. Arusaamad ja eelarvamused

Me ei ela ainult tänasele, vaid ka homsele päevale. Seetõttu on ühiskonna arengu fundamentaalsete pikaajaliste sihtide formuleerimine, majandusliku ja sotsiaalse elu eesmärkide kindlaksmääramine NLKP XXVII kongressil erilise tunnetusliku ja praktilise tähtsusega. Eesmärgi püstitus on üks keerukamaid etappe sotsiaalse süsteemi juhtimisel. Võttes kursi meie maa sotsiaal-majandusliku arengu kiirendamisele seadis NLKP XXVII kongress ülesande saavutada sel teel nõukogude ühiskonna uus kvalitatiivne seisund.

Kongressijärgsel perioodil on kiirenduskursi kontseptsioon rikastunud ning täitunud konkreetse sisuga. Edasist mõtestamist on leidnud seisukohad kiirenduskursi prioriteetidest, kasvu uuest kvaliteedist, ajast kui süsteemi funktsioneerimise tähtsamast ressursist. Taas on aukohal tööviljakuse kategooria. NLKP programmi uues redaktsioonis seatakse sihiks saavutada ühiskondliku töö viljakuse maailmatase. See on väga tähtis, kuna 70. aastail, mil tööviljakuse kasvutempod hakkasid Nõukogude Liidus silmanähtavalt aeglustuma, kõrgesti arenenud kapitalismimaade tööviljakuse tase aga jäi esialgu kättesaamatuks, tekkis ka mõnedel meie teoreetikutel arvamus, nagu ei peakski kõrgem tööviljakus olema sotsialismi küpsuse kriteeriumiks ning seda ei tuleks otsida mitte võrdluses kapitalismiga, vaid sotsialismi süsteemis eneses. Küsiti, miks on vaja tingimata võrrelda arenenud sotsialistlikku ühiskonda arenenud kapitalismiga. Ei tulene ju arenenud sotsialism vahetult kapitalismist, vaid sotsialistliku ühiskonna enda eelnenud etappidest. Baseerumist tööviljakuse näitajal sotsialismi edukuse kriteeriumina püüti isegi tembeldata tehnokraatlikuks lähenemisviisiks, vastandades sellele kompleksse ehk sotsioloogilise kriteeriumi, mille kohaselt sotsialism ei võida mitte niivõrd oma kõrgema tööviljakusega, vaid ühiskondlike suhete humaansuse, sotsiaalse õigluse ja perspektiivse tulevikunägemisega. Taolisi püüdeid vähendada tööviljakuse kategooria tähtsust («viinamarjad on hapud!») ning leida sel moel õigustust majanduse madalale efektiivsusele nimetas Bulgaaria filosoof Nikolai Iribadžakov «tragikoomiliseks, aga samal ajal ka väga tõsiseks» (vt Н. Ирибаджков. Развитие социалистическое общест-

во. М., 1974, lk 134). Tööviljakus on sotsiaalse süsteemi integraalne objektiivne omadus ja peamine kriteerium süsteemi elujõu ja eeliste mõõtmiseks. Tööviljakuse kasvul on suur rahvamajanduslik tähtsus. Mida kõrgem on tööviljakus, seda enam suureneb igas tööajahühikus toodetavate tarbimisväärtuste hulk, seda tõhusamaks ja produktiivsemaks osutub inimeste töö ning seda paremini kasutatakse kõiki ühiskonna kasutuses olevaid ressursse. Tööviljakuse kasv viib ühiskondlike tootmiskulude vähenemisele, lõppkokkuvõttes aga aja kokkuhoiule ning sealtkaudu isiksuse arenguvõimaluste suurenemisele. V. I. Lenin õpetas, et iga uus ühiskonnakord võidab eelnenud korra siis, kui ta saavutab kõrgema tööviljakuse. Kiirenduskontseptsioon lähtubki järjekindlalt just sellest põhimõttest, nähes tööviljakuse kasvus ühiskonnaelu edenemise peamist mõõdupuud.

Kiirenduskursil puudub alternatiiv. Esiteks on sügavad kvalitatiivsed nihked materiaaltehnoloogias baasis ja kogu ühiskondlike suhete sfääris vajalikud selleks, et jagu saada negatiivsetest tendentsidest majanduses, sotsiaalses ja vaimses valdkonnas, kindlustada laialt demokraatlikul alusel rahva heaolu ning rahuldada inimeste vajadused. Teiseks on kiirenduskursus meie ainuvõimalik strateegia ka sotsialismi ajaloolises võistluses kapitalistliku maailmasüsteemiga. Nagu märgitakse NLKP programmis, on eksploatatorlik kapitalismimaailm küll oma haripunkti ületanud, kuid ikka veel tugev ja ohtlik. Ta manööverdab, tahab kohaneda muutunud olukorraga ning püüab seada enda teenistusse uusimad teadused ja tehnika saavutused. Juhtivates kapitalimaades on TTRi tulemuste evitamisel saavutatud kõrge tase, toimub üleminek automatiseerimise arenenud vormidele. Tootmise tehniline baas uueneb kiiresti nii USAs, Jaapanis kui ka Lääne-Euroopas. Laialdaselt levivad paindlikud tootmissüsteemid, kus ümberhäälestatavad automaadid tagavad töö kõrge tootlikkuse. USAs on toodangu energiamahukus kahanenud viimase kümne aastaga ligi 30%, materjali- ja metallimahukus aga vastavalt 20% ja 16%. Prognooside kohaselt võimaldab mikroelektronika ning teiste TTRi saavutuste evitamine kindlustada lähiajal USA majanduses tööviljakuse kasvu 1,5–2

korda, hoida energiat kokku 4—5 korda, materjali ja toorainet aga 5—10 korda. Kulutused teaduslikele uurimise- ja konstrueerimistöödele on USAs viimasel ajal kasvanud kiirusega 3—4% aastas, kusjuures erasektor finantseerib teadustöid TTRi põhisuundades ennaktempos, isegi tööpuuduse tippaegadel oli töötuid õpetlasi vaid 1% teadlaste üldarvust. Üha suurem osa teaduspotsentsiaalid suundub arvutustehnikasse, mis juurduv kõigil eluvaldkondadel.

Võib arvata, et lähiperspektiivis suudab kapitalism TTRi veel küllaltki edukalt kasutada majandusliku arengu huvides, kriisinähtuste pidurdamiseks ja oma ühiskonnakorra toetuseks. Iseküsimus on mõistagi see, milleks kasutab kapitalism teaduse ja tehnika revolutsiooni saavutusi ning kuidas moonduvad TTRi tagajärjed kapitalismi tingimustes. Seda enam on sotsialismil vaja panna nüüdisaegne teadus ja tehnika kindlalt inimkonna progressiivse arengu teenistusse, näidata meie ühiskonna eeliseid tootlike jõudude dünaamilisel edendamisel.

Seda, mis toimub praegu nõukogude ühiskonnas, võib nimetada hüppeks ehk üleminekuks uude kvaliteeti. Osaliselt on see olnud järsk ning diskreetne, teisalt aga järkjärguline ning pideva protsessi kujul avaldub. Maailma ajaloos on palju näiteid sellise hüppe võimalikkusest ning arengu järsust kiirenemisest ühiskonnas, alates juba Venemaa XVIII sajandi fenomenist, kui maa mõne aastakümnega tõusis keskajast maailma juhtriikide hulka. Käesoleval sajandil pärast Teist maailmasõda kujunes välja uus kvaliteet Jaapani majanduses. 60ndate aastate teisel poolel kiirenes järsult Nõukogude Liidu majanduslik areng. VIII viisaastakul, kui rakendati uus majandusmehhanism, paranesid majandusliku kasvu näitajad VII viisaastakuga võrreldes kiiresti, mis avaldus ka elatustaseme tõusus. Kui VII viisaastakul kasvas rahvatulu 32%, siis VIII viisaastakul 41%. Reaaltulud ühe elaniku kohta suurenesid vastavalt 19%lt 33%ni. Väär oleks vaikida ka headest tulemustest majandusliku arengu kiirendamisel Hiina Rahvavabariigis. M. Gorbatšov rõhutas Vladivostokis kõneldes, et «meil ja Hiinal on ühesugused prioriteetidid — sotsiaal-majandusliku arengu kiirendamine». Ümberkorraldused majanduses ja juhtimisaparatis võimaldasid Hiinal viisaastakuülesanded edukalt täita ning mitmete tähtsate näitajate osas ka ületada. Kui 1980. aastal toodeti teravilja 320 miljonit tonni, siis 1985. aastal juba 380 miljonit; liha ja lihasaadusi vastavalt 12 ja 17,5 miljonit tonni. Alates 1985. aastast muutus Hiina põllumajandustoodangu, sealhulgas ka teravilja väljavedajaks. Sealse võrdlemisi madala nõudluse juures räägi-

takse isegi põllumajandussaaduste suhtelisest ületootmisest ning vajadusest edaspidi mõningate kultuuride külvipindu vähendada. Elamispinna anti käiku 2,3 korda rohkem, kui oli plaanis ette nähtud. Viie aastaga ehitati uut elamispinna ühe inimese kohta linnas 4,6 m² ja maal 5,5 m². Ja seda Hiina elanike arvu juures! Kaubakäive kahekordistus ning enamiku tarbekaupade suhtes on nüüd kaardisüsteem tühistatud.

Tootlike jõudude arengule on omane territoriaalne nihkumine. Mitmesugustel põhjustel võib ühe või teise riigi majanduse areng järsult kiirenedada, eriti siis, kui muutusi teostavad radikaalsed jõud ning nende käigus lahendatakse vastuolud, mis seni olid arengut pidurdanud.

Meie ühiskonnale on praegu omased kiired seismised muutused, vananenud sotsiaalsete vormide kõrvaldamine, majandus- ja sotsiaalpoliitika uuenemine praktiliselt kõigis eluvaldkondades. Eksperimenteeritakse tööstuses, põllumajanduses, juhtimisfääris. Käimas on kapitaalehituse uuenemisprotsess, mille üheks sammuks oli NLKP Keskkomitee ja NSV Liidu Ministrite Nõukogu ühine määrus meie maa ehituskompleksi juhtimise edasise täiustamise kohta. Selle määrusega tahetakse ehitustegevuses rakendada stabiilseid lepingulisi hindu, efektiivseid finants- ja krediidihoobi ning ehitaja ja tellija vastastikusel materiaalsel vastutusel rajanevaid isemajandamissuhteid. Ka meie vabariigis valmistatakse 1987. aastaks ette eksperimente tööjookasutuse ning kapitaalehituse vallas. Agrotööstuskompleks on vaid mõnda aega töötanud uutes majandustingimustes, kui majandusteadlased juba töötavad välja ja põhjendavad uue majanduseksperimenti kontseptsiooni, et jätkata tööd kompleksi juhtimise, planeerimise, finantseerimise ja stimuleerimise edasiseks täiustamiseks.

Praegu on otsingute aeg. Eksperimendid ei pruugi iga kord õnnestuda ning sel juhul on kõige tähtsam mitte hakata puru silma ajama ega loodetud tegelikkusena serveerima. Olemasoleval kujul pole end õigustanud töökollektiivide seadus. Nüüd kavandatakse sellesse täiendusi, mis peaksid tõhustama demokratiseerimisprotsessi ettevõtetes. Suures osas jäi poolikuks ning tekitas pettumust ka 80. aastate esimese poole majanduseksperiment tööstuses. Akadeemik A. Aganbegjan tunnustab artiklis «Murrang ja kiirendus» (vt ЭКО 1986, nr 6), et läbiviidud ulatuslikule eksperimendile ei saa anda ühetähenduslikku hinnangut. «Põõre efektiivsuse ning kvaliteedi suunas polnud radikaalne ega vastanud oma ulatuselt XII viisaastaku ülesannetele. Eksperimendi käigus kehtestatud uusi majandustingimusi ei saa kuidagi nimetada radikaalseks reformiks. Tõepoo-

lest, majandusliku korralduse põhiprintsiipe selle eksperimendi käigus praktiliselt ei puudutatud. Selle kinnituseks on A. Aganbegjani sõnad, et «1985. aastal töötasid need ettevõtted, kus juba teist aastat rakendati eksperimendi tingimusi, enamikus halvemini kui esimesel aastal, mil nad kasutasid täiendavaid soodustusi varustuse ja transpordi alal ning mil neile pühendati rohkem tähelepanu». Kui aga eksperiment ei andnud oodatud tulemusi, kavandatud mehhanism osutus kohmakaks ja abinõud ebapiisavaks, siis on tema loojad järelikult olnud vana mõtteviisi kammitsas ning nendegi mõte vajab uuendamist. Juba on ilmunud ka direktiivdokumente, kus majandustingimuste muutmisele on lähenetud märksa julgemini. Jutt on osa ettevõtete üleminekust täielikule isemajandamisele, otsesidemeteloomisest ning koostöökoostööst välismaal asuvate firmadega ja mõningatest teistest uutest põhimõtetest.

Uuenemisprotsess näib aeglane vaid võrreldes meie ootustega; tegelikult on ta nõnda kiire, et veel eile julgena tundunud ideed on tänaseks lootusetult vananenud. Lugesin hiljuti üle 1982. aastal «Voprossõ Filossofii» veergudel ilmunud V. S. Semjonovi ja A. P. Butenko artikleid sotsialismi sisevastuoludest. Siis tundusid need arutlused uude sõnana sotsiaalfilosoofias ja küllap see nii oligi. Mõõdas on aga neli aastat ja kunagi huvi äratanud lood tunduvad nüüd poolikute ja väheütlevatena. Viga pole lugedes: meie ise hakkame muutuma!

1984. aastal kirjutas käesoleva artikli autor brošüüri «Tööviljakus, töödistsipliin, tööaeg», mis 1986. aasta suvel ka lugejate ette jõudis. Üks osa raamatust on pühendatud tööjõu limiteerimisele kui ühele võttele, mis peaks tagama senisest ratsionaalsema tööjõukasutuse ettevõtetes. Samas soovitakse ka abinõusid, piiramaks tööjõu värbamist väljastpoolt Tallinna. Toonastes majandustingimustes ei olnud teisi võimalusi tööjõubilansi tasakaalustamiseks ning ekstensiivse arengu piiramiseks. Tänaseks on aga olukord põhimõtteliselt muutunud. Tootmissfääris rakendatud inimeste arvu hakkab alates 1987. aastast mõjutama töökollektiivide üleviimine uutele kõrgendatud tariifimääradele ja ametipalkadele senise palgafondi piires. Töötasu korralduse täiustamine võimaldab vabastada teatud hulga töötajaid, kes tuleb tööle suunata mujale. Sel puhul pole meil enam vaja rääkida tööjõuressursside defitsiidist ega värvata tööle inimesi väljastpoolt linna. Probleem, mille üle vaieldi aastakümneid, laheneb uutes majandamistingimustes iseenesest.

Näib, et paljudes küsimustes on praktika praegu teooriast ees. Kui aastaid tagasi nõuti teadlastelt retseptide tootmise efektiivsuse

kardinaalseks suurendamiseks, võinuksid õpetlased mitte laskuda skolastikasse, vaid öelda ausalt, et antud süsteemi parameetrite juures on eesmärk saavutamatu. Täna aga pole jutt parematest tulemustest olemasolevas majandussituatsioonis, vaid ollakse valmis majandustingimusi endid põhimõtteliselt uuendada. Ideid selle kohta on palju, mitte igakord aga ei suuda teadlased veel anda ratsionaalseid ja põhjendatud soovitusi. Meenub analoogiline situatsioon ajaloost. XIX sajandi Prantsusmaal elasid kuulus luuletaja S. Mallarmé ja sama kuulus maalikunstnik-impressionist E. Degas. Viimane ei rahuldunud oma saavutustega maalikunsti vallas ja soovis ka luules kätt proovida. See aga ei tahtnud kuidagi õnnestuda ning Mallarméd kohates kurtis Degas: «Mul on suurepäraseid ideid, aga kui panen nad paberile, tuleb välja mingi soperdis.» — «Kulla Degas,» vastas Mallarmé, «ega luuletusi ei kirjutatagi ideedest, vaid ikka sõnadest.» Nõnda on ka ühiskonna- ja majandusteadustes. Kuna seni puudus vajalik sotsiaalne tellimus, siis on paljud ideed veel läbi töötamata ning konkreetseks kontseptuaalseks vormi, s.o sõnadesse valamata. Nüüd, mil sotsiaalne tellimus olemas, on õhkkond teadusastutest muutunud märksa elavamaks, arutlused diskussioonirikkamaks ning aktuaalseks.

Friedrich Engelsi sõnade kohaselt on teoreetiline mõtlemine niisugune ajaloo produkt, «mis erinevatel aegadel omandab väga erineva vormi ja seega ka väga erineva sisu» (F. Engels. Looduse dialektika. Tln, 1962, lk 23). Murrang ühiskonnas nõuab ka inimmõtlemises tarindatud piiridest ja eelarvamustest lahtitulemist. Tähelepanu koondamine mitte üksikelementidele, vaid protsessidele, nähtustele ja seostele nende vahel; mõtlemise lineaarsusest ülesaamine; lühiajalisele kasule perspektiivsete eesmärkide eelistamine; ühiskonna käsitlemine tuleviku suunatud süsteemina, kus stiihial ja ühepäevapoliitikal kohta pole — need on uue mõtteviisi vajalikud karakteristikud, mida järgimata võivad kõik meie head kavatsused muutuda iseenda vastandiks.

Lineaarne mõtlemine kujutas põhjust ja tagajärge omavahel mehhaaniliselt seotuna ning ühe lihtsa muutuja abil mõjutatavana. Uurimustega on kindlaks tehtud, et näiteks meie ajakirjandus püüab noortemoraali kujundada peamiselt selliste kategooriate kaudu nagu tööarmastus ja kollektiivne töö. Analüüsitud artiklistest oli 69% suunatud positiivse töösuhutuse kasvatamisele. Ometigi peetakse jõupingutusi selles vallas vähetõhusaks. Positiivne töösuhutamine ei teki omaette faktorina, vaid areneb üldhuumaansete omaduste tervikliku süsteemi koos-

seisus. Samal ajal oli niisuguste üldhumaansete iseloomujoonte arendamisele nagu ausus, tagasihoidlikkus, südametunnistus ja au pühendatud vaid 14% meie ajakirjanduse moraaliteemalistest lugudest. (vt *Взаимоотношение поколений в семье*. М., 1977, lk 17—18). Lineaarne mõtlemine püüab objekti võimalikult lihtsustada, kuigi mitmekesisus on süsteemi välimõjudega kohane mis üks peamisi tingimusi. Mitmekesisus suurendab alamsüsteemide õiguslikku vabadusastet, laiendab nende valikuvälja ja aitab sel moel kogu süsteemi hoida efektiivse funktsioneerimise piirkonnas. Lihtsustades võib aga näiteks sotsiaalse õigluse taandada sissetulekute jaotamise viisile, koolireformi kuueaastaste õpetamisele jne.

Heaks näiteks teadlikult taotletud mitmekesisusest hariduselus on Ungari Rahva-vabariigis läbiviidud koolireform. Kuueaastaste õpetusele mindi seal juba ammu, kusjuures 4—4,5aastaste lastega viiakse läbi uuringud nende koolikõpsuse kindlakstege-miseks. Hilisarenguga (mitte arengupeut-sega) lapsed saavad pikendust ja lähevad kooli 7. eluaastal, kusjuures seda ei käsitata erandina. Kui varem loeti koolivalmiks kõik need lapsed, kes 1. septembriks said kuue-aastaseks, siis 1985. aasta haridusseaduse kohaselt tulevad arvesse vaid need, kelle kuues sünnipäev oli enne jooksva aasta 31. maid. Koolis toimub üleminek diferentseeritud õpetamisele, mis vastab rohkem õpilaste võimetele ja huvidele. Gümnaasiumides laieneb üha rohkem fakultatiivne õppevorm. Selle kohaselt võivad õpilased valida ligi viiekümne neile sobiva õppeaine seast, millest igaühel on eraldatud kindel tundide arv. Osa fakultatiivainete program-midest koostatakse vahetult koolides ning nendes arvestatakse kohalikke olusid ja nõud-misi ühe või teise eriala järele. Paljudes ainetes on viimastel aastatel võetud kasutu-sele uued õppeprogrammid ja õpikud. Kas-vanud on paralleelsete õpikute osatähtsus ning koolid võivad ise valida, millist neist õppetöös kasutada. Õppenädal kestab viis päeva. Käivad eksperimendid õppematerjali piiramiseks, et õpilasi ja pedagooge mitte üle koormata. Kooli demokratiseerimise protsessis on järsult laiendatud nii õpilaste kui ka pedagoogilise kollektiivi õigusi. Õppe-asutuste juhid ja nende asetäitjad valitakse näiteks konkursi korras viieks aastaks sala-jasel hääletamisel pedagoogilise kollektiivi liikmete poolt. Ungaris kehtib 8klassiline koolikohustus. Üleminekut üldisele kohustuslikule keskharidusele ei planeerita ka lähitulevikus, kuna neli viiendikku noortest õpib pärast kaheksanda klassi lõpetamist niigi edasi, ülejäänute võimed ei pruugi aga kesk-hariduse nõuetele vastata.

Lineaarsete mõttemallide järgi toimides jääb tihti peale üldse arusaamatuks, miks peab süsteem end ülal vastupidi meie kogemuslikele otsustustele ning kuidas võib reageering mõningatele üksikutele, rohkem silmapaist-vatele kriisinähtustele tuua kaasa süsteemi käitumise uue vormi tekkimise, mis samuti on ebasoovitavate tagajärgedega. Kui ühis-konna ees seisvaid probleeme ei vaadelda nende tervikseoses, siis katse lahendada ühtesid probleeme sünnitab teisi, mõnikord veel keerulisemaidki. Nõnda toimuski Ameerika Ühendriikides, kus kuiv seadus ja süs-teemitul läbimõeldud võitlus alkoholismiga viisid organiseeritud kritegevuse, maffia kujunemisele, mille all USA tänapäevani kannatab, ning narkomaania laienemisele. Kui me sellest ei õpi, siis võivad negatiivsed nähtused areneda ka meil. Ärevust tekitab narkootilise toimega keemiliste ainete pruuki-mine, seda ka noortekeskonnas. Veel on aeg panna sellele piir, muidu ei nea järel-tulevad põlvned meid mitte ainult alkoholismi pärast.

Lineaarne mõttelaad nõuab edu kohe ja iga hinna eest. Kuid katsed saavutada kiiret edu võivad viia raskustele pikaajalises plaanis. Paljud meie ees seisvatest keeru-listest probleemidest on omal ajal rakendatud lühiajaliste abinõude tagajärg. Lühiajaline perspektiiv paistab kohe silma ja nõuab viivitamatut tegutsemist, ent mõjutused, mis lühiajalises plaanis kriisinähtusi leevendavad, võivad tulevikus olukorda halvendada. Näi-teks võib maakasutuse intensiivistamine ajutiselt küll suurendada toiduainete tootmist, kuid tulevikus kahandada tohutute ma-massiivide produktiivsust erosiooni tagajärjel. Kasahstani kiire asustamine viiekümnenda-tel aastatel peamiselt Vene Föderatsiooni, eriti selle Euroopa-osa tööjõuresursside arvel andis küll lühiajalist efekti, tookordse rahvastikurände kaugemad tagajärjed tingi-sid aga mittemustmullavööndi tühjenemise inimestest.

Tõhus pikaajaprogramm seevastu võib algul ebameeldiv tunduda (mis tema popu-laarsusele just hästi ei mõju), kuid perspek-tiivis lahendatakse tema abil olulisi küsimusi. Ka alkoholivastase võitluse programmi ei võetud igal pool hurraa-hüüetega vastu. Võrdlemisi laiadelt elanikkonna kihtidelt nõudis see loobumist harjunud elustiilist, mida ei ole sugugi kerge teha. Jutuajamisel Primorje krai Novitskaja küla elanikega ütles M. Gorbatšov: «Te ju teate, võib-olla keegi kirubki meid, kuid ma arvan, et pole midagi, aasta-paar piinleb, siis aga saab aru, et see pidigi nii olema. Ja perekond muutub tugevamaks. Ka tehnikavahendid on siis paremates kätes. Ja mis peamine, tervis. Kõik muutub paremaks.»

Või sama põhimõtte rakendus teisest valdkonnast: USA kompaniid suutsid evitada ülikasumeid andvaid avastusi, kuna lubasid toota esialgu kahjumiga. Korporatsioon, kus töötati välja värviteler, müüs seda aastaid kahju kandes, kaotades 125 miljonit dollarit. Alles viisteist aastat pärast värviteleri juurutamist tööstusesse hakkas see tooma kasumit, mis siis ka paljukordselt ületas eelmiste aastate tootmiskulud.

Tuleb anda endale aru, et **midagi saada võib vaid millestki loobudes**. Ajaloos on progress alati olnud seotud piirangutega. Inimeste julgeolek saavutatakse piiravate seaduste, korralduste ja normide abil; inimvajaduste parem rahuldamine aga pingelise tööga. Siit võib tõmmata paralleeli NLKP XXVII kongressi otsusega muuta XII viisaastakul rahvatulu jaotamist, suurendades selles akumulatsioonifondi osa. Nagu nentis parteifoorumil N. Rõžkov, on selline manööver vajalik nii jooksvate kui ka strateegiliste eesmärkide saavutamiseks.

Ühemõõtmeline mõtlemine peab üksikuid ebakohti ühiskonnas omavahel sõltumatuks ega mõista, et uued, ei-tea-kust kerkinud probleemid on tegelikult meie endi eelnevate püüdluste (mille eesmärgiks oli mõnel teisel arengurajal tekkinud vajakajäämistest kõrvaldamine) resultaat. Kõrvaltoimed või ka süsteemi käitumisviisi muutumine selguvad tavaliselt hiljem. Seejuures võivad negatiivseid tulemusi anda ka kõige paremad kavatsused.

— Uudisindeksi kehtestamine kaupadele pidi ettevõtteid panema paindlikumalt suhtuma konjunktuurimuutustesse, toodete pidevasse uuendamisse, turu vajadustesse. Tegelikult tõi see kaasa varjatud hinnatõusu ning odavate püsinõudlusega kaupade tootmisest loobumise.

— Ametkondlike barjääride kõrvaldamiseks ja tarbija huvide paremaks arvesta-

miseks loodi ENSV Kergetööstuse Ministeeriumi raames katseliselt ühtne varustus-, tootmis- ja turustuskompleks. Tegelikuses süvenes kergetööstuse monopoolne seisund ning hulgikaubandus, mis seni esindas tarbijat, näib nüüd eelistavat tootjapoolseid huvisid. Monopoolne seisund aga pidurdab nii teaduslik-tehnilist kui ka sotsiaalset progressi, teeb selle sõltuvaks juhusest, gruppidest ning üksikisiku võimust. Monopoolne seisund tähendab sakraalseid tõdesid, mis kuulutavad ketserlikuks ja tõrjuvad eemale kõik muu. Monopol — see on primitiivne (kuigi vahel väga keeruliselt vormistatud) kord mitmekesisuse vastu. Mida rangemalt seda korda jälgitakse, seda vähem on võimalusi tekkida uuel. Kõik progressiivne on ju kujunenud vastuolus kehtivate reeglite ja põhimõtetega.

— Kõrgkoolide eksamieelse vestluse eesmärk oli anda täiendavaid sisulisi kriiterteeriume üliõpilaskandidaadi teadmiste sügavuse ning kodanikuküpsuse üle otsustamiseks. Tegelikuses võib see süvendada ka subjektivismi üliõpilaste vastuvõtmisel kõrgkooli ja anda ülemääraseid eeliseid suhtlemisaldistele noortele. Sel aastal loobus osa noori pärast vestlust üldse eksamitest. Oli see hea või halb?

Lugeja kindlasti märkas, et autor taotleb ühiskonna süsteemset käsitlemist. Dünaamiliselt arenevas ühiskonnas on sedavõrd palju vastastikku mõjuvaid ja rohkete tagasisideahelatega seotud sotsiaalseid, bioloogilisi, ökoloogilisi, tööstuslikke, psühholoogilisi, kultuurilisi ja teisi faktoreid, et ainuüksi «omaenes tarkusest» me nendega hakkama ei saa. Vaevalt kujutavad süsteemanalüütikudki enesest imerohtu (samamoodi loodeti ju psühholoogidele ning sotsioloogidelegi), kuid on selge, et hea süsteemse mõtlemiseta me enam toime ei tule.

SIIM KALLAS

VETTE HÜPANUD

Alati tekitab elevust, kui asutuse, ettevõtte või organisatsiooni etteotsa määratakse noor juht. Naised sosistavad, kontori koridorides on tunda kevade hõngu. Ka ühiskondlik arvamus on noorte juhtide suhtes alguses alati soodne. Seega pälvib selline nähtus nagu noore mehe asumine juhi kohale üldiselt heakskiidu. Ka edaspidi ümbritseb

edukaid noori juhte avalikkuse sümpaatiat, neid pannakse tähele, neist räägitakse, eriti neist, keda edutatakse, kes jõuavad kaugele.

Ometigi . . . Noor mees hüppab vette üsna tundmatus kohas, kus vool kiire, põhjast vähe teada, vees keerised. Ja ujumisoskuskki pole see, mis võiks olla.

Kes on see noor mees?

Vanust nii 30 ümber, paar aastat siia- või sinnapoole, aga võib-olla ka pisut rohkem. Hea suhtleja.

Kindlasti peab omama suurt usku oma võimetele.

Kindlasti peab olema missioonitunne, tunne, et miski sunnib tagant, sunnib midagi elus ära tegema.

Kogemused? Neid on kesiselt, igatahes mitte niipalju, et võiks täie kindlusega öelda — saab hakkama.

Miks otsitakse ja leitakse vastutavale, juhtivale kohale määramiseks sageli just selline isik, selline kandidaat? Tähendab ju kogemuste puudumine olulist riski ametisemäärarajate jaoks. Võib-olla on tegemist sooviga perspektiivikat noort edutada, anda talle nii-öelda šanss? Teatud osa mängib muidugi seegi motiiv, kuid mitte peamist. Vastusele jõuame lähemale, kui vaadata, milliste majandusorganisatsioonide eesotsas võib sageli noori juhte näha. Üsna silmatorkavalt palju on neid elamu-kommunaalmajanduses, üldse kohalike nõukogude täitevkomiteede mitmesugustes allasutustes, neid on ka tööstus- ja transpordiettevõtetes, remondi- ja ehitusorganisatsioonides. Lähemal uurimisel selgub, et põhiliselt on tegemist raskete, probleemsete asutustega, «raskete kohtadega». Julgen väita, et põhiliselt määratakse noor juht ametisse just sellisesse organisatsiooni või ettevõttesse, kus võib täheldada kriisiseisundit, kus ei lähe momendil hästi. Kõrgemalseisvatele organisatsioonidele on saanud selgeks, et midagi on hädasti tarvis ette võtta ja lisaks muudele abinõudele hakatakse kavandama ka juhtkonna vahetust.

Kõigepealt hakatakse otsima kandidaati, kellel oleksid kõik vajaminevad positiivsed omadused, eelkõige juhtitöö praktika, mis oleks küllalt kindlaks garantiiks, et mees tuleb tema ette seatud ülesannetega toime, suudab organisatsiooni madalseisust välja viia. Siin tekivad aga ootamatult raskused. Selgub, et kogemustega juhti, kes nõustuks asuma «raske» asutuse etteotsa, on väga raske leida. Head juhid on üldse suur defitsiit, neid on sealgi hädasti tarvis, kus nad parasjagu töötavad, neid plaanitakse edutada jne, ühesõnaga — nad «ei tule ära». Pealegi teeb inimene, kellel on juba olemas ettekujutus juhi tegevusest praegusaja tingimustes, sageli kõik, et sellesse ametisse mitte sattuda. (Miks — see on omaette küsimus.)

Niisiis — panus tehakse noorusele. Ja ega see päris põhjendamatu olegi. Noortel on energiat, pealehakkamist, hoogu, nad ei tagane raskuste ees. Igatahes on lootust, et asi hakkab minema. Ja paljudel juhtudel hakkabki, eriti kui noort juhti ka mõistlikult toetatakse. Kuid siiski — ja nüüd tuleb üks

olulisemaid väiteid — noort juhti ei panda ametisse mitte sellepärast, et ollakse eriti heal arvamisel Juhani või Jaani võimetest, vaid eelkõige sellepärast, et kedagi muud pole võtta. Seega ei avaldu noorte edutamises juhtivatele kohtadele sageli mitte kaadri valiku ja paigutuse tugevus, vaid hoopis nõrkus.

On kaks iseaaja, kas noor juht määratakse oma töötajate seast või tuuakse kusa-gilt väljast, mõnest teisest organisatsioonist. Kui omade seast, siis on tal muidugi lihtsam, vähemalt asutuse funktsioneerimise tehnoloogia on tuttav. Ent probleem ongi selles, et küllalt sageli tuuakse noor juht just väljast. Millegipärast arvatakse, et too saab paremini hakkama, aga miks nii arvatakse? Pigem on asi selles, et omade hulgas pole sellist, kelle «näitajad» klapiksid... Asjatundmine jääb tahaplaanile, ja see on halb.

Noor juht on paigale pandud, tamelt oodatakse tegusid. Millest alustada? Kõigepealt on vaja augud kinni toppida, ehitis ära toetada, sest organisatsioon, kuhu noor juht määratakse, on sageli juba niisuguses seisundis, et ta kas tervikuna või osaliselt ei funktsioneer. Uut kandidaati on juba tükk aega otsitud ja negatiivsed ilmingud organisatsiooni tegevuses jõudnud areneda üpris kaugele. Niisiis — kõigepealt hädaabinõud.

Juba esimesi otsuseid vastu võttes tekib küsimus, kuidas korraldada suhtlemine alluvatega, uute kolleegidega. Kuidas üldse enast üleval pidada? Kas teha tähtis nägu pähe ja kukkuda kamandama? Või katsuda kõigi alluvatega sõbraks saada? Kas on vaja ka autoriteeti või piisab rusikast? Variante on mitmeid teisigi. Võib näiteks küsida nõu ülemustelt ja hakata seejärel kohe alluvaid õpetama. Võib esineda kiirete mõtteavaldustega, mis hiljem enamasti osutuvad kaunistesteks lollusteks. Siiski on sügav eksi-arvamus, et alluvad sõltuvad oma ülemustest. Pigem sõltuvad ülemused eelkõige oma alluvatest. See põhimõte ongi üks võimalik nurgakivi, millele juhil tuleks rajada oma kaadripoliitika. Teine juhtlause võiks olla Lenini ütlus, et kommunismis tuleb ehitada nende inimestega, kes meil olemas on. See tähendab, et kõigepealt tuleb katsuda probleemid lahendada nendega, kes antud organisatsioonis juba töötavad. Uusi inimesi pole kuskilt võtta, või kui ongi, siis on need enamasti niisugused, et parem katsuda ilma läbi ajada. Head töötajad on reeglina juba paigas, nendega arvestatakse, neil on perspektiiv ja nad ei tõtta kohta vahetama. Mõned uued inimesed peab muidugi leidma ja iga uus juht need ka leiab, kuid väga suuri lootusi ei saa sellele rajada, et kaadrit õnnestub massiliselt välja vahetada.

Niisiis, kui me oleme otsustanud toetuda oma juhitöös nendele inimestele, «kes meil juba on», tuleb järelikult neid ka usaldada, nende nõu kuulda võtta. Olgugi et räägitakse mitmesuguseid jutte, igäüks alluvatest püüab asutuse probleeme väheke oma nurga pealt valgustada, et uue ülemuse silmis võimalikult soodsamas valguses paista, lootes endale ning oma allüksusele tulevikus teatavaid eeliseid luua. See on inimlik ja mõisteta. Ja ikkagi tuleb inimesed hoolikalt ära kuulata ja neid üldiselt uskuda. Sest milline oleks teine variant? Oma uusi alluvaid umbusaldada? Uskuda ainult ülemusi või veel mingeid kolmandaid jõude? Endal pole ju veel ei asjatundmisel rajanevat autoriteeti ega ka elukogemust, mis looks teatava loomuliku autoriteedi. Aga juhi otsuseid ja kord väljaõeldud arvamusi on raske muuta, tagasi võtta, parandada. Järelikult peavad nad kohe olema enam-vähem õiged ja õiglased. Korrektiivid on muidugi võimalikud, kuid tulevad organisatsiooni juhtimisele ja juhi kujunevale autoriteedile kahjuks. Järelikult on ainuke suhtlemisviis alluvatega — neid uskuda ja usaldada. Siis usaldavad nemadki, on avameelsed, ja noor juht saab palju rutem asjaga kurssi. Nõnda saab juht ka palju hõlpsamini selgeks, kes on kes; kes suhtub töösse tõsiselt, kes on aga tühi koht, kiusleja või muidu pasatski. Saavad selgeks kollektiivisisesed suhted, vastastikused sümpaatiad ja antipaatiad, mille arvestamine aitab paremini kujundada tööks soodsat psühholoogilist atmosfääri. Kui aga umbusaldada ja teadmist, kuidas tegutseda, hankida kusaigilt väljastpooled, siis kujuneb olukord, mida sobib iseloomustada Karl Marxi sõnadega bürokraatia kohta: «Ülemad ei usalda alluvaid milleski ja alluvad petavad ülemaid kõiges.» Umbusaldus toob vältimatult kaasa formalismi inimestega suhtlemises, see aga tähendabki juba bürokraatiat. Usaldamine ei tähenda muidugi familiaarsust ega kontrolli puudumist, minu arvates peab see lihtsalt olema kontseptuaalne keskpunkt inimestega suhtlemises. Kontroll peab usaldusel rajanema, mitte selle vastu töötama.

Nõnda oma uues kollektiivis suhteid korraldades peaks ka noore juhi autoriteet kujunema hakkama, seda muidugi eeldusel, et omatakse ka vajalikke teadmisi (millele minu meelest pööratakse vähe tähelepanu). Ilma autoriteedita on väga raske juhtida, panna alluvaid antud korraldusi täitma, eriti just hoolega täitma.

Niisiis selleks, et toime tulla hädaabi-töödega, on vaja kollektiiv maksimaalselt ühte koondada, ühisel nõul ja üksteist toetades nõrgad kohad tugevdada. Nüüd jõuab kätte hetk, mil avarisituatsioon saab mööda. Peab pisut hinge tõmbama ja mõtlema, mida

edasi teha. Esialgselt töö organiseerimise stiili ei saa enam kasutada, kuigi minu meelest paljud juhid jäävadki eluks ajaks töötama nagu hädaabitöödel. Algab strateegilise tegutsemise faas, kus juht peab koos oma kaastöötajatega kavandama edasiliikumise põhisuunad. Sellel etapil on loomulik kasutada nii kõrgemalseisvate organisatsioonide, teadusasutuste kui ka analoogiliste asutuste ja ettevõtete poolt talletatud kogemusi ja teadmisi. See arengufaas on väga keeruline, ja mitte niivõrd selle pärast, et ei teaks, millistele üldsust rahuldavatele tulemustele peab välja jõudma, kui võrd just äärmise segaduse tõttu, mida tuleb teha, et mainitud rajajoonetele jõuda.

Millest koosneb ühe organisatsiooni töö parandamise kompleksprojekt, terviklik tulevikunägemus?

Eelkõige tuleb ette näha tarvilikud uusehitused ja vanade rekonstrueerimine ning remontimine. Siis uuendada seadmed, igasugused tehnilised vahendid, muretsema täiuslikumad. Peale selle sisemised ümberkorraldused, organisatsiooni töö kogu tehnoloogia muutmine, täiustamine selle kõige laiemas mõttes. Ning põhipersonali täiendamine uute väljaõppinud töötajatega ja vanade kvalifikatsiooni tõstmine.

See kõik peab hakkama toimuma töö organiseerimise üldkontseptsioonidest lähtudes. Viimast on kõige lihtsam välja töötada, kui vaadata, mis mujal maailmas antud alal juba tehtud on, sest enamasti oleme me just nendes raskemates asutustes muust maailmast eriti kaugele maha jäänud.

Lõpuks oleks väga lihtne lüüa kogu planeeritavate ürituste maksumus rahalises väljenduses kokku (summa muuseas saab olema kaunis väike), esitada vastavad taotlused täiendavaks finantseerimiseks ja lähekski lahti. Programm jaotuks siis nii mitme aasta peale, kui palju oleks võimalik aasta jooksul rahalisi vahendeid eraldada.

Naivne jutt. Kuid kahjuks ei toimu ülalkirjeldatud viisil mitte midagi. Ehitusi ei võeta plaani. Kui võetakse, siis ei saa kõrgemalseisvalt organilt limiiti. Kui saab nii seda kui teist, siis ei võeta projekteerimisplaani. Kui ka seda tehakse, siis ei saa projekteerimislimiiti. Kui kõik need on saadud, selgub, et asjaajamiseks on kulunud niipalju aega, et plaani võtmine enam ei kehti, ja kõike tuleb alustada otsast peale, sest sellega kukuvad ära kõik ülejäänud limiidid, rahaline kate veel peale selle. Samasugune triangel läheb lahti remontidega, samasugune ka uute seadmete muretsemisega. Teiselaadiline, kuid mitte vähem keeruline (pigem vastupidi) on kavandatud sisemiste ümberkorralduste elluviimine. Nimelt selgub, et väga mõjuvõimsate jõudude arva-

tes pole igivanadesse reeglitesse vaja sisse viia kõige vähemaidki korrektiivse, sest kõik on niigi ülihea või veelgi parem. Kogu sellest labürindist mingi väljapääsu leidmine nõuab tõelist osavust, üldiselt aga ei õnnestu kuigi olulisel määral. Meie organisatsiooniline töö majanduses on takerdunud kohati nii absurdseks kõdikupuntrasse, et selle lahtiharutamiseks, veelgi enam aga selle kaitsmiseks ja kiitmiseks läheb vaja erilist fantaasiat.

Kuid pöördugem tagasi noore juhi käekäigu juurde. Pärast esimest elevust, mil kõikjal suhtuti uude juhti toetavalt, hakkavad ülevalt poolt tekkima esimesed umbusaldamise sümptomid. Juhtide umbusaldamine on meie tänapäevale iseloomulik massiline nähtus, mis väga sageli võtab dramaatilise, mõnikord isegi traagilise vormi. Juht tahab korterit — kahtlane, autoostuluba — spekulant, ehitab suvilat — kurjategija. Tundub, et juhtide kahtlustamine on muutunud omamoodi meetodiks ühiskonnasiseste pingete maandamiseks, omamoodi vaadete süsteemiks. See toob korvamatut kahju. Eksisteerib omamoodi juhtimise kriis — alamad juhid ei taha enam niimoodi juhtida, ülemad juhid ei saa enam niimoodi edasi.

Agad muudatused on visad tulema.

Peale suhete alluvatega tekib juhil veel mitmesuguseid suhteid, millest aga sõltub suurel määral tema edukas töö. Need on suhted teiste omasugustega — igasuguste ettevõtete ja asutuste direktorite ja juhatajatega, samuti suhted mitmesuguste ülemustega, kõrgemal- ning kõrgelseisvate asutuste töötajatega. Mis siis sõltub suhetest teiste omasugustega? **Eelkõige** paljude suurte väikeprobleemide lahendamine. Iga organisatsiooni jaoks on nimelt vaja saada kõikvõimalikke piasju, lasta teha mitmeid pisi-töid. Need aga kujutavad endast tavaliselt suurt probleemi, sest sularaha sellisteks vajadusteks ei jätku, plaanilises korras neid töid ei tehta. Siin tulevadki appi isiklikud suhted. Kui neid ei oleks, võiks tehnoloogiline protsess mõnel juhul isegi täielikult seiskuda. Järelikult peab abi saama. Teine juht võib vastu tulla, võib aga ka mitte.

Tal on kindlasti olemas musttuhat eeskirja, mille alusel ta võib vastutulekust keelduda. Omasuguse peale ei tohi kunagi kaevata, äärmisel juhul võib asja lahendamiseks kaasa tõmmata vastavad kõrgemalseisvad instantsid, mitte aga pöörduda mõnda muusse organisatsiooni. Kes seda teeb, sellel on edaspidi teiste juhtidega väga raske kui mitte võimatu asju ajada. See ongi ametkondlikkus, mis on aasta-aastalt ainult tugevnenud sedamööda, kuidas süsteemid üha rangemalt nõuavad oma sisemistest reeglitest kinnipidamist. Üha raskemaks läheb neid suuri pisiprobleeme lahendada.

Ametkondlikkus ja tseentraliseerimine on kaksikvennad. See on minu sügav ja läbi-kogetud veendumus.

Mitmesuguseid suhteid tekib ka ülemustega. Ülemusi on meil palju. Kehtib reegel — mida väiksem ülemus, seda tähtsam. See tor-kab eriti silma, kui tegu on parteikomiteede instruktorigega. Nende hulgas on palju väga arukaid inimesi, aga palju on ka selliseid, et vaata ja imesta. Elukogemused napid, töö spetsiifikat ei tunne, aga õpetama valmis mis tahes küsimuses ja teeb seda nii tähtsa moega, nagu oleks tegemist Buddha endaga.

Siin on toodud ainult mõned üksikud mõtted juhtide, eriti noorte juhtide tööst tänapäeval. Põhjalik käsitlus nõuaks palju, palju pikemat kirjutist. Kuid sellegi loo põhjal peaks olema selge, et noorel juhil on, mille ja kellega rinda pista.

Kokkuvõtteks peab ütleva, et noorte (liiga noorte?) juhtide ametisemääramine tundub mulle üldjuhul (mitte alati) eelkõige hädaabinõuna ega ole loomulik kasvuprotsess. Tõepoolest, need noored juhid, kes on ilusti hakkama saanud, ümbritsetakse tähelepanu ja kuulsuse oreooliga. Aga kes hakkama ei saanud? Kes on kokku arvanud neid tundmatus kohas vette hüpanuid, kes voolust välja ei rabelnud? Kes on mõõtnud enne-aegselt rikutud tervist, kokku lugenud saadud infarkte?

Iga asi tulgu ikka omal ajal, siis kulgeb kogu majanduse juhtimine arvatavasti ka veidi sujuvamalt.

KOMSOMOL — ORGANISATSIION NOORTE JAOKS VÕI NOORTE ORGANISATSIION?

Ühest malevadikavast pärineb niisugune hoiatus: «Noored! Käies isade radu, ärge neid päris ära tallakel!» Täna see noore põlvkonna suhtumist ühiskonda, maailma, mille nad vanadelt pärivad, pole laias laastus raske ära tunda. Ka üldisemad põhjused, millest tuleneb noorsoo kriitilisus, passiivsus, asotsiaalsus, alkoholism, kuritegevus jne või lihtsalt irooniline ellusuhtumine, peaksid olema enam-vähem mõistetavad. Ühiskonnas aastaid valitsenud umbne õhkkond, mida kujundasid tõe defitsiit, bürokraatia, formalism, tsentralistlik käsukord, loosunglikkus, elu lakeerimine, korruptsioon, spekulatsioon, karjerism, unupojapoliitika jms nähtused ning nende aluseks olev sotsiaalne ja majanduslik stagnatsioon ei saanudki noores inimeses teistsugust vaimu kujundada. Ent seda olulisem on ühiskonnal nüüd teada saada, milline see noor põlvkond tegelikult on. Millised mõtted ja tunded peituvad vaikimise ja iroonia varjus? «Vikerkaar» ei taha olla vanade ajakirja noortele, vaid noorte ajakiri. Tribüün, millelt noorte eneste hääle peaks vabalt kõlada saama. Tahaksime alustada mõttevahetust noorsooprobleemide üle, millesse loodame ahvatleda nii noori endid kui ka muidu tarku inimesi, kes meie maa ja rahva tuleviku pärast südant valutavad. Loodame ka noorsugu ja üldse inimest uurivate teadlaste avameelsusele. Kuna noorsooteema on ääretult lai, siis teeksimise algust kitsamaga, kommunistliku noorsoo probleemide uurimisega, sest on ju komsomoli traditsiooniliselt ikka kogu noorsoo avan gardiks peetud. Ometi näib, et tavapärase komsomolitöö enam noori ei rahulda. Alustuseks tundub otstarbekas heita pilk asjale seestpoolt, lasta kõnelda komsomolitöötajail endil. Järgnevad mõtteavaldused on pärit «Noorte Hääle» rubriigis «Sekretäri veerg» viimase aasta jooksul ilmunud kirjutistest. Komsomolisekretäride mõtteid palusime kommenteerida ELKNÜ Keskkomitee sekretäril Toivo Sikul. Võib-olla annavad komsomolitöötajate mõtted ja mõtteleaad vajaliku impulsi edasiseks teemaarenduseks.

Haapsalu rajooni «Lääne Kaluri» kolhoosi komsomolikomitee sekretär Väino Valts: «Praegu peame aga avasilmi tunnistama, et teatud osa noorte hulgas pole komsomol popp. Isegi püütakse hoiduda komsomoli nimetamast ja nii korraldataksegi rohkem noorte üritusi.»

Haapsalu rajooni «Jõu» kolhoosi komsomolialgorganisatsiooni sekretär Terje Lai: «Meil on vaid 24 kommunistlikku noort ja

seetõttu ei tee me ürituste korraldamisel vahet, et see on puhtalt komsomoliorganisatsiooni, too aga kogu noorte ettevõtmine. Nii ehk saame ka täiendust oma algorganisatsioonile, selles suhtes oleme rajoonis võlglast, juba aastaid. Eks siin ole eelmiste sekretäride tegematajätmist, eks tule minulgi see töö käsile võtta. Kuigi, kes koolipoisina pole komsomoli astunud, see pole seda ka hiljem eriti valmis tegema.»

ELKNÜ Tallinna Linna Oktoobri Rajooni Komitee sekretär Tiina Mander: «Tihti on aga nii, et paljud kommunistlikud noored suhtuvad aasta tähtkoosolekusse kui tühja ajaraiskamisse. Aga kes on selles süüdi, kui komsomolikomitee aruanne on üldsõnaline, täis mittemidagiütlevaid loosungeid ja üksluist loetelu? (...) Keegi ei tee komsomoli-aastaid huvitavaks meie eest.»

Kaarepere sovhoostehnikumi komsomolialgorganisatsiooni sekretär Urmas Vimm: «Nüüd räägitakse palju sellest, et noor on vaja suunata iseseisvusele, initsiatiivile, loomingulisusele. Aga kohati on, nii paradoksaalne kui see ka ei näi, käibel vana arvamine, et kommunistlik noor võib üle saada igast raskusest. Niisugune lööklaululine suhtumine on mõnikord mugav, pedagoogiliselt spartalik, aga paljud noorte ettevõtmised võivad selle taha toppama jääda.»

V. I. Lenini nimelise Kultuuri- ja Spordipalee komsomolisekretär Marina Strogaja: «Meie kultuuri- ja spordipalees töötab hästi ettevalmistatud loominguline kollektiiv, on ideaalsed tehnilised võimalused noortekeskuse loomiseks. (...) Möödunud on pool aastat, kuid probleem püsib endiselt päevakorras. Sarnane venitamine kõigutab meie noorte usku oma initsiatiivi vajalikkusse. Tekib küsimus: kas komsomoliorganisatsioon suudab üleüldse ISE midagi lahendada? Ja praegu lihtsalt ma ei tea, kuidas vastata.»

Tallinna Lenini rajooni siseasjade osakonna komsomolisekretär Igor Glebko: «Komsomoli operatiivrühmad? Tühi maa, nõnda sandisti peab veel küll ütleva. Nüüd lõpuks pandi Tallinna linnakomitees paika, et igas rajoonis moodustatakse KORi rühmad, kus staabiülemaks saab miilitsaohvitser. (...) Tahaks loota, et väärt mõte ei jää ainult paperile, nii on kahjuks varemgi juhtunud.»

EKP XIX kongressi delegaat, ELKNÜ Tartu Linnakomitee esimene sekretär Vello Tamm: «Tartus ei ole viimastel aastatel alaealiste kuritegevus vähenenud. Olulisemate põhjustena märgiti alkoholismi ja järelvalvetust. Jõuame siit vaba aja sisustamisega

seotud küsimusteni. See on koht, kust king pigistab.»

ELKNÜ Tallinna Linnakomitee esimene sekretär Rein Tõntson: «Vaba aja probleem on olnud noorte jaoks ikka üks tähtsamaid. Töö ja õppimine võtab kolmandiku ööpäevast ja umbes sama palju jääb seda uneajast «vabaks». Jutumärkides kirjutatakse sellepärast, et see aeg allub kõige vähem organiseeritud korraldamisele, iga inimene kulutab seda oma äranägemise järgi. Kuid see ei ole samas tühi auk ega tohi seda ollagi.

Viimasel ajal on suurenenud huvi noorteõhtute vastu. (...) Eelmisel nädalavahetusel toimunud Tallinna linna komsomolitöötajate seminar näitas, et algorganisatsioonide sekretärid tegelevad nende küsimustega hoolega. Miks? Sellepärast, et on vaja uusi vorme ja meetodeid. Traditsioonilised üritused enam ei huvita noori. Õigem on öelda, et oma ürituste korraldamisel me ei arvesta noorte huve.»

Paide rajooni Aravete kolhoosi komsomolisekretär Aivo Toomistu: «Nüüd hakkasid noorteklubi üritusi korraldama osakonnad, komsomoli tsehhioorganisatsioonid. (...) Nii viis nääriõhtu läbi Kärevete, vastlaepeo Aravete, kevadpeo Roosna ... (...) Viis aastat olen ühe asjalisena naistepäevaballi teinud. (...) Töövaba aega sisukamaks muuta on aidanud ka Sõnni mängud (...) Sel pühapäeval, 6. juulil on ees uus kolhoosi komsomolomitee üritus noorte vaba aja asjalikumaks sisustamiseks. Nimelt saab teoks juba kolmandat korda Aravete muusikapäev. (...) Samas tunneme aga, et teeme midagi noorele inimesele vajalikku. Ega niisama tulnud kahe muusikapäeva peale kokku Kangrumäele üle 1600 (noore) inimese. Mine tea, kuidas mõnigi neist muidu oma puhkepäeva oleks veetnud.»

Restorani «Olümpia» komsomolisekretär Marju Saag: «Kõrvaltvaatajale võib tunduda, et mis meil viga — kõik ühes majas, saavad koos üritusi korraldada, pidusid pidada, pole vaja sõida ruumide pärast, toidud on omast käest ... (...) Ja lõppkokkuvõttes kahanebki tegijate ring päris ahtakeseks, nii et koosolekule tuleb vaevu-vaevu vajalik arv liikmeid kokku. Raske on ka liikmemaksudega.»

Tallinna 22. Keskkooli komsomolialgorganisatsiooni sekretär Marjut Reim: «Minu arvates pole mõtet teha ja me pole teinudki vahet komsomoli- ja muude noorteürituste vahel. (...) Viimasel komsomolomitee koosolekul koolis arutati, kas maksud laekuvad õigeaegselt, kas dokumendid on korras ja muid distsipliini küsimusi. Kõiki meeli hoiavad aga juba praegu ärevil kaks tähtsat üritust, mis seisavad ees kevadel: kooli 45. aastapäev ja «Küünlaball» abiturientidele.»

Pärnu rajooni «Säde» sovhoosi komsomolisekretär Rait Untera: «Tõsi, «Säde» sovhoos jääb suurtest teedest eemale, oleme Pärnu rajooni üks äärenurki. (...) Ma ei pea õigeks asetada komsomoliüritustel rõhk ainult meelelahutusele. (...) Niipea, kui kevadel ilmad lubavad, tahame hakata majandikeskuste rajama staadioni. (...) Teinegi suurem töö on ees—keskuse ümbruse haljastamine.»

ELKNÜ Tallinna Kalinini Rajooni Komitee esimene sekretär Aare Kasemaa: «Pole aga saladus, et paljud meist on harjunud istuma kabinetides ja kamandama telefoni kaudu. Komsomoli Kalinini rajoonikomitees oleme sisse seadnud, et iganädalasel aparadinõupidamise peavad instruktorid andma vastuse küsimisele: kui palju nad külastasid algorganisatsioone?»

Pirita Lillekasvatuse Näidissovhoosi komsomolisekretär Sirje Kalatšjan: «Mul on seitse erinevat kaustikut ja kiirkõitjat, kuhu panen koosolekute protokollid ning algorganisatsioonile laekuvad dokumendid, plaanid, juhendid, instruksioonid. Eraldi on sisse seatud poliitõppepäevik. (...) Samas on paberite lappamine ainult väike osa sekretäri tööst, vähemasti peaks olema.»

Tartu 17. Kutsekeskkooli komsomolisekretär Tatjana Lill: «Meie kooli õpilastest on kommunistlikke noori 51 protsenti. Nii et komsomol on meil organisatsioon, kuhu päris kõik ikka ei kuulu. Sellega seoses olen tihti mõelnud: aga mille poolest kommunistliku noore koolielu siis erineb organisatsiooni mittekuuluvate noorte omast? Oma kooli asjade arutamiseks komsomolikoosolekut teha ei saa, asjade arutamisest peavad osa võtma ikka kõik õpilased. Ent mis on siis organisatsiooni kuulumise stiimul? Kas komsomoliliidritele jäävad siis ainult kohustused? (...) Mul on ausalt öeldes raske vastata iroonilisele õlakehitusele: «Mis sinna komsomoli ikka astuda, maksa ainult maksu.»

Mulle hakkab vastu küüniline passiivsus, mis sellest küünilisest õlakehitusest õhkub, aga seda konkreetselt mõne näitega ümber lükata pole õieti millegagi.»

TRÜ füüsikaosakonna komsomolisekretär Mait Lind: «Keskmisel ülilõpilasel ei ole sageli oma kodanikupositsiooni, ta ei tunne end ka kommunistliku noorena. (...) Kõik, mis tuleb «ülevalt poolt», ei puutu meisse. Samamoodi suhtutakse ka komsomolitöösse. Paljudel on kindel veendumus, et see on vajalik vaid paberite täitmiseks. Komsomolitöö on muutunud kitsa aktivistide ringkonna omavalituseks siseasjaks. Kommunistlike noorte enamus vaatab aga suhteliselt ükskõikselt pealt, tundes kord aastas aruande- ja valimiskoosolekul kätt tõstes oma missiooni täidetuna. (...) Ühiskondlik-po-

liitline praktika, leninlik arvestus jms tehakse vaikselt korda — selleks, et p e a b. Kelle jaoks? Mille jaoks? See, et neid viiakse pahatihti läbi äärmiselt formaalselt, näitab ise nende mõttetust (vähemalt sellisel kujul). Ja veel täitmise kontrollimine piinliku täpsusega on ülimalt mõtetu, sest ka kontrollija teab, et asi on formaalne. Komsomolitöös on veel küllalt rudimentaalseid rituaale, mille täitmine jääb formaalseks, antagu neile nii või naasuguseid uusi vorme. Komsomolitöö kõrgkoolis omandab õige sisu alles siis, kui ta lakkab olemast asi iseendas, kui igaüks hakkab tunnetama, et peale üliõpilaseks olemise on ta ka kommunistlik noor, kodanik.»

LUGUPEETUD «VIKER- KAARE» LUGEJA

Täna avab ajakiri väga huvitava mõttevahetuse, kuhu püütakse koondada kommunistlikke noori erutavat probleemistikku viimase aasta jooksul «Noorte Hääle» rubriigis «Sekretäri veerg» avaldatud materjalidest. Kõrvutades erinevaid artikleid kõrvutame ka erinevate inimeste tööstiile, nende suhtumist komsomolitöös üleskerkinud probleemidesse, saame võimaluse võrrelda komsomoliorganisatsiooni kaalu, sidet teiste ühiskondlike organisatsioonidega, näeme ära ka puudu jäägid ELKNÜ linna- ja rajoonikomiteede ning ELKNÜ Keskkomitee töös.

Analüüside materjale «Sekretäri veerust» tuleb aga tõdeda ka tõsiasi, et nii mõnegi autori poolt ülestõstetud küsimuste lahendamine oleks võtnud kohapeal vähem aega kui sellest kirjutamine. On vaja, et ka töös noortega saaksime üle stereotüüpsest mõttest — meie ülesanne siin on näha probleeme, nendest valjult rääkida, kõrgemal seisvad organid mõelgu, kuidas neid lahendada. On vaja, et meie artiklites oleks ühe asemel kaks iva — probleem või idee ning ka autori omapoolsed arvamused võimalikest lahendustest. Tahaksin siinkohal tsiteerida ELKNÜ Tallinna Linna Oktoobri Rajooni Komitee sekretäri, tänaseks juba ELKNÜ Tallinna Linnakomitee sekretäri Tiina Mandeli sõnu: «Keegi ei tee komsomoliaastaid huvitavaks meie eest.»

Mitmetes artiklites on väidetud, et noored on kaotanud usu komsomoli, kuid paljuski on see tingitud sellest, et meie, kes me oleme eri tasanditel valitud noorte elu juhtima, pole suutnud, osanud leida vastust noorte elulistele probleemidele.

Võtame korraks aja maha ja meenutame, palju meie päevast kulub tööle inimestega, palju paberitööle, võtame ette komsomoliorganisatsioonide koosolekute või komso-

moli linna-, rajoonikomitee materjalid ning püüame nendes leida küsimusi, mis puudutavad konkreetset kommunistlikku noort või noort, mitte aga noori tervikuna. Oleme ära unustanud ühe lihtsa tõe — ka noor inimene vajab vahetevahel, et teda lihtsalt ära kuulataks, aidataks lahendada mõningad probleemid, öeldaks paar julgustavat sõna, ülejäänud lahendab ta aga juba ise.

Käivad aruanded ja valimised komsomolis. Võetakse kokku aasta jooksul tehtu ja ka tegemata jäetu, antakse hinnang igale büroo- või komiteeliikmele, kommunistlikule noorele, arutatakse põhitööga seonduvaid probleeme, suhteid teiste ühiskondlike organisatsioonidega, kõrgemalseisva komsomoliorganiga. Ütlete, et see on ideaalvariant. Jah, olen teiega nõus, kuid tahan, et ka teie nõustuksite minuga, et selle poole peaks püüdlema. Ma tahan, et kõik a-o sekretärid saaksid aru ühest asjast — koosolekuid pole vaja teha mitte selle tõttu, et kõrgemal seisvad organid nii nõuavad, vaid oma organisatsiooni liikmete pärast. Meil on ka käesolevast aruandeperioodist tuua juba hulgaliselt näiteid tõeliselt tõistest aruande- ja valimiskoosolekutest, kuid ka nendest, kus noorj erutavate probleemide arutelu algab alles siis, kui koosolek on kuulutatud lõppeenuks. Noortel on, mida arutada, on hulgaliselt huvitavaid ettevõtmisi, kordaminekuid. Tahaksin siin ka vastata Kaarepere sovhoos-tehnikumi komsomoliorganisatsiooni sekretäri Urmas Vimmile — noored on suutelised üle saama paljudest raskustest, seda näitab nii ajalugu kui ka tänapäev, kuid neid ei tohi jätta raskustega ükski, edu saavutamise taga on kollektiiv.

Meie elu on väga mitmekesine ja seda peab järgima ka komsomoliorganisatsioonide töö. Probleemid, mis kerkivad üles Tallinna koolides ja millele leitakse lahend, pole otseselt ülekantavad Võru või Valga rajooni. Sealsed töölisnoorte küsimused aga Rakvere või Harju rajooni. Üldkontseptsioon on sama, kuid teed selle lahtimõtestamiseks sootuks erinevad. Tahaksin täiendada ka ELKNÜ Tallinna Kalinini Rajooni Komitee esimese sekretäri Aare Kasemaa mõtet. Rajoonikomitee instruktor — see on kõige vahetum lüli algorganisatsioonide ja rajoonikomitee vahel ning ta peab funktsioneerima mõlemas suunas. Lugejale võib jääda mulje, et ajame jälle taga arvulist näitajat (a-o külastuste arv), kuid mõeldud on siin vahetu kontakti osatähtsuse suurendamist. On vaja, et nad aitaksid laiendada komsomoliaktivistide ringi, vaataksid, kuidas reaalselt täidetakse komsomoliülesandeid.

Ning viimaks lubage peatuda küsimusel — mida annab komsomol. Nii vahetevahel küsitakse ja seda tahab teada ka Tartu 17. Kutse-

keskkooli komsomolisekretär Tatjana Lill. Arvan, et täiesti ammendava vastuse sellele küsimusele annavad meie komsomolivate-
ranide elulood, paljud praegused partei- ja nõukogude töötajad. Komsomol — see on noore inimese kujunemise kool, kus avaldub tema sotsiaalne aktiivsus, kus ta saab esimesed organisatoorse töö kogemused ning kus toimub ka paratamatult selektsioon parimate ning tagasihoidlikumate vahel. Ei ole komsomolielu liidritel kohtadel kanda ka ainult kohustustekoormat. Igal aastal külastab RNTB «Sputnik» kaudu NSV Liitu ja välisriike ligi 5000 vabariigi töölis- ja kolhoosinoort, teenistujat, komsomoliaktivisti. Peale

eeltoodud võimaluse on kasutatud moraalse stimuleerimise vahendeid, kuid kõige paremaks tasuks on see, kui kommunistlik noor jätab oma tegevusest maha märgi, mis eeskujuks, kasutuseks ka järgnevatele põlvkondadele.

Ees on ELKNÜ XX kongress. Soovin, et täna ajakirja veergudelt algust saanud mõttevahetus annaks lisaainet ka nendele probleemidele, mida tõstatatakse meie kongressil, et küsimused, mis teid erutavad, saaksid lahenduse. Ootame kriitikat koos konkreetsete ettepanekutega.

Toivo Sikk,
ELKNÜ Keskkomitee sekretär

MIKHAIL GOFHEISEN SVETLANA KULJUS

VENE SCHOPENHAUERLUS. ESIMENE LAINE

Läbi sajandite on inimesed püüdnud leida vastust küsimustele: kuidas on maailm üles ehitatud? milline on inimese koht selles? milles on tema elu mõte? Tsiivilisatsioonid on asendanud üksteist, sündinud ja välja surnud on keeled, vahetunud põlvkonnad, ja ikka on muutumatult kõlanud: «Kes ma olen?», «Mis ma olen?», «Milleks ma olen?»...

Sisuliselt võib kogu maailmakultuuri arengut vaadelda selle «kõlamise» kontekstis. Vene kirjandus on neile küsimustele vastust otsides pöördunud kõige erinevamate allikate, eelkõige Lääne-Euroopa filosoofilise mõtte poole. Rousseau', Descartes'i, Voltaire'i, Helvetiuse, Diderot' ja teiste mõtlejate ideed, mis olid määravad XVIII saj ja XIX saj alguse vene kultuuripildis, vahetusid Schellingi, Hegeli, Goethe, Schlegeli, ja hiljem — utoopilise sotsialismi, marksisimi, Kanti, Schopenhaueri, Nietzsche ideedega. Iga ajastu aktualiseeris oma vaimu ja püüdlustega enim kokkukõlava. Seejuures ei tunginud filosoofide ideed kirjanike mõttemaailma alati vahetult, n-ö käest kätte, vaid sageli ajajärgu üldise kultuuriatmosfääri kaudu. Venemaa kultuurile mõju avaldanud mõtlejate seas kuulub tähelepanuväärne koht Arthur Schopenhauerile (1788—1860).¹

Populaarsuse võitis filosoof alles oma elu lõpul, kuigi tema peateos «Maailm kui tahe ja kujutus» valmis juba 1818. aastal (ilmus 1819 — *toim*). Tuntust ei toonud Schopen-

hauerile mitte üksnes ta äärmiselt pessimistlik suhtumine maailmakorraldusse ja inimkonna ajalooesse, vaid ka tema enese pehmet öeldes keeruline iseloom. Lialt olid jutuaineks Frankfurdi mõtleja melanhoolne meelelaad, misantroopia ja naistesallimatus. Tema põlgust ja pilget said kogu «kahejalgse ahvisoo», kõigi «lüüraga eeslite» seas kõige rohkem tunda erinevate filosoofiliste süsteemide loojad. «Filosoofia muidusõõjad», «vaimsed kastraadid», «vanamuttide kodukootud filosoofiaga» «kateedrikangelased» — see pole kaugeltki täielik, kuid küllalt ilmekas suhteväljenduste valik Schopenhauerilt, kes oli veendunud, et Kanti ja tema vahel «pole olnud mingit filosoofiat, ainult üks ülikooli-šarlataansus». Eriliselt vihatud oli Hegel. On teada Schopenhaueri arvamusavaldus: kui inimese nägu peaks tõepoolest peegeldama tema loomust, siis on täiesti seletatav tema kolleegi — «andetu juhmaildi», «saksa kirjanduse katku» — «koeranägu».

Taoline suhtumine kuulsasse kaasaegsesse pole põhjendatav üksnes iseloomuga ega sellega, et Berliini ülikoolis, kus Schopenhauer 1820. aastal privaatdotsendina lugema hakkas, osutus Hegel temast edukamaks õppejõuks; ega ainult sellega, et üks kuuluse tiibadel kiiresti tõusis, teine aga jäi praktiliselt tundmatuks. Antagonismi põhjus peitus eelkõige erinevais vastustes neile samadele küsimustele elu mõttest. Schopen-

haueri irratsionaalne «tahe» osutus kokkusobimatuks Hegeli «absoluutse mõistusega» — nagu, muuseas, ka Leibnizi «monadoloogiaga», Schellingi «loodusega» või Fichte «teadusõpetusega». Eranditeks olid siin ehk vaid «imetlusväärne» Kant, «jumalik» Platon ja mõned vanaindia filosoofia postulaadid. Keerukalt omavahel põimudes määrasid just need kolm allikat paljus uue õpetuse iseloomu.

Kant jaotas maailma kahte sfääri: «fenomenaalsesse» (nähtumuslikku) sfääri, millest inimene kunagi ei välju, ja «noumenaalsesse» («asi iseeneses»), kuhu inimesel on sissepääs suletud. Schopenhauer arendab edasi eelkõige seda ja lisaks veel üht Kanti gnoseoloogia aluseks olevat teesi, mis geneetiliselt lähtub Berkeley filosoofiast: «maailm on minu kujutus». Kui aga Kanti formuleeringu taga seisab mõte: maailm meie teadmises temast on selline, millisena me teda kujutleme, siis Schopenhaueri mõte on hoopis: maailm eksisteerib vaid tänu sellele, et me teda kujutleme. Teisiti öeldes, kui Kantil piirdub selle teesi areng eeldusega «noumeni» tunnetamastest, siis Schopenhaueri jaoks saab temast aste teel hoopis teistlaadi kinnitusele: tegelikkus on vaid tunnetava subjekti objektiks. Näiteks pole selle veendumuse põhjal piiri reaalsus ja une vahel: ei see ega teine ole oma olemuselt midagi enam kui inimteadvuse fantoom. See mõte haaras terve rea vene kirjanike kujutlust, meenutagem kas või Valeri Brjusovi proosakogu «Maine telg» («Земная ось», 1907) üht põhiideed.

«Tunnetan, järelikult elan» — arvata-vasti nii võiks kõlada Schopenhaueri variant Descartes'i tuntud aforismist. Kuid ratsionaalne tunnetus ei anna indiviidile võimalust fenomenaalse sfäärist väljuda. Kus on siis väljapääs? See on intuiitiivses tunnetuses, selles tunnetuses, mis on kunsti eelisõiguseks. Vaid kunst tunnetab maailma adekvaatselt tema olemusega, ainult kunst suudab vastata küsimusele, mis siis lõppeks peitub selles «mustas kastis», mida Kant oli nimetanud «asjaks iseeneses». Sellest arutlusest tulenev «sülvavaatluse esteetika» osutus vene kultuurile ja eriti vene sümbolismile filosoofi ideede seast kõige produktiivsemaks.

Edasi konstateerib Schopenhauer, et maailm, olles alt üles «läbinisti kujutus», on ülalt alla «läbinisti tahe» elada, tahe, mis erinevatel astmetel objektiveerununa tingib kujutluste näol tegelikkuse olemasolu. Sel moel on just Tahe otsitavaks peidetud olemuseks, maailmakorralduse aluseks. Tahte objektiveerumise esimeseks astmeks on ideed — «vahetud objektid». (See osa Schopenhaueri filosoofiast pärineb Platonilt.) Järgnevaks astmeks on reaalne maailm, muutuv

ajas ja ruumis, kõigi oma ilmingutega («fenomenaalse» sfäär), kus kõik on allutatud põhjuslikkuse seadustele. Siit järeldub: ka iga üksikindiviid pole midagi enam kui maailma olemuse üksikavaldus läbi inimkonna idee. Samavõrra osutub inimene ennast tunnetava absoluutse tahte fantoomiks, nagu on fantoomiks kujutletav maailm tema teadvuses.

Tahe on pime, mõistusetu, irratsionaalne. Olles «omaenese olemasolu tahtmiseks» on ta igaveses vastuolus iseendaga, kannatades seepärast pidevalt ja pääsmatult. Inimene — tahte analoog «fenomenaalse» sfääris — on aga lisaks kannatusele ka surelik. Et igale tema sammule eelneb tahe, pole ta vaba, ta on määratud heitlema illusoorseil õnneotsinguil.

Nii on loodud võimas ja traagiline pilt, kus puudub õigustus maailma kurjusele, kus inimelu kõigis oma individuaalses ja ühiskondlikes avaldusis ei oma mõtet. Ja pole üllatav, et Schopenhaueri eetika suguluses vanaindia filosoofiaga kuulutab kaasa kannatamist, asketismi ja läbi «elutahte»-eituse nirvaanasse lahkumist.

Millega on siis seletatav, et üha enam võitis kuulsust see saksa filosoof, kelle silmis optimism oli «ilma vähimagi kõlblustundeta mõttelaad — nagu kibe pilge inimkonna mõttimatute kannatuste üle»?

1862. aastal kirjutas Herzen, iseloomustades varasemat Euroopat, et «kristlus ahtus ja vaibus reformatsiooni sadamas», «liberalismi sadamatesse» vaibus revolutsioon, «kord karjatades» põgenes Lääne maailma tasakaalustatuse eest Kreekasse Byron ning «jäädes stoiliselt Frankfurti lämbus aeglaselt Schopenhauer, märgistades nagu Seneca oma läbilõigatud veenidega surma progressi, tervitades teda kui vabastajat». Just pärast 1848. aastat Euroopas väljakujunenud vaimne atmosfäär osutus vastuvõtlikuks suure pessimisti ideedele, mis olid olnud nii eba populaarsed revolutsioonielsetel aastatel.

Vene kultuur pööras pilgu Schopenhauerile pea sünkroonselt Euroopaga. Kui tekkis huvi «Frankfurdi eraku» vastu, oli Venemaa juba üle elanud saksa idealismist innustumise kõrgaja (iseloomulik on siinjuures vene hegeliiaanluse saatus) ja sümpaatiaperioodi revolutsioonielise Prantsusmaa ideaalide vastu. Nii see kui ka 1860. aastate reformi-eelsed ja -järgsed sündmused soodustasid Schopenhaueri ideede laialdast levikut vene kirjanduses. Ideede vastuvõttu aga iseloomustas hämmastav mitmekülgus. Selgesti saab eristada vene schopenhauerluses kaht lainet. Esimesel on kronoloogilisteks raamideks 1850.—1880. aastad, teisel 1880. aastate algus — 1910. aastad.

Esimest lainet iseloomustab Schellingi

ja Hegeli filosoofiast ärapöördumisest väljakasvanud Schopenhaueri-huvi (I. Turgenev, V. Botkin, J. Polonski, osati A. Grigorjevi ring jt). Paljud selle perioodi kirjanikud ei olnud mitte lihtsalt filosoofi ideedest kaasa haaratud (I. Turgenev, L. Tolstoi, N. Strahov, D. Tsertelev jt), vaid püüdsid leida tema õpetusest ka «ilmutust», vastuseid «kõigile mõistuse küsimustele» (A. Fet). Kohati sai Schopenhaueri filosoofiast isegi oma-moodi «elufilosoofia».

Üks esimesi Schopenhaueri-huvilisi oli Ivan Turgenev. Paljud uurijad on just selles näinud kirjaniku pessimismi allikat, tema teoseid on aga mitmel korral hinnatud kui Schopenhaueri filosoofia eri tahkude kirjanduskunstile kommentaare. Turgenevi armastuse-kontseptsioon («Võidutseva armastuse laul» — «Песнь торжествующей любви»), hinnang kunstile («Klara Militš»), tema suhtumine elu väärtusesse ja sisusse («Küllalt» — «Довольно»), süü ja võla probleemidesse ning ajaloofilosoofia on otse või kaude seotud Schopenhaueri vastavate ideedega. Ent kirjaniku mõte ei sulgunud vaid Schopenhaueri ideede maailma. Kui Schopenhaueril on inimelu objektiveerunud tahte üks kiiresti kulgev vorm, mis ei sisalda midagi peale kannatuse ja igavuse, ning inimelu lõpp-piir on surm kui indiviidi absoluutne häving, siis Turgenevi jaoks «armastus on surmast tugevam». Sellise transformatsiooni läbi saab Schopenhaueri õpetus omamoodi optimistliku lahenduse, mis kindlustab üksikisikule surematuse. Tekib paradoks. Indiviidi eksistents, olles vaid «ilminguks» ja sellisena ilma igasugusest mõttest ja tulevikust, omandab sisuliselt nii selle kui teise tänu võimalusele teispoole surma oma eksistentsi müstilisel moel jätkata. Armastusest saab Turgenevil isiksuse väärtuse mõõt ja tema surematusele ning igavikule kuulumise atribuut. Pole juhus, et kirjanik allutab oma tegelased järjekindlalt «armastuse katsumusele». Katsumuse läbiteinu osutub omaladseks «geeniuseks», on seega sügavalt tajuv, loov, asjade loomust tunnetav ja seepärast ka võrreldamatult tugevam teistest irratsionaalse maailmavalitseteja reaalsuses avaldumise all kannatajatest. Teisiti võib öelda Schopenhaueri enese sõnadega: «Vastavalt sellele, kuidas saavutab selgust tunnetus ja üleneb teadvus, kasvab ka piin... see, kelles elab geenius, kannatab kõigest enam.»

Pärast Turgenevit satub Schopenhauer veel mitmete teiste kirjanike vaatevälja. Nii muretseb Botkin 1863. aastal Afanassi Fetile «Maailma kui tahte ja kujutluse». Esialgu poeet vaid lehitseb raamatut ja filosoofi ideede vastuvõtt jääb pealispindseks. Sellest annab tunnistust Lev Tolstoi kiri A. Fetile 30. nov 1869. a: «Te rääkisite, et ta [Schopen-

hauer] on nii muuseas üht ja teist kirjutanud filosoofia asjadest. Kuidas nii — üht ja teist? See on terve maailm uskumatult selges ja kaunis vormistuses.»

Tolstoi tõsine suhtumine Schopenhauerisse ilmselt ärgitaski Fetti raamatut taas kätte võtma. On huvitav, et hiljem saab just Fetist filosoofi järjekindlaim apologet, esialgu innustunud Tolstoist aga — oponent. Kui algul tunneb Tolstoi «lõpmatut vaimustust» «geniaalseima inimese» ideede vastu ja oma arutlustes mitmel korral tema poole pöördub², siis hiljem muutub suhtumine järsult. Muide, sarnaselt Turgeneviga elab Tolstoist algusest peale püüe leida «Maailma kui tahte ja kujutluse» pessimismile vastumürki. Nii hindab «Anna Karenina» Levin Schopenhaueri filosoofiat lõppkokkuvõttes kui «rõivast, mis sooja ei anna», ja püüab seda parandada, asendades Schopenhaueri tahte armastusega (ärgem unustagem Levini kuju autobiograafilisust, mis romaani valmimise jooksul üha süvenes).

1870. aastatel sügavaima vaimse kriisi perioodil, piinavates mõtisklustes elust ja surmast, isiksusest ja selle seostest ühiskonnaga pöördub Tolstoi korduvalt Schopenhaueri poole. Mõtestades kuulsas «Pihtimuses» oma elutõeotsingute etappi, räägib Tolstoi sellest täpsemalt ja selgei... t kui mujal. Alul näis Schopenhauer talle Sokratese, Buddha ja Saalomoni kõrval tõelise filosoofina, kes annab vastuse küsimusele elu mõttest — vastuse, mis ei tööta küll väljapääsu, kuid mis Tolstoi arvates on õige: elu on «eimiski», «tühisus», maailma sügavaim olemus on tahe, milleta poleks ei «kujutlust» ega maailma. Schopenhaueri arutlused kinnitasid järeldusi, milleni Tolstoi oma püüdlustes olemist mõista ise oli jõudnud. Kuid kirjanik ei rahuldunud vastusega, ja püüdes leida lahendust traagilisele vastuolule isiksuse kaheldamatu väärtuse ja tema sureliku loomuse vahel, läks mõistuslikelt konstruktsioonidelt üle elu enese jälgimisele. Püüdes maailma «õigustada» ja mõista, mis sunnib inimest elama, jõudis Tolstoi nelja võimaliku väljapääsu-teeni: 1) «mõistmatuse v'iapääs» (elu mõttetust ei teadvustata); 2) epikuurlus (elu mõttetust on teadvustatud, väljapääs on elu poolt pakutavates naudingutes); 3) «jõu ja energia» väljapääs (mõistes, et elu on kuri ja mõttetu, hävitada ta); 4) «nõrkuse väljapääs» (mõistes, et elu on kuri ja mõttetu, jätkata elamist). Sellel vaimsete otsingute etapil nägi Tolstoi end nende seas, kes kuuluvad viimati nimetatute alla. See aga tundus talle «jällestusväärse» kui järjekindlusetu ja kompromislik.

Lõpliku ümberhindamise põhiliseks tõukejõuks sai vasturääkivus Schopenhaueri filosoofia lõppjärelduste ja selle fakti vahel, et

need ei viinud filosoofi enesetapule. Need Tolstoi pretensioonid pole aga päris õigustatud: Schopenhaueri järgi on enesetapp mõtetu ja isegi «asjatu» tegu: püüe lühendada elu kannatusi on vaid kinnituseks Tahte iseseisvast jõust. Inimese vabatahtlik elust lahkumine võib toimuda vaid «elutahtet» eitades, ja selles mõttes rahuldab Schopenhauerit ainult «vabalt valitud nälgasurm» kui asketismi kõrgeim aste. Teistlaadi enesetapp pole «elutahte» eitus, vaid üksnes tema vasturääkivuse kinnitus, kuna nii elu kui surm on oma olemuselt vaid Tahte erinevad ilmingud, ja järelikult ühest «hüpostaasist» äraütlemine ainult kinnitab teist.

Mõte vabasurmast piinas Tolstoid sedavõrd, et ta seisis ise lähedal enesetapule. Kuid asjaolu, et ei Schopenhauer, ei teised inimesed ega siiski ta ise oma elu enesetapuga ei lõpeta, viis ta lõpuks veendumusele, et elule peab olema antud mingi mõte, mis on teadmata nii temale kui ka «Maailma kui tahte ja kujutluse» autorile. Schopenhaueri filosoofia saab Tolstoile sellel uute otsingute etapil tõkkeks. Ületanud selle, leiab ta kõrgema, surmas hävimatu elu mõtte «usus» ja «ühinemises» inimestega. Schopenhauer muutub nüüd tema jaoks «kohusetundetuks» mõtlejaks, «andekaks paberimäärijaks», tolle pessimismist saab aga «sofism» ja «halba maitset tunnistav rumalus».

Kui Tolstoid huvitasid rohkem Schopenhaueri õpetuse eetilised aspektid, siis Fet hindas väärtuslikumaks selle esteetilist sfääri. Sisuliselt vastas Feti suhtumine ajalosse ja luuleloomingu olemusse tervikuna Schopenhaueri ajaloo filosoofiale ja esteetikale. Viimase arutlused sellest, et on olemas vaid olevik, aga tulevik ja minevik eksisteerivad «vaid seoses tunnetusega, kuivõrd see järgib» põhjuslikkuse seadust; et ajalugu kujutab enesest ühe ja sama pidevat kordumist ja jääb vaid «empiirilisteks märkmeteks» mingitest konkreetsetest suhetest; et püüded inimelu kuidagi muuta on illusoorseid — see kõik näis Fetile aksioomina. Järgides Schopenhaueri antihistorismi vastandas Fet kõikidele sotsiaal-ajaloolise tunnetusviisidele poeesia. Schopenhaueri sisuliselt individuaalsusest lahtiütlev esteetika, mis kuulutas «huvitust vaatlust» («tahtetu subjekti seisund»), ideede äratunnetamist ja inimvõimet tajuda maailma olemust intuiitiivselt, osutus poeedile kahtlemata lähedaseks, samuti nagu mõte võimalusest kunsti abil haarata lõpmatult muutuvast maailmast tervikuga ekvivalentseid üksikavaldusi. Viimane oli Fetile eriti tähtis. Selles mõttes mõjutas Schopenhaueri filosoofia Feti luule üldist arengut romantismilt filosoofilis-poeetilisele impressionismile koos viimasele omase püüdlusega väljendada peenimaid subjektiivseid

tajumusi ja üleelamisi ning — laiemalt valmistas juba pinda ka sümbolismile. Pole juhuslik V. Brjussovi mõte 1890. aastate keskpaigast: poeesia evolutsioon seisneb «subjektivismi järkjärgulises vabanemises». See seisukoht oli küpsenud nii ülalnimetatud ideede kompleksi omaksvõtu kui ka 1870.—1880. aastate luule analüüsi pinnal. Just sel perioodil, reaktsiooniperioodil, mis saabus pärast 1870. aastate keskpaiga ühiskondliku tõusulaine langust, suurenes huvi «puhta kunsti» luule, eriti Feti lüürika vastu; samuti on märgatav väärtuste ümberhindamine hilise narodnikluse luules: pettumine narodniklike ideaalides soodustas väljapääsmatuse ja meeletehete motiivide «kaotatud illusioonide» teema esiplaanile kerkimist. See, et ideed võidelda maailma sotsiaalse ümberkorralduse eest olid devalveerunud, kutsus ühelt poolt esile «kustumise», teisalt — kodanikupoeesia olemuse täieliku muutumise. Rõhud asetused ümber: ühiskondlikult isiklikule, «objektivismilt» subjektivismile. Nadsoni kooli ja «puhta kunsti» poeetide motiivide põimumine andis ideede ja meeletehete sulami, mis oli juba ülimalt lähedane Schopenhaueri filosoofia üldtõunaalsusele, osaliselt aga selle poolt ka kujundatud.

Seega tänu Turgenevi, Tolstoi ja Feti kirjanduslikule tegevusele (ka viimase tõlgetele³) ning kultuurihooletusele, mis Schopenhaueri ideed kaude vene kultuuri tõi (prantsuse sümbolism, Wagneri esteetika, Hartmanni ja Nietzsche filosoofia), kasvas «Maailma kui tahte ja kujutluse» autori populaarsus sajandivahetusel märgatavalt. Vene schopenhauerluse teist lainet iseloomustab asjaolu, et muutunud üldkultuuriliseks faktiks ja sulanud orgaaniliselt ühte hilise narodnikluse luule motiividega, ei kõida Schopenhaueri ideed mitte ainult üksikute kirjanike (A. Tšehhov, L. Andrejev, V. Veressajev, I. Annenski, N. Minski, L. Ldov jt) tähelepanu, vaid kujundavad filosoofiliselt ja esteetiliselt olemuslikke jooni terves uues kirjanduslikus suundumuses — vene sümbolismis.

¹ Eesti keeles ilmus 1940. a Leo Anvelti tõlkes Schopenhaueri «Elutarkus». *Toim.*

² B. Eichenbaum on jälginud Schopenhaueri mõjutusi Tolstoi mõttekäikudes ajaloo teadusest ja tahtevabadusest («Sõja ja rahu» epiloog) ja näidanud, kuidas Schopenhaueri «armastuse metafüüsika» mõjul küpseb «Anna Karenina» idee. Teostest «Maailm kui tahe ja kujutus» lähtuvana näeb uurija ka romaani epigraafi «Minu päralt on kättemaksmine ja mina tasun» («Мне отмщение, и аз воздам»).

³ Fet tõlkis vene keelde «Maailma kui tahte ja kujutluse». *Toim.*

SIRJE HELME

ANDRES TALI GRAAFIKA

Andres Tali on sündinud 1956. a Tallinnas. Aastatel 1974—1980 õppis ERKIs graafikat ning lõpetas instituudi raamatukujundajana. 1980—1981 teenis A. Tali Nõukogude armees, pärast seda töötas kirjastuses «Eesti Raamat» kunstilise toimetajana ja kunstilise toimetuse juhatajana. Alates 1985. aastast on ta kirjastuse mittekoosseisuline kunstnik.

Näitustel on A. Tali esinenud alates 1978. aastast, raamatukujundustega alustas 1979. aastal. 1984. a määrati talle Eesti NSV Kunstnike Liidu noortekoondise preemia, 1986. a olid A. Tali tööd eksponeeritud Vilniuse noortetriennaalil.

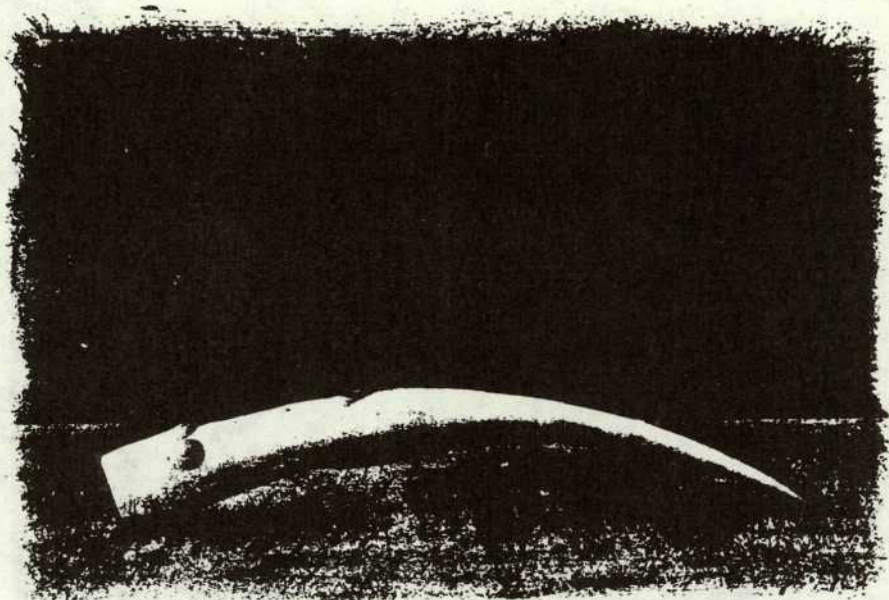
1956. aastal sündinud kunstnikku nimetame veel nooreks. Tegelikult on seljataga juba 8 aastane piisavalt viljakas ja iseseisev loomingutee, mille tegelik tähtsus on seotud vabagraafikaga. Me võime tema loomingus näha isegi teatud alternatiivset võimalust, katset olla isepäine praeguste instituudi lõpetajate juures võimukalt edasielava ANK-esthetika suhtes. Kirjeldada Tali loomingu visuaalset väljendust pole kuigi raske. Võib isegi leida kolm erinevat etappi, ehkki kunstilise mõtestamise stiil on olnud enam-vähem muutumatu. Esimestes töödes aastatest 1978—1980 domineerib protsessiidee, mida rõhutavad ka pealkirjad — «Kera langemine», «Ratas», «Üks kahest» jne. Elementaarsed kujundid, põhiliselt kera-motiiv, kehtastavad liikumist, elementi tema pidevas muutumises. Kunstnik ei varjagi, et eeskätt on teda huvitanud isenesest staatilise pildipinna multiplikatsioonilisus. Seda kinnitavad ka protsessi kirjeldavad kirjad pildipinnal. Kuid samas ei saa selliseid kirjutamisi enamjuhul tõsiselt võtta, sest nende funktsioon, v.a paaril juhul, ei ole sõnumiline, vaid puht-estetiiline. Nad haakuvad kindlalt kompositsiooniga ning on oma tiheda kribulise struktuuriga vajalikuks kontrastiks ja täienduseks. Muuhulgas pole nad ka nii kirjutatud, et sõnakestki aru võiks saada. Töodes alates aastast 1982 pole liikumise ihalus enam valdav, kuigi ka nüüd võime seda ju formaalselt leida — alguse ja lõputa tõusvates korrustes, inimese tegevuses («Tööl-9»), isegi rippuvates marionettides. Ometi domineerib siin teistsugune, nimelt kirjeldav hoiak. Kirjeldatakse oma suhtumist elusse, kust paistab lõpmata palju jaburust ja lõpmata

palju valskust. Selles pole siiski mingit pealetükkivat sümbolismi, ei visuaalset ega mõttelist, pigem kurbust. 1986. aastast leiame mõned omavahel kaunis erinevad lehed — «Puiestee» ja «Tsitadell» jätkavad Taliile nagu juba kinnistunud välist stiili, millest antud võrdluses on olulisemad suur valge lehepind ja sellel tumedad, tehnikast johtuvalt pisut ebamäärased vormiga ja seetõttu hapralt mõjuvad kujundid. Ja tõesti, ei puudu ka jätkuvuse idee. «Peotäis mulda» ja «Kiht II» on vastupidi staatilised heledamad kujundid tumedal pinnal ja sugugi mitte nii iseseisva loomuga kui eelmised lehed. Siiani on see kõik. Midagi prognoosimata võib aga juba praegu esitada küsimuse: kuhu see Tali graafika siis panna, kuhu me liigitame ta meie kunsti kontekstis (sest ei maksa ju arvata, nagu saaks kedagi liigitada väljaspool konteksti). Tegu on selgelt väljakujuneva loovisiksuse probleemidega, kelle tööd pole kunagi oodanud hinnaalandust, ei mingit aja etteandmist vaid seetõttu, et autor on noor. Me võime küsida, kuipalju on A. Tali seotud praeguse eesti kunsti probleemidega, palju on tema loomingus kaasaegse moodsa kunsti kogemust, palju metropoli ja palju provintslust. Pean A. Talit siiani iseseisvaks loojatüübiks. Mitte ehk pärit metropolist, kuid igatahes kaugel provintslusest. On näiteks teatud tunnuseid, mille põhjal teda on ühendatud kontseptualismiga (olen seda isegi kord märkinud). Need mõned formaalsed tunnused tema varasemates 1978.—79. a töödes on esiteks protsessi fikseerimine ja teiseks selle kirjeldamine sellesama teose raamides. Kuid see on pelk näivus, tõelist kattumist loomulikult pole. Tegelikult järgib Andres Tali graafika traditsioonilist esteetilist mõtteviisi, kus põhikategooriaks on ilu (jättes siinkohal puudutamata ilu mõiste relatiivsuse). Kontseptualismile on see üdini võõras. Kontseptualism on muidugi äärmus, kuigi soov selle põhimõtteid eesti kunstis näha on kõigiti loomulik. A. Tali suhe kujutatava ainega on normaalselt kaasaegne. Eeskätt pildipinna määratlemises — kogu oma tegevustiku ja esemed asetab kunstnik determineerimata ruumi; tal pole seega mingit pistmist reaalsuse taasloomisega, mingisugusegi mudeli loomisega. Sisuliselt koosneb tema maailm väikestest fragmentidest, üksikutest, kogu ülejäänud maailmapildist väljakistud kujunditest. Nagu

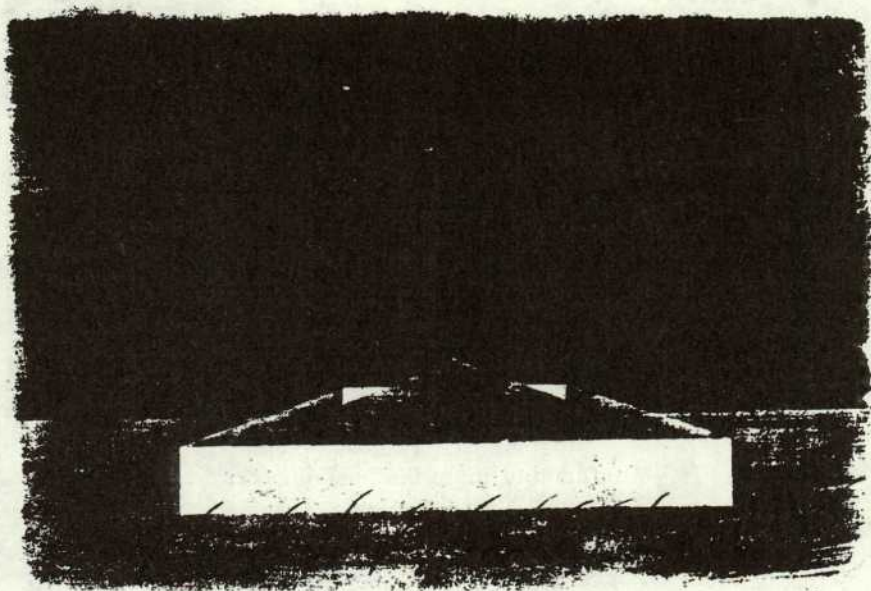
üksikute seotutest helidest õhus, mis on olulised vaid iseärses tähenduses. Absoluutselt tühi valge ruum — seda on nimetatud 20. sajandi kunsti arhetüübiks ja selle tähendus on nii sügavalt esteetiline kui eetiline. Tühi valge paberileht, mis iseenesest tekitab lugematuid assotsiatsioone ja loob valmidust lahendusteks, kus juba väike vihje omandab sümboli tähenduse, on väga iseloomulik eesti graafikas. Meie graafika rafineeritus põhineb suuresti just valge pinna ja tumeda joone äärmiselt täpsel vaherkordadel, erakordsel nüansseeritusel. See on muidugi sügavtrüki pärusmaa, kuid tuntav ka teiste tehnikate puhul. A. Tali kasutab põhiliselt siiditrüki, vahel gvašši või siis segatehnikat, kuid kahtlemata on see kultiveeritud estetism oma mõju avaldanud. Kuid mitte jäljendamise mõttes, sugugi mitte. Pealegi, nagu näidatud, on tegu suuremate tagamaadega kui kohalikud kombid. Tali ei suhtle siiski valge tühja ruumiga aktiivselt, ta lihtsalt kasutab ära teadmise sellest ja ei loo sellest mingit fenomeni. See ongi, mida nimetasin normaalseks suhteks moodsasse kunsti. Kui Tali organiseerib oma valget tühja ruumi, toimib ta kahtlemata nagu esteet, kes ilu hinnata oskab, ja ometi on ta loomine, nagu eespool nimetatud, meie estetistlikule graafikale võimalik alternatiivne variant. Nimelt eetiline probleemiasetus on teine, esiteks seda selle poolest, et kunstnik estetiseerib teadlikult oma objekte, mis iseenesest esteetilised ei ole, ja teiseks selle poolest, et ta teab päris täpselt, miks ta seda teeb. Vajadusest õilistada, vajadusest luua ilu, kas või inetusest. Viimane postulaat on muidugi hiljutisest kunstiajaloost tuttav. Ja eks Tali puhul ole tegu kahekordse võõrandumisega — esiteks objektist, mis tegelikult pole üldse see, millena teda näha tahetakse, ja teiseks — õilistamine tähendab kauni pildipinna organiseerimist, millel omakorda pole erilist tegemist kujutatavaga. Me ei arva ju tõsimeeli, et tavaline trepikoda või ümbrik võiksid ilusad olla, kuid me võime arvata, et lehed «Korrused» või «Ümbrik» on ilusad. Ja kuigi Tali kasutab neidsamu banaalseid objekte ja teostab oma tööd vahepeal

hästi moodsas tehnikas, ei ole ta siiski seostav uusrealistide taotlustega. Kummalisel kombel vihjab sellele isegi tehnika — tavalise jäikuse asemel, mis on nii iseloomulik siiditrükis lehtedele, saavutab A. Tali teatud tehnilise töötamise abil pinna katmisel ka juhuslikkuse efekti. Niisiis, seostumata täpselt ühegi kaasaegse kunsti laadiga, olles erinev ka meie rafineeritud sügavtrükist, on tal ometi nende kõikidega normaalseid kokkupuuteid.

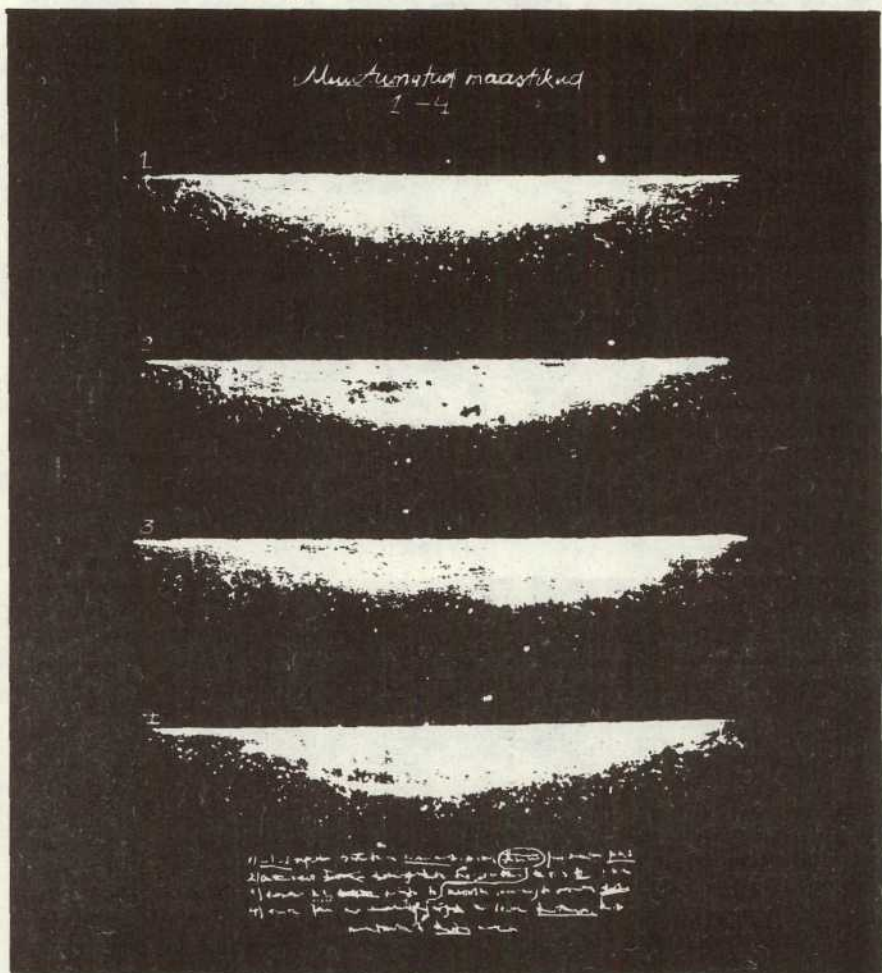
Täpsemini on määratletavad tema kunstilise maailmapildi sisulised suunilused. Vaatleme tema tööde suhet eseme ja inimesega. Objektid, mida ta kujutamiseks ümbritsevast elust välja on noppinud, pole ju iseenesest kuigivõrd tähtsad, vaevalt, et isegi kuigivõrd tähenduslikud. Lisaks, nagu öeldud, ei ole püütud panna neid mingisse süsteemi, orienteerutakse üksikule, eraldatusele. Pole ruumi, kus nad võiksid olla, pole kohta ja võib-olla isegi mõtet. Painav üksindus ja ülepiitsutatud tundlikkus leiavad kõige täpsema väljenduse lehes «Puiestee» (1986). On loomulik, et sellel puiesteel puudub inimene. Sellisele puiesteel ei saa teda lihtsalt lasta, kui ta tuleb üle sellisena, nagu teame teda lehtedest «Naerata, pajats» (1983) või «Nagi» (1983). Tõsi, sellisel inimesekontseptsioonil ei puudu teatud pealiskaudsus, lihtsam on suhelda tänapäeva psüühilises suruseisus kaaskondlasega marioneti või pajatsina. Nende lehtede tõde paistab olevat liiga lihtne. Kuid kunstniku areng liigub kahtlemata keerukama sublimatsiooniprotsessi suunas. See tuleneb Tali asendamatu vajadusest viia reaalsus ühendusse iluga. Iseenesest pole see mõte ju kuigivõrd originaalne, eesti kunstis (ja mitte ainult meil) on juhtumeid, kuis ilu tekitamise protsess ei oma enam mingit kaalu. Tähtis aga Tali puhul on just nimelt hoiak — omamoodi protest praeguse maailma korraldamatuse, segipaisatuse, üksikisiku jaoks väljakannatamatu ohutunde vastu. Ta seab sellele vastu tahtmise veel mingil kombel suhelda ilusaga, teeb seda delikaatselt, agressiivsuseti ja võimalik, et lootuseti. See ongi, mis lisab Ilu kategooria hindamisele eetilise hoiaku ja muudab Tali tööd tähtsaks just praegu, ümberringi vohava ilukitši taustal.

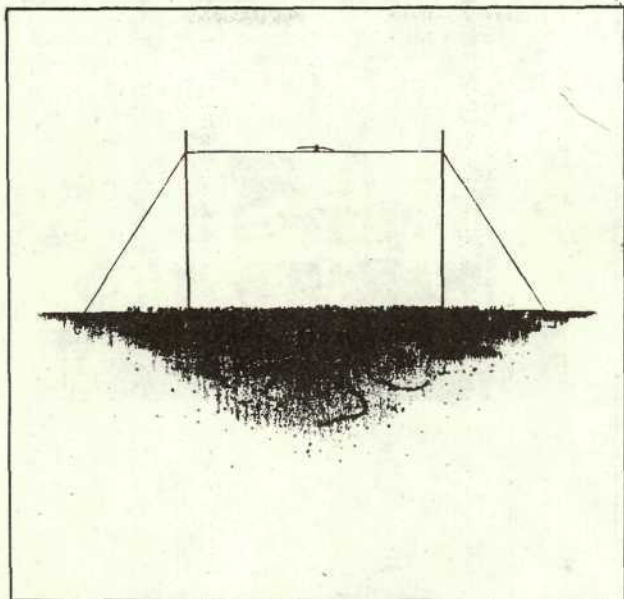
Andres Tali,
«Kihv II», siiditrükk,
1986

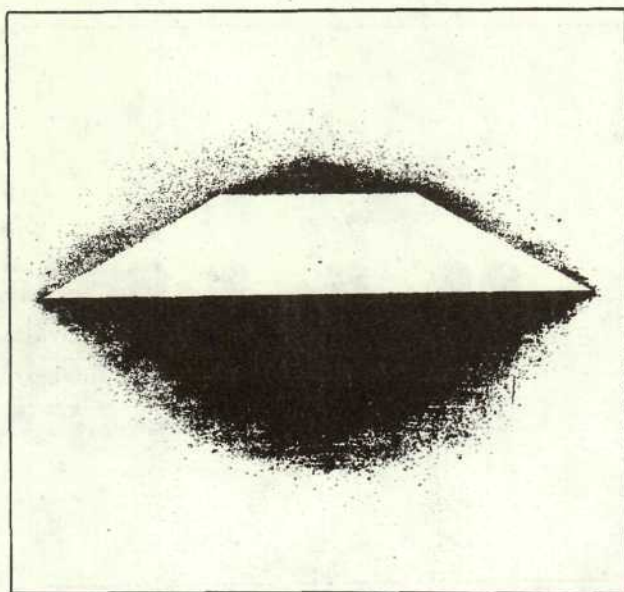
Andres Tali,
«Peotäis mulda», siiditrükk,
1986

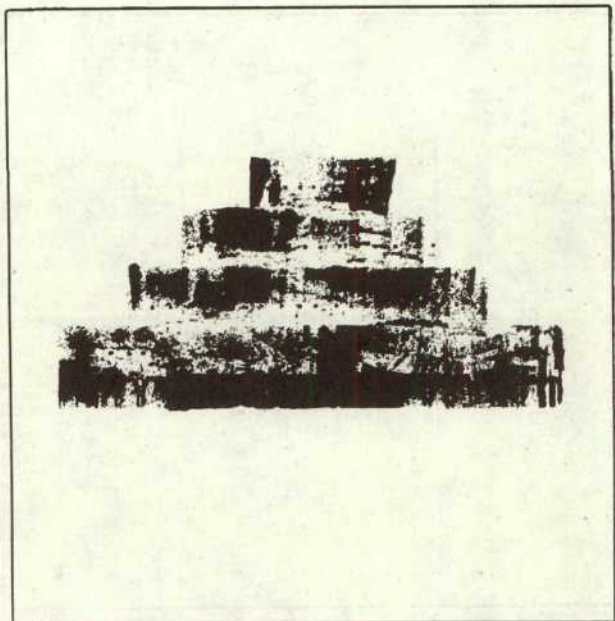
Andres Tali,
«Muutumatus maastikud», siiditrükk,
1979

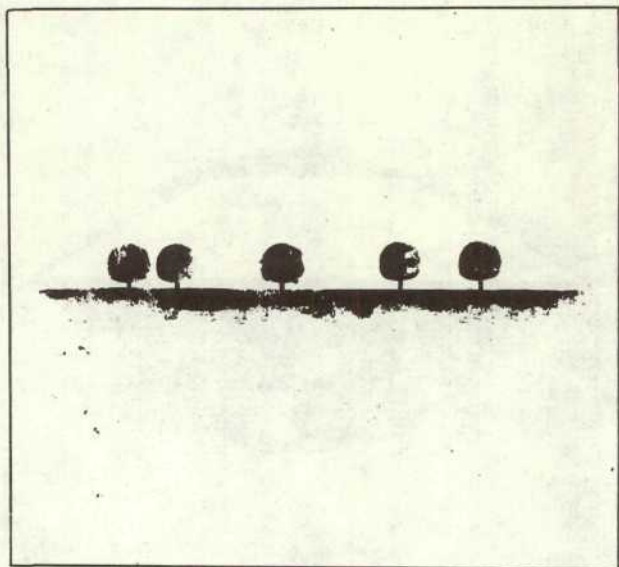
Andres Tali,
«Kõietantsija», siiditrükk,
1979

Andres Tali,
«Laud», siiditrükk,
1979

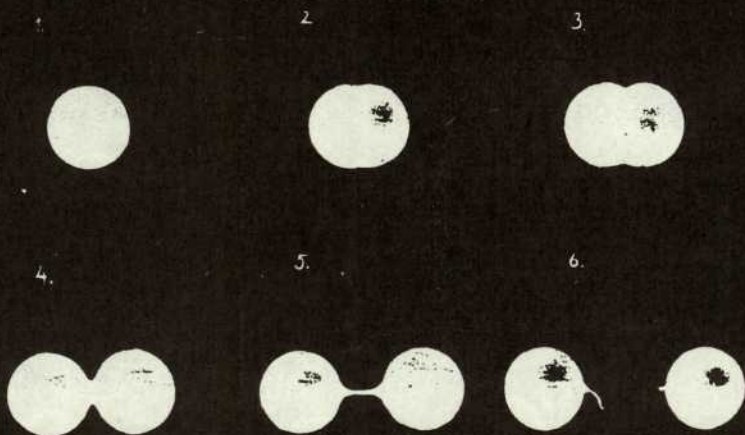

Andres Tali,
«Tsitadell», siiditrükk,
1986

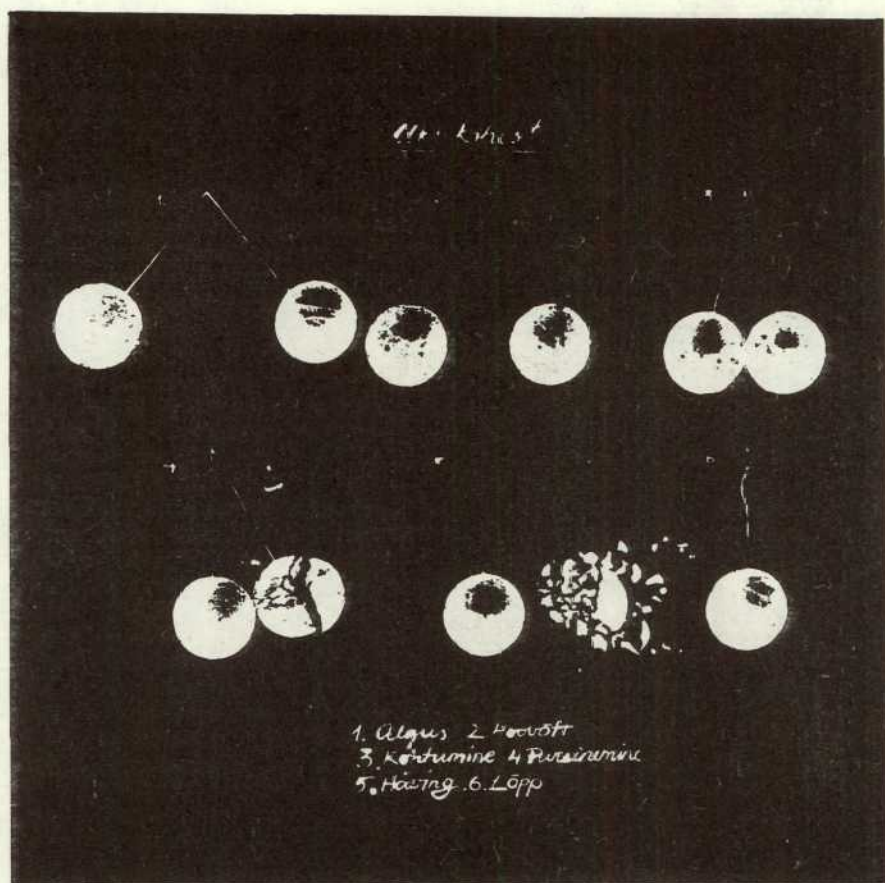
Andres Tali,
«Puiestee», guašš,
1986

Kaks ühest.

1. algus 2. Pääjumine
3. Kujunenemine 4. Kaksistumise algus
5. Elmaldeemine 6. Lõpp

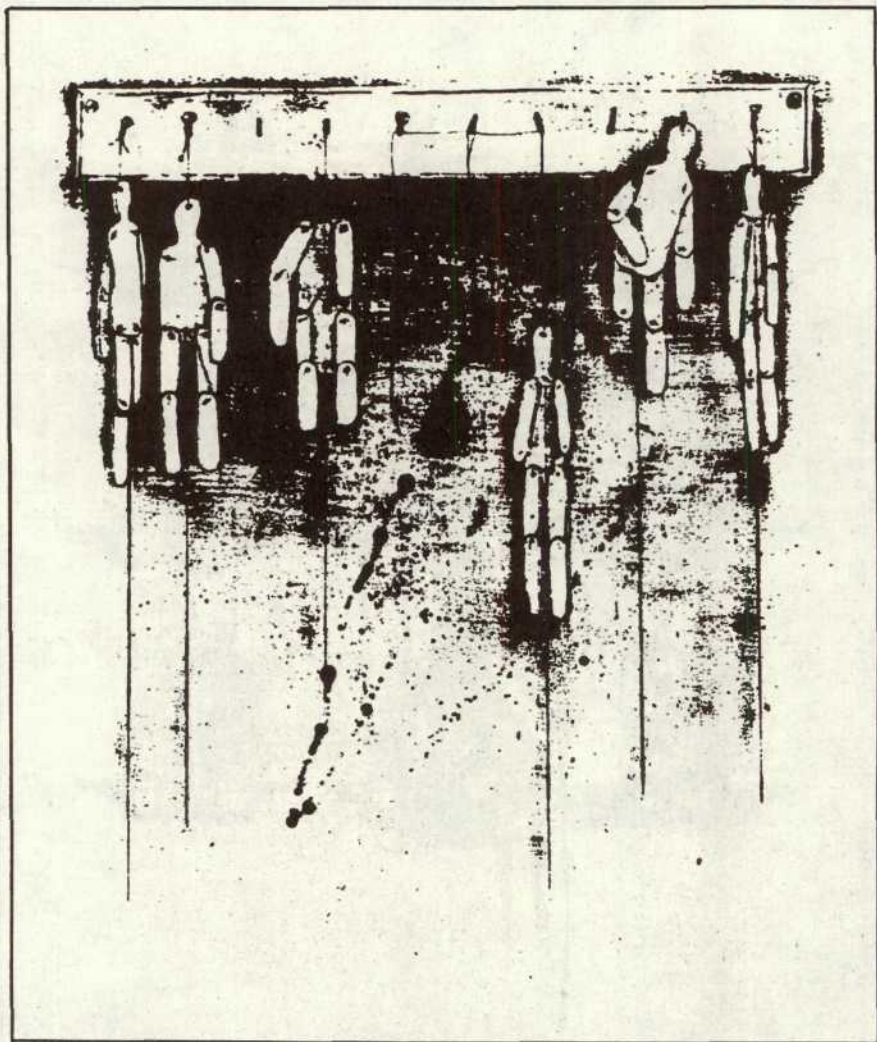
Andres Tali,
«Kaks ühest», siiditrükk,
1980

Andres Tali,
«Üks kahest», siiditrükk,
1980

Andres Tali,
«Töö 1—9», siiditrükk,
1983

Andres Tali,
«Nagi», siiditrükk,
1983

ÜLO VALK

OHVERDAMINE EESTI RAHVAUSUNDIS

Nagu teistelgi loodusrahvastel oli ka muistsete eestlaste maailmapilt märksa terviklikum ja teatud mõttes rikkamgi kui nüüdisaegne. Inimene ei eraldanud end ümbritsevast loodusest, ta tundis eneses sugulust kogu elava ja hingestatud maailmaga. Kõik oli tema jaoks selge ja lahtimõtestatud; tundmata mingit alaväärsustunnet, oli ta teadlik sellestki, et tema elu sõltub välistest jõududest. Ta ei püüdnud ümber kujundada ega kohandada, vaid eelkõige ise kohaneda, elada maailma hingestavate jõududega kooskõlas ja sõpruses. Samasugust suhtumist ootas ta ka looduselt, oma liitlaselt, kellega ta sõlmis lepingu. Ohverdamine, paljude rahvaste usundeid ühendav tunnusjoon, pole näiteks eesti rahvausundi teeneka uurija O. Looritsa definitsiooni järgi midagi muud kui «inimese faktiline leping teda ümbritsevate jõududega».

Niisiis on eestlaste vahekord loodusjõududega aegade jooksul olnud väga lähedane, meenutades paljuski inimeste endi vahelisi suhteid. Kui inimene loodust pahandas, oli oodata kättemaksu, kuid pidades ennast välisjõududega samaväärseks, tundis inimenegi enesel olevat õigust kätte tasuda. Oma teoses «The Science of Folklore» (London, 1930) kirjutab A. H. Krappé, et primitiivsetes ühiskondades on preestritele omistatud isegi võimet jumalaid oma meelevalla alla sundida ja nende läbi oma tahtmist täita. Raamatus «Luonnonkansojen uskonto» (Porvoo, 1931) väidab R. Karsten ka ohverdamise olevat kinnituseks jumalate sõltuvuse kohta inimesest: nimelt ohverdatus algelt eelkõige selleks, et jumalatele väge juurde anda, sest muidu polevat nad sageli lihtsalt suutelised olnud inimest aitama.

Kuigi eestlased on vähemalt kolm aastatuhandet põlluharijad, millega kaasneb suurem sõltuvustunne, näib meilgi olevat jälgi sellisest suhtumisest, kus inimene isegi kõrgema jõu ees oma vägevust tundis. Nii esineb eesti loitsudes kõrvuti loodusjõudude palumise ja meelitamisega ka nende sajatamist ja needmist. Laplaste kohta on teada, et rahulolematuse puhul on nad jumaladena kummardatud seidasid hävitanud ja põletanud.

Igatahes on kindel, et inimene on varemalt alati uskunud oma võimesse väliste

jõududega suhelda ja neilt abi otsida. Aegade jooksul on püütud kontakti saada mitmel viisil, erinevate toimingute abil. Nagu teistegi animistliku maailmavaatega rahvaste juures on ka Eestis algseks suhtlemisviisiks olnud eelkõige ohverdamine, mille aja jooksul on välja tõrjunud ristiusule omane sõnaline ja rituaalne vorm. Kuivõrd juurdunud ja rahva vaimulaadile lähedane on ohverdamikomme olnud, näitab selle püsimine kuni möödunud sajandini. Rahvas ise ei vastandanud kristlikku ja paganlikku, mistõttu võib oletada, et ohverdamine ei kuulunud ainult eelkristlikust ajast pärinevate, vaid ka sisult kristlike kombetalituste hulka, kuigi oli tunnistatud paganlikuks ja luteri kiriku poolt keelatud. Nagu mitmetest allikatest ilmneb, oli ohverdamine kirikute, kabelite ja katoliikluse ajast pärinevate pühakohtade juures veel 17. sajandil üle-eestiliselt levinud. Kuigi on tõsi, et kristlikke kultusehooneid ehitati sageli vanadele pühakohtadele, on siiski vaevalt usutav, et rahvas veel sajandite möödudes sinna ainult traditsiooni pärast ohverdama kogunes, täielikult ignoreerides neid jõude, kellele ehitised otseselt pühendatud olid.

1584. a ilmunud Russowi Liivimaa kroonika kirjeldab jaanipäevast ohverdamisest Pirita kloostris juures: «Ja kui talupojad ja nende naised ja tüdrukud oma ohvrid — vahast tehtud küünlad, hobused, härjad, vasikad ja lambad — altarile olid pannud, et nende loomad hästi kosuksid ja terved oleksid, siis keerutasid naised ka ühe killi või penningi kolm korda ümber pea ja viskasid siis altarile ja läksid minema. (- - -) ja olid ometi niisuguses pöörases usus, et see kõik kõigevägevamale jumalale iseäranis armas teenistus pidi olema ja nemad ka seeläbi jumalalt suurt armu on saanud.»

Tähelepanuväärne ongi, et üldine kurtmine ebausukommete laia leviku üle algas pärast reformatsiooni. Tundub paradoksaalsena, kuid näib, et usupuhastus tegi endistest kristlastest uuesti paganad, heites eestlastele varemalt nii omase pühakutekultuse kõrvale (kuigi rahva teadvusesse ja kommetesse jäi see mõistagi veel kauaks püsima). Nõnda muutis reformeeritud kirik ohverdamise paganlikuks kombeks.

Ohverdamikomme ajaloolise arengu käi-

gus on konkreetne ja reaalne ohver üha enam asendunud sümboolsega. Nii on näiteks looma või ka inimest hakatud asendama vahast kujuga, looma tapmise puhul piiratud vere või mõne elujõudu sisaldava elundi ohverdamisega. Ülejäänud osa söödi ise, kuigi tõenäoliselt usuti Eestis samuti nagu mõnede teiste soome-ugri rahvaste juures, et pidulikust söömaajast võtab osa ka ohvri saaja, nii nagu peietest arvati osa võtvat ka surnut.

Huvitav on seegi, et näiteks Setumaal, kus pühakutele ohverdamine teatud tähtpäevadel veel sellegi sajandi alguses kivide juurde hulgaliselt inimesi kokku tõi, usuti piisavat paljast toimingust; kas ohvriand ka tegelikult sellele jäi, kellele ta lubati, või sai selle kohe mõni kerjustest, polnud ohverdajale enam tähtis. Sisuliselt kujunesidki need ohvipäevad suureks almuste jagamiseks. Varemalt seevastu usuti üle-eestiliselt, et ohverdatud eseme omastamine toob alati kaasa saajapoolse kättemaksu, õnnetuse või haiguse.

Nagu muudegi usundialaste nähtuste puhul on tõenäoliselt ka ohverdamiskombest endast kiiremini kadunud sellele vastav algne kujutelm: komme on püsinud kauem kui näiteks teadmine sellest, kellele ohver mõeldud oli. Seepärast ei või vastava küsimuse selgitamisel üleliia usaldada hilisema aja andmeid, millest võiks järeldada, nagu ei oleks eestlased ohvreid toonud mitte niivõrd loodust valitsevatele jõududele, vaid loodusesemetele. Võib pidada tõenäoliseks, et loodust austati eelkõige seoses nähtamatute jõududega. Nii nagu inimesel oli hing ka loodusobjektidel, puudel, kividel, allikatel. Loodust ei kujutatud mitte ainult abstraktselt elavana, vaid hingestatuna, ja just nende hingede, haldjate ja vaimudega peeti võimalikuks sidet luua ja neilt abi otsida.

Üsnagi tähtsal kohal eesti rahvausundis olid taevased jõud, kuigi nendele ohverdamise kohta ei ole kuigipalju kindlaid ja usaldusväärseid andmeid. Eelkõige austati äikesejumalust, keda tunti mitmete nimede all, nagu pikne, kõu, müristamisejumal. Taeva- ning kõuejumalusena nimetatakse ka Taarat, kuigi enamasti paistab neist teadetest, et tegemist pole päris rahvaehtsa pärimusega. Piksele ohverdamisest on andmeid 17. sajandist. Johann Gutsclaff on üles kirjutanud kuulsa piksepalve, milles pikne esineb võimsa taevajumalusena, kes oli talupoegade austusobjektiks kui heade ilmade ja viljakuse andja, põllunduse ja karjanduse mõjutaja. Ukule ohverdamine on enamikus teadetes seotud Uku vakaga. Et Uku puhulgi on ühelt poolt taevajumalusega tegemist olnud, kinnitab see, et vakale

ohverdades loodeti peatset ilmamuutust. Teiselt poolt esineb Uku ka kitsalt koduhaldjana. Pääkelele ohverdamisest annavad tunnistust mõned vanad loitsud ja üksikud teated. Nii on näiteks Ambla kihelkonnast pärit selline sõnum: «Vana rahvas teatab, et Vastseliina lähedal on Päevapöörmise mägi, kus olevat ohverdatud ja päikest palutud: Päevakene päkakene, tule välja, ma otsin sinu oraga, kae sinu karjavitsaga.» Mõnikord on ohvrisaajaks olnud ka tuulehaldjas, kellele toodi ohvreid tormi puhul:

Mine tuttu tuulekene.

Mina tapa tallekese,
saada sarved ju sinule.

(Karuse)

Kuid eesti rahvausundi põhitunnusjooneks on peetud eelkõige surnud esivanemate austamist ning neile ohverdamine on ka mälestustes hästi säilinud. S. Münster kirjutab oma 1588. a ilmunud teoses liivlaste kohta: «Ja kui nad oma surnuid hakkavad matma, istuvad nad maha surnu ümber, hakkavad jooma ja toovad surnule ka ja valavad tema osa tema peale. Ja kui nad tema hauda panevad, annavad nad talle kaasa kirve, sööki ja jooki, ka natuke raha; ütlevad, et ta peab sellega minema teise maailma; seal pidavat ta samal kujul sakslasi käsutama ja valitsema, nagu need temaga on teinud selles ilmas.»

Esimeseks ohvriks surnule olidki hauapanused, niisamuti olid peied algselt ohvrisöömaajaks, millest, nagu juba öeldud, surnugi usuti osa võtvat. Kui neid kombeid poleks järgitud, oleks surnu kodukäijaks hakanud ja elavate suhtes vaenulikuks muutunud.

Teiseks tähtsamaks ohverdamisajaks oli sügisene hingedeaaeg, mil surnud esivanemaid usuti kodu külastavat. Selleks pandi neile toit ja õlu laudile, toa otsa, tuppa või sauna. Vastutasuks paluti õnnistust: «Armsad hinged, vaadake, me oleme jõudu mööda teid vastu võtnud. Aidake meid see aasta edasi, siis tahame teid tuleval aastal niisama vastu võtta.» Pisut hilisemat suhtumist näib kandvat järgmine palve, mis Kraasnast üles kirjutatud: «Tulke, mu sõzar, mu ezä; tulke ezi, nii võtke oma ladzököz, tulke mi söögi manu, mi joogi manu! Ma kutsu teid hüal meeel, helled süamel; teile inne anna; peräh ezi võta. Är vihaku, är vitsaku mu karja, tõbrast, mu kündü, külbü; laske kari kazuma, nii vili vinnima! Võtke sis, ku ma kutsu. Mi Jumal mulle and, ma teile ka tei, teid unehuizi jäta as.»

Surnutega on ilmses suguluses olnud vaimud, Viru- ning Harjumaal ka haldjad. Nende austamine olevatki algselt surnutekultusest välja kasvanud. Vaime ja haldjaid on enamasti ikka arvatud elavatki selles

paigas, kuhu ohver viidi, oli see siis puu, kivi, ohvriast või ohvrivakk.

«Tarvastus Kihvassaare talus on ka niisugune Tõnni vakk või panipaik olnud, koe sisse perenaine ise igast uudisest ja värskest söögist ikka natukese sinna sisse pannud. Arvatud maja õnnetoojad vaimud sääl sees elavat. (- - -) Ei kiski muu kui perenaine ise pole tohtinud sinna vakka sisse midagi panna ega vaadata. Õeldud, kes sinna sisse vaatab, jääb pimedaks. Üks olevat korra vaatanud sinna sisse. Koledad loomad vahtinud põhjast vastu, taldriku suurused silmad olnud neil pääs. Vaataja pole küll pimedaks jäänud.» (Paistu)

Näib, et kõige sagedamini saidki ohvrit need vaimud, kes olid seotud mingi kindla taluga. Neilt paluti õnnistust ja abi, et majapidamine heal järjel oleks ja õnnetusi ei juhtuks. Ohvreid viidi neile enamasti õuele ohvriaedadesse, kuid ohverdati ka toas — toanurka, ohvrivakka, koldesse — haldjatele, kes olid ehitiste enese kaitsjateks ja hoidjateks. Huvitav teade pärineb Pärnumaalt Pootsist, kus tunti kodujumalaid. Need valmistati peurupilpast, pandi seinavahele ja anti neile ohvreid ning käidi isegi nõu küsimas. Siingi näeme seaduspärasust, et inimese käsitleb vaimset ja materiaalselt meelsamini teineteisega ühendatuna; vaimsed olendid kuulusid ikka ka materiaalsesse maailma või vähemalt avaldusid selle kaudu.

Ohverdati ka tulehaldjale, keda tuntakse tule-ema, leemehe, leelaste jt nimetuste all.

Pala, pala, tuleke, karjussel kintsuke, mina tapa talleke, külalisel külleke, anna sulle sabake, koeral lakeleemeke. esi süü süämeke, (Nõo)

Hiljem on ohverdatud lauritsapäeval ja varasema ohvrisaaja asemele on tulnud katoliiklik pühak Laurits. Võib oletada, et ka näiteks jaanitule tegemine on algselt olnud seotud tulehaldja austamisega ja et just sellelt haldjalt loodeti puhastavat ja viljakasvu edendavat jõudu. Jaanitulele ohverdamine näikse igatahes üsna levinud olevat. Eri ohvriliigi moodustab ohver rahaauku või varandust valvavatele vaimudele.

Haldjatele, vaimudele ja jumalatele (sõna esineb enamasti eelmiste sünonüümmina) ohverdamise juures on huvitav jälgida, kuidas aja jooksul on suhtumine neisse muutunud. Nii on hilisemal ajal räägitud juba tondile, vanapaganale ja kuradile ohverdamisest. Kõiki neid olendeid käsitletakse vaenulikuna ja ohvritoomise sisuks saab nende lepitamine ja tõrjumine. Näeme, et ajapikku jõuab paganliku ja kristliku vastandamine ka rahva teadvusesse ning siitpeale saab alguse soov tülivatest

ohvrinõudjatest vabaneda. Omal tahtel need siiski vanadest elupaikadest ei lahku, neid tuleb selleks sundida, milleks on üsna ohtrasti kasutatud vene õigeusu vaimulike abi, kuid ka talupojad ise on piibli abil kuradi väljaajamisega toime tulnud.

Mõnevõrra vaenulikuks peeti ka olendeid, keda tunti maa-aluste ja maahaldjate nime all. Üsna sageli pandi haigestumine nende süüks ja seepärast ohverdati eelkõige selleks, et tervist tagasi saada. «Maaisakene, maaemakene, kui oled mulle selle aiguse andnud, siis võta ka är(a).» — «Isandad, emandad, kuldsed kuningad, võtke haigus, andke tervist!» Kuid maahaldjatele ohverdati ka selleks, et neilt majarahvale kaitset paluda.

Veehaldjale, näkile ja veejumalale toodi ande eelkõige meresõidu ja kalapüügiga seotud piirkondades, mere ja suuremate järvede ääres. Vastutasuks oodati eelkõige suurt kalasaaki ning kaitset, et ei tarvitseks tormi ja uppumisohtu karta. Ohvreid on toodud ka allikates, jõgedes ja kaevudes elavatele vaimudele, kuid näib, et siiski juhuslikumalt kui neile jõududele, kellest põllu- ja karjaõnne otseselt sõltuvaks peeti.

Kõige tähtsamaid haldjaid tuntakse mitmesuguste nimede all: viljaneitsid, põllujumal, karja- ja nurmeisa, nurmejumal. Eriti mõjuvõimsad on neist olnud kolm: Metsik, Peko ja Tõnn. Nemad arvati inimese igapäevast elu, põllundust ja karjandust kõige enam mõjutavat, kõigist neist on tehtud ka ebajumalakujusid, samuti on nende kultus pisut selgemini välja kujunenud.

Metsiku kohta kirjutab Th. Hjärne 17. sajandi lõpul: «Eestimaal on neil veel see ebausu komme, et igal uusaastapäeval teevad nad õlgedest mehekujulise ebajumala, mida nad nimetavad metsikukuks ja omistavad temale võimet nende kariloomi metsloomade eest hoida ja nende (maa) piire valvata.» Metsikule toodi ka ohvreid, kuid võib-olla on tema puhul veelgi olulisem puhtmaagiline moment. Nimelt arvati, et Metsiku kuju väljaviimisel külast viiakse sealte välja ka kõik vaenulikud jõud, kes uuel aastal vilja- ja loomakasvu takistada võiksid.

Kitsalt Setu alalt on tuntud Peko kultus, kellele suuremaid ohverdamisi korraldati 2—3 korda aastas ja kellelt samuti eelkõige põllu- ja karjaõnne paluti.

Muistsele eestlasele seisis samuti väga lähedal Tõnn, keda tunti ka kodujumala nime all. Talle ei ohverdatud mitte ainult tõnispäeval, vaid palju sagedamini. Peamiselt Viljandi- ja Pärnumaal oli levinud ka eriline ohvrivakk, mida tunti Tõnni vaka nime all ning kus seisis sageli Tõnni kuju. Ohverdades kanti talle ühtlasi ka palveid

ette: «Oh sa püha Tõnnike! Õnnista meie leivakannikat, õnnista meie liharaasukest, õnnista meie õllemärjukest!»; «Tõnn isake, Tõnn emake, ära vaeva meie loomi, olgu sarvekese ülespidi, sõrakesed alaspidi, sündimine õieti.» Üldiselt esinebki Tõnn maja hoidva ja karja kaitsva koduhaldjana, põlluharimisele ei näi tema mõju niivõrd ulatuvat. Teiselt poolt austatakse aga Tõnni (eelkõige sigade kaitsjana) ka kui kristlikku pühakut, eelkõige Kagu-Eestis ja õigeusklikus Setus. Näib, et temas ongi puhtkristlikud ja varasemad jooned kõige enam ühte sulanud.

Pühakutele ohverdamise kohta on kõige enam andmeid Setu alalt, samuti Kraasnast, kuigi varemalt on nende kultus kindlasti olnud üle-eestiline. Tõnise kõrval on tähtsamaks pühakuks püha Jüri, keda tunti samuti karja kaitsjana, kuid ühtlasi arvati tal olevat võim ka metsloomade — huntide ja karude üle. Nii palutigi Jüri, et ta neile mihklipäevani päitsed pähe paneks ja kari-loomi kaitseks. Ohverdati eelkõige jüripäeval.

Lisaks juba nimetatud pühale Lauritsale ohverdati ka pühale Toomale ning pühale Annele ja Jaanile. Ka neid austati eelkõige karja kaitsjatena. Näiteks Jaanile jaanipäeva piima ohvriks lüptes loeti Setus järgmist palvet: «Puhas, püha Jaanikene, hoiu mino karja tõbrast kodu tullen, karja minnen! Õpeta sa puhuma taaden karja haljast heina sööma, hoiu mõtsan kahju eest, mõtsan kurja eläjä eest! Puhas püha Jaanikene, luba lehmile piimal!»

Eesti vägagi rikkalikust mütoloogias

pole siiski kõik olendid ohvrisaajate hulka kuulunud. Ohverdati peamiselt neile, kes arvati inimeste igapäevase eluga kõige tihedamalt seotud olevat, kellest sõltus heaolu ja viljakus. Seetõttu olid ohvrisaajad eelkõige põllunduse ja karjanduse kaitsjad või mereäärsetes kihelkondades veehaldjad. Iseloomulik on seegi, et eesti mütoloogias on ka näiteks metshaldjas tähtsal kohal, ometi pole temale ohvritoomise kohta peaaegu mingeid teateid. Seega kajastub maaharimine kui eestlaste põhielatusala selgesti ka inimese suhetes haldja- või vaimumaailmaga.

M. J. Eisen väidab oma «Eesti mütoloogias», et ohverdati peaaesjalikult niisugustele jõududele, kellelt kurja kardeti, kuid faktid ei näi seda kinnitavat. Kui ohvrisaaja vaenulikuks muutus, mida pikapeale kristluse mõjul üha sagedamini juhtuma hakkas, kadus ka vajadus ohverdamiseks, sest mingit kaitset ega abi polnud enam loota. Maagilisi tõrjeabinõusid on eesti rahvausund ka enne kristlust tundnud.

Niisiis on ohverdatud eelkõige vastastikust kasu silmas pidades, «do ut des» põhimõttel, mis on üsna lihtsalt sõnastatud ka ühes eesti vanasõnas: kuidas annad, nõnda saad. Vastutasuks ohvri eest oodati põhiliselt praktilist kasu ning ainelist heaolu, rõhuasetus vaimse kasuks kaasnes alles kristluse muutumisega ainuvalitsevaks usundiks. Ohverdamiskombe kui vana rahvausundi ühe põhilise tunnusjoone hääbumine käis käsikäes uute suhete väljakujunemisega inimese ja ristiusu jumala vahel.

DIXI

TIIT HENNOSTE

Raske on selle uue põlvkonnaga. Eriti sellel, kes ise kunagi uus oli ja vanadega vihaseid lahinguid löi. Milles asi? Noored vaikivad, vähemalt teatud asjust. Kui 60ndatel tuli uus optimistlik tulevikuehitajate põlv, olid nende sihid selged ja vaated kindlad. Kuigi nende eneste seaski oli mitu leeri, oli asi lihtne. Sest see oli *avalik* põlvkond, nende laulud olid *avalikud* laulud. Nagu nende eelkäijatelgi. Igaüks teadis, mille poolt ja mille vastu, kelle poolt ja kelle vastu võideldakse. Nüüd on asjad hullud. Uus põlv ei taha, ei oska, ei julge, ei viitsi. Kusagil käib selle põlve oma elu ja asjade

ajamine, aga varjul vanema põlve eest. Tahaks sellest teada, lihtsalt uudishimustki. Seda kindlasti. Aga hoopis suurem ja sügavam on HIRM. Sest *teadmatus sünnitab hirmu*.

Kelle poolt nad on ja kelle vastu, mille poolt ja mille vastu? Ei tea. Nad ei kõnele oma elust. Meie ju ütlesime vanemale põlvele tõtt omast elust ja asjast. Miks siis meiega samuti ei käituta? See tundub nagu reetmine, mängureeglite rikkumine, see vaikus. Ja kohutab.

Vaikus võib tähendada võitlusest *loobumist*. See oleks kole. Kellele anda edasi teatepulk? Kes jookseb järgmist vahetust? Aga hetketi pakatab midagi varjuelust välja ja siis näib, et see nii ei ole. Tundub,

et nad võitlevad, aga mitte meie poolt. Ja see on õudne, sest ei tea ju, millal, keda ja kust lüüakse. Kuid veel õudsem on see, kui ei löödagi, sest nad ajavad oma asja nii, nagu meie vahetust poleks olnudki, nagu oleks neil omavahelised soolodistantsid. Ja meile ei vaevuta sellest isegi teatama.

Nii sünnib hirm. Hirm, mis kihutab hüsteeriale ja motiveerimata tegudele. Tuleb ennetada, tuleb iga hinna eest ennetada, võtta sisse ringkaitse, lüüa vasakule ja paremale ja otse. Äkki keegi saab pihta ja karjatab. Oleks ka informatsioon. Aga ei. Veel hullem. Oma põlve järelväelane Joel Sang lejab koguni vastupidist. Et kui uus põlv üldse on, siis on nendeks naturlikud siurutsejad. Nii et mitte ajalaule ja avalikkust, vaid nimelt epteerimist, salonge ja mängu. Ei võta kuulda, ei anna oma elust teadet see uus põlv. Ei karjata, surub hambad kokku.

Tuleb oodata, hirmust kangena oodata. *Aga lootust ei maksa kaotada, sm-d Jõerüüt ja Kallas.* Küllap tuleb, tuleb uus elulähedus. Kui ajalool on vähegi südametunnistust.

OLEV REMSU

Kirjandusest kui niisugusest

Hiljaaegu sattusin «Moskva» kohvikus ühte lauda kirjandushuvilistega. Oli neurootiline noorpoet; oli kutseline filoloog, raamatutoimetaja; oli kaks (pseudo?) punkarit, mõlemal juuksed rohekaslillad; oli üks sinkjate laugudega aktimodell. Millest muust me vestlesime kui meile armsast vallast!

Alul võeti läbi M.U. loomingulised ponnistused. Teatavasti on sel kirjanikul olnud X naist. Milline tähelepanuvõime, milline detailimälu oli mu kaaslastel «Võla» Reesi on minu tädi, ütles modell, elabki Pärnus, nõnda on autor tõele kaunis lähedal. Toimetaja analüüsis sügavuti: Kristiina on too tollest kunstiasutusest, nüüd elavat kokku tollega; oma esimest naist kujutavat M.U. jutustuses «Elu võimalikkusest kosmoses», teist «Mõrvas hotellis», kolmandat «Tühirannas», neljandat «Via regias», viiendat «Ja kui me veel surnud ei oles», kuuendat «Sügisballis»,

seitsmendat «Kuuvarjutuses», kaheksandat «Räägivades», üheksandat praegu käsilolevas superromaanis, mille kohta mehel on kirjastusega leping. Nii palju tal ka neid naisi pole olnud, tädi on nad mulle kõik ette lugenud, vaidles modell. On küll, mees lihtsalt ei informeerin oma sugulasi kõikidest registreerimistest, lausus toimetaja. Mäletate, «Mustas mootorratturis» on kihutaja, mustad prillid ees, mustad kindad käes, nahkjopp seljas, see on minu pealt maha pandud, teatas noorpoet.

Edasi läks jutt V.V. loomingule. Punkarid tahtnud lavastada «Lugu», kuna V.V. on ise ka näidendeid teinud, aga koolis keelatud ära, sest «Loo» kangelased olevat eraelus rõvedad inimesed, kirjandusõpetaja tundvat neid Tartus-õppimise ajast. Veel peljatud, et — kui lavastus teostuks — tuleb kooli V.V. ise ja räägib õpilastele midagi halba, midagi säherdust, mida ta tegelased teostes räägivad. Ja üldse ei vaatavat ministeeriumirahvas V. Vle sugugi hea pilguga, inimene on suutnud luua endale küsitava maine, selgitanud pedagoog. Mulle litsus V.V. kord «Kuku» trepil ligi, kui ta jälle Tallinnas käis, edvistas modell. Aa, niisugune motiiv on sees «Sinas», fikseeris toimetaja. Ega ma nii vana ka ole, solvus modell. Siis «Machiavelli kirjades», täpsustas redaktor. Seda jah, sinna on ta mu küll sisse pistnud, kinnitas modell, seansside eest vähemalt makstakse, aga kirjanikud on puhta vargad, alul koorivad paljaks su tädi, hiljem su enda.

Noorpoet pidas igavaks järgmisi prosaiste: A.V., T.K., J.J., M.T. jt, nende puhul polevat võimalik aru saada, millest nad õieti kirjutavad, ei ühtki tuttavat nägu tekstis. Peab rohkem kursis olema, manitses toimetaja, siis ei jää miskit saladuseks.

TOIMETUSELT. *Remu tööde ja tegemistega vähemtuttaval lugejal võib tekkida õigustatud küsimus: mida autor selle looga öelda tahab? Oleme seisukohal, et Remsu kirjatöö kujutab endast irooniat nn kirjanduse manukate aadressil, kuigi autor seda otseselt välja ei mängi. Lugejal, kellele Remsu jutt mitte midagi ei õelnud, ei tarvitse omaenese hingeputuse pärast punastada.*

KEELEST KEELDE

GENNADI MURAVIN

Kes tõlkis «Kolm musketäri»? (III)

Alexandre Dumas' vanema kuulus romaan, mis esmakordselt avaldati 1844. aastal ning on sellest ajast peale ilmunud nii arvukates korduustrükkides Prantsusmaal kui ka tõlgetena paljudesse maailma keeltesse, millest on tehtud instseneeringuid ja mille alusel on kirjutatud mängufilmide stsenaariume, loodud muusikale ja koguni multilfilme, on mõistagi tõlgitud ka eesti keelde. Kuid see toimus suhteliselt hiljuti, kui tõlketegevusel oli Eestis juba ligikaudu 400aastane ajalugu.

Teatavasti etendasid tõlked üsnagi olulist osa paljude rahvuskirjanduste kujunemisel ja arenemisel. Erandiks ei ole ka eesti kirjandus.

Esimised eestikeelsed trükitud raamatud olid tõlkelised ning esindasid religioosset kirjandust. Muide, piibli ja psalmide tõlkeid võib vabalt käsitleda kirjanduslike tõlgetena, muidugi vaid sel juhul, kui tõlkijad ei seadnud enda ette üksnes kitsalt pragmaatilisi ülesandeid. Meenutagem kas või seda, et saksa uurijad hindavad kõrgelt M. Lutheri piiblitõlke kirjanduslikku ja kunstilist väärtust ning selle sündmuse tähtsust saksa keele arenemisele. Ja kuigi maailma tõlkepraktikas oli XVI sajandi keskpaigaks omandatud juba küllaltki suuri kogemusi, ei olnud piibli eesti keelde tõlkijate ülesanded kaugeltki kerged. Piibli teksti peetakse ju kanooniliseks, seepärast peab tõlge maksimaalselt vastama originaalile, tõlke eesmärgiks aga on teha tekst täiesti arusaadavaks igale lihtlugejale. Kuid piiblike legendide tegevus toimub ju Lähis-Idas ja Egiptuses ning looduse, elukorralduse ja tavade kirjeldustes on palju idamaade reaale, millel polnud vastet eesti keeles. Pealegi käis väga pikka aega vaidlus selle üle, millist eesti murret pidada põhiliseks, kirjakeele parimaks aluseks. Seepärast ei ole üllatav, et piibli täielik tõlge eesti keelde avaldati alles 1739. aastal, ümmarguselt 200 aastat pärast esimeste eestikeelsete trükitud raamatute ilmumist.

XVI—XVII sajandil tõlgiti eesti keelde peamiselt saksa- ja ladinakeelset kirjandust, mida võiks nimetada kiriklikuks tarbekirjanduseks — need olid katekismus, palveraamatud, psaltrid. . .

Mahult väikeseid religiooni vaimus õpetlikke lugusid ei tõlgitud tollal täpselt, vaid

nad jutustati ümber, neid kohandati ja mugandati umbes samuti nagu omal ajal Venemaal.

Neid mugandusi avaldati suure populaarsuse omandanud rahvakalendrites, kus oli peale mitmesuguste kasulike andmetega tarbematerjalide veel ka nii-öelda kirjan-duslik osa.

Esimene luulekogumik, mis avaldati eesti keeles alles 1806. aastal, oli koostatud saksa keelest tõlgitud paladest, selles oli üheksa luuletust, neist kaks olid hällilaulud.

XIX sajandil algas eesti lugeja ulatuslikum tutvustamine võõrkeelse ilmaliku kirjanduse oluliste teostega, kuid veel pikka aega tehti seda ümberjutustavalt. Nii näiteks ilmus 1839. aastal kuulsal «Robinson Crusoe» mugandus «Weikise Hanso luggu tühja sare peäl», kuid see ei olnud tehtud ingliskeelse väljaande, vaid Chr. v. Schmid'i saksakeelse töötõlge põhjal. 1842. aastal ilmus eesti keeles «Norema Robinsoni ello ja juhtumised ühhe tühja sare peal», kuid ka see mugandus ei rajanenud Defoe' raamatul, vaid J. H. Campe saksakeelsel ümberjutustusel, kus kogu lugu on antud dialoogina isa ja laste vahel.

Umbkaudu samal ajal hakkasid ilmuma ka eesti keelde «ümberpandutena» kesk-aegsed lood Jenovevast, mis olid taas tõlgitud-mugandatud saksa keelest. Alates XIX sajandi 30ndatest aastatest ilmus kuuekümnenda aasta kestel eesti keeles vähemalt 11 «Jenovevat» 18 trüki. Arvatakse, et kõige menukama ja kunstiküpsema «Jenoveva» muganduse on teinud Fr. R. Kreutzwald 1842. aastal, on teada, et ta tegeles selle tõlkimisega juba Tallinna kreiskoolis käies aastatel 1819—1820.

Sama sajandi 40ndatel aastatel ilmus ka esimene eestikeelne ümberjutustus «Önnetust Hirlandast».

«Jenovevad», «Hirlandad» ja mõned teisedki sentimentaalsed ning õpetliku koega lood, mis pärinevad keskaja- ja renessansikirjandusest, olid eesti lugejate seas kaua populaarsed. Ja kuigi neid raamatuid ei saa otsesõnu tõlgeteks nimetada, etendasid nad kahtlemata olulist osa ning olid omapäraseks vaheastmeks võõrkeelsete kirjanduste tegelikule tõlkimisele Eestimaal. Ka hiljem, kui otsetõlkeid tehti juba rohkem, avaldati ikka veel nendega kõrvu ümberjutustusi ja mugandusi. Nii tutvus eesti lugeja proosaümberjutustuses saksa varasema

klassiku Chr. M. Wielandi «Oberoniga», mille originaal on kirjutatud värsides, samuti Fr. Schilleri näidenditega.

Üheks tõlketegevust pidurdavaks asjaoluks Eestimaal olid trükikodade piiratud võimalused. XIX sajandi algul ilmus kõigest 4—5 raamatut aastas ning alles 30ndatel ja 40ndatel aastatel, kui avati uued trükikojad, mis spetsialiseerusid eestikeelse kirjanduse avaldamisele, ilmus aastas 20—25 raamatut. XIX sajandi teisel poolel leidis tõlkekirjandus uued avaldamisvõimalused. 60ndatel ja 70ndatel aastatel trükiti proosatõlkeid juba märksa sagedamini «Eesti Postimehe» lisalehes läbi mitme numbrini ning ka «Sakala» lisa ja 1873. aastal rajatud ajakirjas «Meelejahutaja». Trükiti ka tõlke- luulet. Nii avaldati «Sakala» lisa Goethe, Schilleri ja Heine värsse. Selleks ajaks oli muutunud ka suhtumine tõlkimisse, tõlkemeisterlikkus oli märgatavalt kasvanud ning luuletused avaldati nende tõeliste autorite nime all, mitte aga tõlkija, õigust öelda mugandaja oma teosena. Kuid endiselt ilmus ka Euroopa kirjanduste teoste ümberjutustusi, mida tehti peamiselt saksa tõlgete järgi ning millel sageli oli vaid kommertseesmärk. Mõnikord võis ümberjutustuste põhjal sugeneda vale arusaam nii teose kunstiväärtustest kui ka süžees, väärtetekujutus peategelastest (kõrvaltegelastest rääkimata) ning kogu teose ideest. Näiteks V. Hugo kuulus romaan «Jumalaema kirik Pariisis» ilmus vähenõudliku ümberjutustusena pealkirja all «Notre-Daame kellalööja» 74 leheküljell. Veelgi vähem kadestusväärne saatus tabas J. Verne'i romaani «20 000 lõõd vee all», mis eesti keeles ilmus äärmiselt viletsas keeles 27 leheküljel pealkirjaga «Meremadu, ehk 80.000 versta vee alt läbi». Seetõttu sai J. Verne'i romaanist «Meremadu» (mitte ümberjutustusest, vaid romaanist endast) pikaks ajaks eestlaste silmis sopakirjanduse sünonüüm. Kuid võib tuua ka risti vastupidise näite. Tolleaegse tõlkekaunsti saavutuseks peetakse õigustatult Jaan Bergmani vanakreeka lühieepose «Batrachomyomachia ehk Hiirte ja Konnade sõda» täielikku tõlget heksameetrites.

On huvitav, et kuigi Eesti kuulus juba XVIII sajandil Vene impeeriumi koosseisu, tõlgiti veel XIX sajandi esimesel poolel vene keelest märksa vähem kui saksa keelest. Alles XIX sajandi lõpul ja XX sajandi algul hakati saksa keelest tunduvalt vähem tõlkima ning sagedamini eestindati teisi Euroopa kirjandusi: inglise, prantsuse, poola, ungari, Skandinaaviaaade, soome jt kirjandusteoseid.

Vene kirjanduse tõlgetega hakkas eesti lugeja tõeliselt tutvuma alles möödunud

sajandi viimasel veerandil, mil avaldati A. Puškini proosateoste «Dubrovski» ja «Kapteni tütar» tõlked ning katkendid «Boriss Godunovist», N. Gogoli «Tarass Bulba» ja «Sorotsintsõ laata», I. Turgenevi ja teiste vene klassikute teoste tõlkeid.

90ndatel aastatel tõlgiti eesti keelde L. Tolstoi romaan «Sõda ja rahu», XX sajandi esimestel aastatel «Anna Karenina», «Ülestõusmine» ning «Kreutzeri sonaata». Ajakirjanduses ilmusid üsna sageli A. Tšehhovi teoste tõlked.

1905. aasta revolutsiooni eelõhtul tõlgiti eesti keelde M. Gorki näidendid «Põhjas» ja «Väikekodanlased», tema «Laul tormilinnust» ilmus koguni viies erinevas tõlkes. M. Gorki juttude tõlked leidsid tee eesti ajakirjanduse veergudele.

Ilukirjanduslik tõlge arenes Eestis XX sajandil üsna hoogsalt, kuigi oli ka mõõnaaegu. Tõusis tõlgete kirjanduslik tase, kasvas tõlkijate meisterlikkus ning sedavõrd laienes ja süvenes eesti lugeja tutvus võõrkeelse kirjandusega. Peaaegu kõik nimekad eesti proosakirjanikud ja luuletajad — kes suuremal, kes vähemal määral — on tegelnud ka tõlkimisega. Tähtis on ka see, et autoriteetsed kirjanikud ja kirjandusteadlased astusid juba 20ndatel aastatel välja raamatuturu üleujutamise vastu meelelahutusliku bulvarikirjandusega.

Eriti ulatuslikult on ilukirjanduse tõlkimine Eestis arenenud viimase neljakümne aasta jooksul. Praegu tõlgitakse eesti keelde ilukirjanduslikke teoseid rohkem kui 50 keelest, kusjuures rõhuvus enamuses otse originaalilt. On kujunenud selge arusaamine tõlkija ülesannetest ning nende ülesannete lahendamise teedest, on omandatud tõsiseid tõlketöö kogemusi ning tõlgete tase vastab niiöelda maailmastandardile. Sellest annavad muuhulgas tunnustust üleliidulises kriitikas avaldatud spetsialistide arvamused ja see, et mõnegi eesti tõlkija tööd on tunnustatud aunimetuste ja preemiatega ka üleliidulises ulatuses ning välismaal. Tõlkefoorumitel ja -seminaridel on meie vabariiki korduvalt nimetatud «tõlke suurriigiks».

Olulist osa ilukirjandusliku tõlke arendamisel on etendanud (ja etendab senini) 1956. aastast ilmuv «Loomingu» Raamatukogu, mis avaldab küllaltki operatiivselt NSV Liidu rahvaste ja kogu maailma paremaid uudisteoseid, aitab täita klassika tõlkimise lünki. Suur on tõlkekirjanduse protsent ka kirjastuse «Eesti Raamat» produktsioonis.

Mõnedest kõige tähelepanuväärsematest eesti tõlkijate saavutustest, sellistest nagu Betti Alveri «Jevgeni Onegin», Lembit Rimmelga «Vahva sõduri Švejki juhtumised

maailmasõja päevil», Georg Mere Shakespear'e'i näidendid ja teised, tuleb ehk edaspidi juttu meie rubriigis «Keelest keelde». Tulus oleks ilmselt ka vaadelda probleeme ja raskusi, mis eesti keelde tõlkimisel ette tulevad.

Sedapuhku aga lõpetame ülimalt põgusa ülevaate eesti tõlkekirjanduse ajaloost vastusega pealkirjas esitatud küsimusele.

Eesti lugeja esmane tutvus A. Dumas' vanema loominguga leidis aset aastatel 1899—1900, kui B. Mänsi tõlkes avaldati romaan «Krahv Monte-Cristo». «Kolm musketäri» aga tõlgiti eesti keelde (osaliselt) aastatel 1923—1924. Kirjastusühisus «Videvik» andis tõlke välja osade kaupa, mis kokku moodustasid 256leheküljelse raamatu. Tõlkijana prantsuse keelest oli märgitud Ormus Helken. Kes see Ormus Helken oli, pole seni läinud korda kindlaks teha. Erialainimesed (prantsuse keelest tõlkijad ja kirjandusloolased) teda ei tunne. Eesti keeles

avaldatud raamatute nimekirja järgi otsustades ei ole ta ei enne ega pärast «Kolme musketäri» midagi tõlkinud. On arvatud, et see on pseudonüüm. Kuid eesti kirjanike, tõlkijate ja ajakirjanike pseudonüümide nimestikus, mille on koostanud A. Palm, Ormus Helkenit ei ole. «Kolme musketäri» esimene eestindus on kunstiliselt üsna nõrk. Palju parem ei olnud ka teine tõlge, mida trükiti järjejutuna ajalehes «Vaba Maa» 1936. aastal (nr-id 75—256).

Alles 1957. aastal ilmus «Kolm musketäri» esimest korda täielikult Tatjana Hallapi heatasemelises eestinduses. 1977. aastal anti välja selle kordustrükk, on ju romaan ka rohkem kui sada nelikümne aastat pärast esmailumist jäänud väga loetavaks. Eesti keelde on tõlgitud ka «Kolme musketäri» järjeks olevad romaanid «Kaksikümmend aastat hiljem» (Henno Rajandi) ning «Vikont de Bragelonne ehk Kümme aastat hiljem» (Henno Rajandi ja Tatjana Hallap).

PSÜHHOLOOGI PILK

ALEKSANDER KUČINSKAS Üksindusest

Võõrandumisest, inimese üksildusest kõnel-dakse tänapäeval väga palju. Kõneldakse, peites inimloomuse ürgset hirmu üksinduse ees. Sest vaatamata kogu stoitsismile manitsevast tarkusest on inimesele väga tähtis, kuidas elu temaga ümber käib ja kui võrd teised temast hoolivad. Pärida midagi niisugust, nagu: «Kas keegi mõtleb praegu sinule?», «Kui sa täna sureksid, kauaks sind meenutatakse?» «Oled sa kellelegi ainus ja asendamatu?» tähendab osatada igäi hingesopis pakitsevat kahtlust. Ent keda rusub vaid suhtlemisvaegus, hirm hüljatud saada, sel on üksindus veel kogemata. Asi pole võõrandumises, üksilduse tundes. Tõeline üksindus on **mina üks maailmas**.

* * *

Mis sunnib üksindusest rääkima?

Vahest see, et üksindus on muutumas sotsiaalseks probleemiks? Üha rohkem üksikuid vanureid. Üha rohkem purunenud perekondi. Muretult vahetatud töö- ja elukoht, kergel käel katkestatud suhtlus-sidemed. Kitsalt spetsialiseerunud tööjaotus, mis kindlustab küll ühiskonna materiaalse

heaolu, aga vaevalt rahuldab inimese loomuliku suhtlemistarvet.

Üksindus kui tõsine meditsiiniline probleem. Haiguspõhjuste reas konkureerib üksindus olulisimate riskifaktoritega. Suitsetamise hukutavast mõjust on räägitud lõpmatuseni, ent statistika näitab, et 40—69aastaste lahutatud mittesuitsetavate meeste suremus USAs on ligikaudu võrdne päevas paki ja rohkem suitsetavate abielumeeste vastava indeksiga. Üksikud põevad rohkem vähki, tuberkuloosi ja eriti südamehaigusi; liiklusõnnetuste ja vägivaldtegevade ohvrite ning enesetapjate hulgas on ülekaalus üksikud inimesed. Meditsiinistatistika tõestab ühemõtteliselt, et olenemata riigi geograafilisest asendist ja elatustasemest, olenemata rassist, soost ja vanusest põevad üksikud sagedamini ja surevad varem.

Üksindus on psühholoogiline ja — psühhiaatriline probleem. Krooniline üksindus näib olevat ajastu massiepideemia. Üks näeb kõigis vaenlasi ja sulgub alatiseks iseendasse. Paranoia, teadagi. Teine peksleb asjatuis kontaktloomiskatseis vastu suhtlusbarjääre ning jääb ikka ja jälle mõistmata. Sest skisofreenikut ei saagi mõista, ütled, haigete tarvis on arstid, ravimid, mitmesugused teraapiad, varjupaigad lõpuks. Aga lihtsalt inimliku soojuse,

kaitstuse, mõistmise janus ennast ja teisi piinavad õnnetud, keda on lootusetult rohkem kui neuroosispetsialistid aidata suudavad, ja veel arvutumatul hulgal neid, kes muidu eluga kimpus. . . ?

Vaatad ennast ja oma elu ning tunned, et miski on korrast ära. Suhtled valede inimestega, räägid valesid asju. Aeg aga kaob halastamatu kiirusega. Pole aega otsida kontakti huvitavate inimestega. Pole aega, et formaalse hinnetekontrolli kõrval süveneda lapse (lapsikuisse) probleemidesse. Rääkimata sellest, et jõuaks ära kuulata kõik lähikondsete pisimured.

«Miski on korrast ära,» mõtleb inimene tundmatuga kitsukesse liftikabiini kiilutuna. Too teine on ometi liigikaaslane, aga kui võõras! Tuleks nagu midagi teha, aga mida? Iga su reaktsioon oleks ju omamoodi väljakutse, katse tungida teise siseterritooriumile. Ignoreerida? Seegi on reaktsioon: «Ma demonstreerin sulle, et oled mulle paljas õhk.» Miks need liftikabiinid küll nii neetult pisikesed on, panevad inimese lausa narri olukorda!

Üksindus on soovimatu ja ometi üldlevinud. Aimid ähmaselt põhjustki: suhtlusbarjäärid on inimeste oma kätetöö. Märkad ju küll, et kaaslane on rõhutud olekuga, sisimas värahtab midagi kaastundetaoliski, ent kõnelda eelistad sellegipoolest rahvusvahelisest olukorrast, teaduse-tehnika võidukäigust või eilsest kalaõnnest. Näed kõike, mõistad kõike, ja toimid ometi kui kurt ja pime.

Inimene loob ja taasloob oma üksindust. Vahest kõige ehedamalt avaneb üksindustöve mehhaanika psühhoteraapeudi suhetes patsiendiga. Vaevalt on võõrdumise põhjused ühiste jõupingutustega päevavalgele toodud, kui patsient hakkab alateadlikult otsima võimalust hingetohtri mõjuväljast põgenemiseks, et uue kirega anduda oma «parandamatule üksindusele». Paradoks, mida psühhoteraapias tuleb võtta kui seaduspärasust.

Üksindushirmust üksindusse tõmbumise nõiarõng põhineb aimusel, et üksindusel on pisut nagu paha kõrvalmaik. Kui inimene teisi väldib, on tal selleks arvatavasti põhjust. Kas tunnistada oma üksildust ei tähenda tunnistada, et oled teistele miskipärast vastuvõtmatu? Ja mis jääb vääritlemuud, kui peita oma «salapattu» ning ühes sellega ka iseend.

Mis segab teisele silma vaatamast ja lausumast: «Sõber, näib, et sa oled üksildane?» — Hirm, et sulle avaneb üksildase elu ääretu tühjus, mida täitma oled võimetu. Heaoluintinkt, mis käsib võõrast üksindusest kaarega mööda käia, sest see osatab su hella kohta. Ja vastupidi. Kas oma üksilduse jagamine teistega ei osutu

hoopiski korrutiseks? Äkki peletaks see viimasegi lähedase hinge. . .

Üksindushirm sunnib suhtlema. Üksindushirm sunnib suhtluses distantsi pidama, enesesse sulguma ja — üksi jääma.

* * *

Üksinduse kui sotsiaalse, meditsiinilise jne nähtuse lahkamine pole kellelegi probleemiks. O m a üksindus on tabu.

Sest kõik me kardame üksindust. Üksindushirm on niisama vana kui inimteadvus, salgamine, ükskõiksus, bravuur vaid abitu katse seda peita. Imikuea esimeses piinavas üksinduskogemuses aimub juba pärisüksindust, mis kohtleb ühtviisi hüljatud vanakest ja tähelepanuga hellitatud kuulsust.

Üksindus, milline ta on?

Üksik vanake kolkakülas lagunevas talus. Kord kuus tulevad linnast lapsed, vahel astub sisse naabertalu samasugune üksiklane. Tühjad päevad, lakkamatu sügisvihm. Üha pikemaks veniv tee kuuri, lõpuks tarelävelegi. Pimedad talveõhtud ja unetusevaevas ööd. . .

Rahvahulgas ema kaotanud laps. Ümber ringi lainetav inimurd, kõik võõrad. Paaniline hirm — äkki ema ei tulegi enam?

Aknal valvav naine, pilk kiindunud tühjas põiktänavas haruharva vilksatavasse siluetti. Jälle pole tema. Lootuse lõhkevad seebimullid.

Üksindus on igiähvardav. Vahest varitseb ta juba mõttepausis kahe asjatoimetuse vahel või tabad ta varju mööduja tühjas pilgus. Üksindus on käsitamatu ja kirjeldamatu. Üksindus on kogemiselamus.

* * *

Üksindus on probleemiks, aga ei maksa seda ülepeakaela usaldustelefoni, eakateklubi, suhtlemiskursuste hooleks jätta. Ei maksa tõtata üksindust «välja ravima».

Sest on üksildustunne ja on üksindus.

Üksindus on nagu vanadus. Kas vanadus on ravitav klubitöö või muusika ühis-kuulamisega? Põlvkonnakaaslasel üleelanud vanakesele on üksindus mälestustemaailm, mille heldetele väljadele ta viimse asukana üksi uitama on jäänud. Peaks ta unustama, et vältida üksinduse nukrust? Ta üksildus on leevendatav, üksindus — paratamatu.

Üksindus on nagu surm. Kes pole kogenud, ei tea. Kes teab, ei saa oma teadmist jagada. Elu ja surma piiril seisab inimene ihuüksi, olgugi tal viimse hetkeni saatjaks armastav pilk. Või vastupidi, kas kalmistult tühja koju naasnu lootusetult üksindust ravib usaldustelefon või lugematud «Sügavaim kaastunne. . .»?

Üksindus on nagu kunst. Üksindushastuse raevus hülgab looja enesepettuse

magusa tröösti ja astub vaevajaga silmitsi. Ning oo imet, — üksindus värvub, vormub, tulvab helisid ja kuulutab tõtt. Kunsti kaudu kõneleb üksindus enese kaitseks ja leiab tänuliku kuulaja igas hirmust ahistatud inimhinges, kes aimamisi teel o m a üksinduse poole.

Jutt ei ole sellest, et üksildased inimesed tuleks iseenese hooleks jätta. Üksiklast saab õpetada kontakti otsima ja leidma. Mahajäetustunde leevendamiseks on vahel nii vähe tarvis. Pisut seltsi, pisut mõistmist ja — võõra üksinduse nägemist. Sest üksindus on siduv, on vahest ainus, milles sa ei ole üksi.

* * *

Üksindusaimus rabab ootamatult, absurdset — purukskukkuva klaasi helis, juhuslikus peegelduses, öise tänava neonikumias. Äkki kerkinud mõistmisbarjääris lähima inimesega, võõristushetkes vanade sõprade vahel. Tühine viiv, ja heas usus elamise kae langeb silmilt ning mõte tardub pilgule avanevast ääretust tühjusest. Inimene pole muud kui üürrike tähesilm igaviku pilkases öös. Kõik tõeliselt sinu — mõni hetk ja värv, kannatuste puhastustuli ja vaevaliselt küpsunud tarkuseraas — kaob alatiseks. Täht kustub ja öö neelab viimsegi kiire. . .

See on hirmus ülekohus. Oled kui perroonile mahaunustatud ahastav laps. Aga ainult algul. Pisut toibudes avastad üksinduse mõrkja tervistava vilja — teadmise, et oled mõistnud inimeseks olemise hiilgust ja viletsust. Üksindusvalu võrsub headuse tarkus: «Esmakordselt avanes üksinduskuristik mulle perekonnakriisi ajal, mil ei inimhääle ega mõistuse hääl ei suutnud

leevendada mu põletavat südamevalu. (. . .) Oma põhjatu üksinduse äkiline äratundmine oli avastus, mis muutis kogu mu elu. Ma ei suutnud enam vaadata päikeseloojakut, tundmata üksindust. Ma ei suutnud enam ükskõikset mõöduda õnnetust, ei suutnud näha enese ümber valu ja vaeva, ahastust ja viletsust, ning jääda rahulikuks.»¹

Me oleme üksi, sest oleme inimesed. Inimene on terve maailm, tabamatu ja hõlmamatu «asi iseeneses». Iial ei saa ta teisega jäägitult üheks. Kirjuta kümme korda köidet sügavaimat eneseanalüüsi ja sa ei jää tundmatuks mitte ainult teistele, vaid ka iseendale. . .

Elu mõte on olla sina ise, luua, täita ja avardada oma mina. Siin oled sa ainuvalitseja ja seepärast üksi. Üksildase demiürgi trööst on ta looming, ainuline ja korvamatu väärtusega. Kui see polegi tähtis leuitis või surematu kunstiteos, on see parasjagu puuduv kild inimkonna kogemuste mosaiigis.

Vaba mõistusliku ja tahtelise olendina oled määratud (uhkesse) üksindusse. Loodud ürghirmu võitma ning üksinduses kodunema. Needes ja tänades: «See on suur kingitus — kord ärgata, et näha maailma läbi oma uue pärani valla hingeakna, näha valgust seal, kus valitses pimedus, leida ilu murenenud kivikillus ning värve, kus kõik oli luitunudhall, kuulutada inimhäält ja püüda naeratust kui hindamatut aaret, vaadata elule otse silma ja tunnustada ta kiirelennulisust, püüda vääristada iga hetke. . .»²

¹ Moustakas C. , Loneliness. New York, 1961, lk IX

² Sama, lk X.

NON OMNIS MORIAR

JAAN UNT

Võistluslik alge, mida eelmises vestluses nimetasime olulise tegurina vanakreeka kirjanduse kujunemisloos, ilmnas ehedaimal kujul spordivõistlustes. Viimaste kauge kaja on meieni jõudnud taas elustatud olümpiamängudena. Klassikalise ajastu Kreekas aga peeti peale Olümpia mängude veel Pythia, Isthmose ja Nemea mängu. Ning peale nende ülekreekaliste mängude korraldati mitmel pool Kreekas mitmeid kohalikke, nii korrapäraseid kui ka juhuvõistlusi, kusjuures võistluskirg ei piirdunud ainult

atleetikaga: teateid on tantsu- ja iludusvõistlustest (nii meestele kui naistele), võistlusöömisest ja -joomisest, põldvuti- ja kukevõitluste korraldamisest.

Kreeka atleetlik võistlustraditsioon kujunes sõjaväelises ülikonnas, eeldas jõudeaega ja jõukust, ning oli sellisena eluvormiks, mis läbi ülikonnas kinnistas oma üleolekut ühiskonnas. Seostumata materiaalse kasuga ning otseste ja esmaste eluvajaduste rahuldamisega, kuulus atleetika prestiiži rõhutava tegevusalana nn demonstratiivse tarbimise valdkonda. Lugegem veel kord üle uhkete agoonide (võistluste) kirjeldused «Iliase»

kahekümne kolmandas ja «Odüsseia» kahek- sandas laulus, ja me veendume, et juba Homeroose kangelased ei võistelnud rahu- hetkil sugugi väiksema innuga kui lahingus, ükskeist vahvusega ületada püüdes,

sest mehel kuulsust ju muud pole ühtki nii kõrget maailmas, kui mis ta on käe rammu ja jalgade jaksuga võitnud («Odüsseia», 8, v 147—8; tlk A. Annist).

Aristokraatia monopol spordisaavutuste alal kestis 5. sajandi keskpaigani e.m.a. Alles sealpeale hakkasid atleetikas domineerima deemose esindajad, ühtlasi aga teisenes ka väärtuste skaala. Stiimuliks polnud enam ainuüksi au ja kuulsus, vaid üsnagi märkimisväärsed rahalised auhinnad. «Jõude ajal meelt lahutavate sportlaste asemele tulid pealtvaatajad lõbustavad professionaalsed atleedid.» kirjutab H. A. Harris, kelle raamat «Vana-Kreeka sportlase ja sport» (Tallinn, 1979) olemasolu eesti keeles ongi siinkohal sobiv meelde tuletada neile, kes antiikaja selle elukülje vastu põhjalikumalt huvi tunnevad. Siinne arutlus- käik aga viib meid teisale, sest nagu eelmises vestluses nii järgin selgi korral sihti tutvustada (meie põhiteemast lähtudes) mõningaid põhiseisukohti Aleksandr Zaitsevi hiljuti ilmunud uurimusest «Vanakreeka kultuuripööre VIII—V saj e.m.a.» (Leningrad, 1985).

Professionaliseerumine soodustas spordi prestiiži langust ja spordivaimustuse kahanemist ning sageli vastandati spordile seda alavääristades mitmesuguseid vaimse tegevuse valdkondi. Ent märke sellest oli varemgi. Nii teatas juba 6. sajandi filosoof ja poet Xenophanes, kirjutades olümpiavõitjale osaks saavast aust ja hiilgusest:

*Pälvib ju too seda vähem kui ma,
sest hoopiski rohkem
väärt on me tarkus kui meeste ja
ratsude jõud
(2, v 12—13).*

Nimelt kaotas aristokraatia 7.—6. sajandil e.m.a pea kõikjal Kreekas poliitilise ülem- võimu. Uute ühiskonnakihtide võimulepääs tõi kaasa seniste traditsioonide, sealhulgas ka traditsioonilise religioossuse nõrgenemise, väärtussüsteemi ümberkujunemise ja rünna- kud endiste väärtuste, sealhulgas ka atleetika aadressil. Ent, nagu kirjutab A. Zaitsev, «mitte ükski meile tuntud ühiskond polnud orienteeritud võistluslikkusele sel määral nagu vanakreeka ühiskond, ega tähtsustanud ka sel määral atleetlikke võistlusi». Ta märgib, et vaimse ja iseäranis teadusliku loomingutöö motivatsioon on valdavaks huvi asja vastu ühenduses tunnustusvajadu- sega, niisiis sisuliselt sellesama auahnusega, mis motiveerib ka agoone. A. Zaitsev oletabki,

et «arhailise epohhi kreeklaste orienteeritus edule ja esikohale mitte üksnes eluliselt tähtsais asjus, vaid ka neis, mis pole tingitud otsesest hädavajadusest (agonaalne püüdlus), laienes sotsiaalsete muutuste tingimustes, mis olid seotud aristokraatia tagaplaanile tõrjumise ja atleetika prestiiži osalise vähenemisega, ka vaimsele tegevusele. Just neis tingimustes ei surunud keskkond enam indiviidide loomingulisi eeldusi maha ning, vastupidi, hakkas neid stimuleerima — isegi sellistel juhtudel, kus nende tege- vuse esimesed viljad osutusid praktilises mõttes kasutuks».

Olulise täiendava stimuleeriva faktorina nimetab A. Zaitsev polist kui kreeka oma- pärasest riigivormi. Teatavasti polnud Antiik- Kreeka poliitiliselt tsentraliseeritud riik, vaid kujutas endast omapäraselt kultuurilist ühtsust poliitilise killustatuse ja poliste mitme- kesisuse taustal. Loominguline initsiatiiv vallandus neis polistes, kus kodanikel olid suured isiklikud õigused ja reaalsed võima- lused vabalt oma eluviisi valida — «elada nii, nagu igaüks tahab», nagu iseloomustas seda demokraatliku valitsusvormi aspekti Aristoteles; teiseks aspektiks oli iga kodaniku õigus otseselt osa võtta riigiasjade otsusta- misest. Tähtis on ka see, et ei polise territoorium ega rahvaarv polnud liiga suured — enamik kodanikke tundsid või teadsid ükskeist ning seega oli ka kaaskodanike kiitus või laitus otseselt tajutav. Ning just need, nagu A. Zaitsev rohkele materjalile toetudes kinnitab, olid arhailise ja klassika- lise perioodi Kreekas käitumise tähtsamaiks regulaatoreiks. Sellega aga kaasnes veel asjaolu, et kreeka ühiskond kuulus nn võistluslike (*competitive*) kategooriasse, kus oluline tähtsus on indiviidi püüdlusel oma eesmärkide saavutamisel teisi indiviide ületada. Ületada võib mitmel viisil: nii näiteks on 7.—4. saj e.m.a babüloomlasi iseloomus- tatud kui eelistatavalt rikastumisele orientee- ritud ühiskonda. Kreekastud orienteerusid oma ühiskondliku staatusega vastavuses olevale täiuslikkusele ehk tublidusele (vkr *areté*, mille tavatõlkeks on «voorus»), paremusele mingil alal. Nii oli aristokraadi ülimalte tubliduseks «võidelda ikka kõikidest ees ning vapramalt kõigist» («Ilias», 11, v 784; vrd 6, v 208) ja samas jõude- hetkel olla osavaim ja tugevaim võistluses — teema, millest alustasime; ent võisteldi ka põllutöödel ja näiteks villakraasimisel.

Lisagem veel, et kultuuriuudusi pidur- dava traditsioonilise elulaadi lagunemise ja lagundamisega kaasnesid, ja olid ühtlasi selle protsessi soodustajaks, kreeklaste terri- toriaalne ekspansioon — kolooniate raju- mine, suur horisontaalne ja vertikaalne sotsiaalne mobiilsus, elavad kultuurikontak-

tid mitmesuguste rahvastega. Nii olemegi nimetanud põhjoneid, mis iseloomustavad sajandeid, mill toimus vaimse atmosfääri, väärtuste, hinnangute ja suhtumiste teisenemine, agonaalse alge kandumine vaimse tegevuse valdkondadesse. Neil sajandeil toimunud nimetabki A. Zaitsev kreeka kultuuri kõiki aspekte haaranud kultuuripöördeks. Toimus revolutsioon kreeka kujutavas kunstis, tekkisid teadus, filosoofia ja kirjandus, mis rajasid aluse vastavatele euroopa traditsioonidele, niisiis toimus see, mida on iseloomustatud kui «kreeka imet».

Juba varem on tähdeldatud esimese aastatuhande (e.m.a) tähtsust inimkonna ajaloos, asjaolu, et pea üheaegselt leidsid aset olulised nihked nii Kreeka, India kui Hiina vaimuelus — tekkisid uued religioonid ja filosoofiad (võimalike ühede põhjuste kohta vt A. Zaitsevi monograafia «Sissejuhatust»). Kultuuripööret Kreekas aga, nagu osutab A. Zaitsev, eristab iseäranis see, et kui omapärased filosoofiad tekkisid iseseisvalt nii Kreekas, Indias kui ka Hiinas, ilukirjandus (laiemas tähenduses) aga peale nimetatute veel Babüloonias, samuti juutidel ja pärslastel, siis teadus kui teadmise spetsiifiline vorm tekkis inimkonna ajaloos üksnes Kreekas ja «kõikjal arenes ta, nagu igal üksikul juhtumil võib näidata, alati kreeklaste poolt tehtud esimeste sammude vahetu või vahendatud mõju all». Seepärast vaatlebki autor järgnevalt eelkõige teaduse tekkelugu kultuuripöörde agonaalses vaimses atmosfääris. Üldpilt on samasugune nagu (eelmises vestluses kirjeldatud) kirjanduse tekkeprotsessis, vahest ainult veelgi elavam ja teravam — avalik arvamuste võitlus toonil «mina aga arvan, et...», pretensioonid autorilusele, tunnustetaotlus. Ja mis meile ehk kõige võõrastavam: väljapaistvad kultuuritegelased — poetid, teadlased ja filosoofid saavutasid sel epohhil tunnustuse ja kuulsuse, mis oli võrreldav silmapaistvate atleetide omaga.

Detailidest huvitatud lugeja leiab rikkaliku tõendusmaterjali A. Zaitsevi raamatust, siin peatugem vaid veel mõnel üldisemal küsimusel. Mida mõistab autor teaduse all, mis tekkis üksnes Kreekas? A. Zaitsev märgib, et «teadusliku tunnetuse iseloomulikuks tunnuseks pole teatavasti ei tema maht ega tulemuste kvaliteet, ka mitte puhta teadmisjahu ülekaal kasuliku rakenduse suhtes (ehkki selline teadmisjahu oli hädavajalik teaduse tekkimiseks), ning ka mitte lihtsalt meetodiline lähenemine probleemide lahendamisele —, vaid eriline meetod, mida kõige üldisemates joontes võib iseloomustada järgmiselt: looduslikke ja ühiskondlikke nähtusi vaadeldakse; esitatakse oletusi, millised (vahetule vaatlu-

sele tavaliselt kättesaamatud) protsessid vaadeldava nähtuse esile kutsuvad; oletatavatest protsessidest tuletatakse võimalikult hüpoteetilised tagajärjed, mida on võimalik katseliselt kontrollida; sel määral, kui võrd oodatavad tagajärjed langevad kokku tegelikult asetleidvate nähtustega, loetakse esitatud hüpoteesi kinnitust leidnuks ning seda kasutatakse edasi teadusliku töö otsinguil».

Selle neljaliikmelise meetodi kolm komponenti olid ühel või teisel määral inimkonnale tuntud juba enne kultuuripööret, oluline uuendus aga seisneb just selles, et «teadlane peab halastamatult kõrvale heitma need pähetulnud seletused, millest ei saa deduktiivsel teel tuletada kindlaid, kontrollile alluvaid tagajärgi, nagu näiteks seletus viitega jumalate kapriisidele». Selle deduktiivse elemendi tekkimist illustreerib A. Zaitsev, kõrvutades kreeklaste saavutusi babüloonias ja egiptuse matemaatikute ja astronoomide töödega, ning vaatleb eraldi peatükis kreeka deduktiivse matemaatika, kreeka astronoomia ja loogiliste argumentatsioonivõtete kujunemist ning esimesi katseid kasutada teaduslikke meetodeid loodusnähtuste seletamisel.

Seejuures polemiseerib A. Zaitsev tuntud vormeliga «müüditl logosele» ning arvab, et loodusteaduse tekkimist on õigem iseloomustada kui «müüdi kõrvaletõrjumist, tema asendamist teadusega, mis tekib igapäevast kogemusest ja ilmest silmanähtavusest ning seda silmanähtavust ületab» (teaduslikud seletused satuvad süstemaatiliselt vasturääkivusse igapäevaste kogemustega). Pealegi, nagu väidab ta teisel, «ei vii mütoloogilise maailmapildi purustamine veel iseenesest meetodilise uurimise, vaid pigem kergekäeliste otsustuste juurde naiivse realismi vaimus («kõik ongi nii, nagu ta näib»), millele võib järgneda ka üleüldine nihilism». See osutab veel ühele kultuuripöörde olulisele eeldusele (lisaks pingelise vaimse töö sisemiste stiimulite käivitumisele, millest juba juttu oli). Muistsetele rahvastele oli üldiselt omane pessimistlik vaade elule tervikuna. Ka kreeklaste eluvaate iseloomustamiseks võiks külluses tuua tõendusisi Theognisti (6. saj e.m.a) vaimus: *Mitte sündida, see surelikule on parim saatus, et ei iial ta näeks kuumava päikese kiirt. Kui aga sündinud sa, siis parem Hadese maile on minna ruttu ja uinuda taas, peal paks varjamas muld.*

(«Eleegiad», v 425 jj; tlk A. Annist). Kuid sellise pessimismi juures oli kreeklasil siiski energiline, elujaatav, positiivne suhtumine igapäevastesse konkreetsetesse jõupingutustesse, usk, et oma jõupingutustega on siin, maa peal, võimalik saavutada

inimese jaoks mõeldavat õnne, või nagu kirjutas Hesiodos:

Kerge on jõuda sul halbuse juurde — sest see ligi on meil ning sile sinna on tee. Higi palju ent vooruse teele

pannud on taevased. Pikk ning järsk on kõik tema juurde ning kibe käia seal esmalt. Kui aga kõrgele jõuad, siis juba kergeks ta saab, ehk küll vahel raskusi sealgi
(«Tööd ja päevad», v 288 jj; tlk A. Annist).

LUGEMISSOOVITUS

PEETER OLESK

Tutvustuseks ja tunnustuseks

Ei ole tarviski tingimata just iga Tartu Riikliku Ülikooli filoloogiateaduskonnas ja Tallinna Pedagoogilise Instituudi keele- ning kultuuriteaduskondades loetava distsipliini kursust eraldi retsenseerida. Piisab täiesti sellest, kui vaadata, missuguste õppejõudude konspektide poole pöördutakse veel aastakümnetegi pärast. Näiteks pole mingi saladus, et vene kirjanduse õpetamisel eesti keskkoolides kasutatakse enesestmõistetavalt dots Valeri Bezubovi loengukursuse materjale.

Kuid et pole peaaegu üldse jälgitud, millised õpikud, õppevahendid, tekstikogud ning praktiliste tööde juhendid on kummaski kõrgkoolis üksikute õppeainete kohta avaldatud, siis kõneleb see siiski selgest ükskõiksusest meie filoloogilise kultuuri tegeliku seisuga vastu. Võin öelda, et väga mitmed niisugused väljaanded (nt prof Zara Mintsi erikursus A. Bloki lüürikast, dots Igor Černovi lugemik teoreetilisest kirjandusteadusest ning esimesed loengud sellest samast ühenduses barokiga) on spetsialistide poolt äärmiselt kõrgelt hinnatud nii oma taseme kui ka ainukordsuse poolest. Kokku tuleb selliseid väljaandeid ainuüksi viimasest tosinakonnast aastast kindlasti üle kümne. Kui neile juurde arvata veel noodki, mille ülesanne on jäänud uurimuslikkuse mõttes tagasihoidlikumaks, siis on noorel filoloogiharrastajal loengumärkmete lisaks üht ja teist ometi kasutada.

Ent pean ühtlasi tunnistama, et ei tunne eesti filoloogidest kedagi, kellele oleksid kõik asjaomased trükised kas või oma kitsamalt erialalt vähemasti riivuliski. Enamasti pole me paljusid väljaandeid näinudki. Ega ole siis kuidagi seletamatu, et põgusalt on trükisõnas annoteeritud ehk umbes pooled kõigist õppevahenditest, kuna pädeva arvustuse on saanud vahest ainult pooltosinat publikatsiooni. Kuid vähehaaval on see tähelepanematus väljaannete tutvustamise suhtes (aga näiteks

ülikooli filoloogiateaduskonna esitatuna ilmutub ligi paarkümmend uurimusteseeriat) laienenud ka kolmes teaduskonnas tehtavale sisulisele tööle tervikuna. Sedagi tööd pole märgatavalt tutvustatud, ja mis on näiteks konkreetsetes kateedrites või kitsamalt erialalt läinud aastate jooksul muutunud, see tuleb valdavale enamikule filoloogiahuvilistest — kes ise on küll kõrgkoolides toimuvast otseti sõltuvadki — täieliku üllatusena.

Niisuguste üllatuste hulka arvaksin ka need jõupingutused, mille tulemusena on TPedI vene kirjanduse kateeder korraldanud juba kaks (1982; 1985) üleilulist konverentsi kirjanduslikust protsessist ja avaldanud kolm köidet tekste vene kirjandusteaduse klassikast ning vene kirjanduse uurimise pärandist teksti analüüsi kohta. Nüüd lisandub neile sama kateetri dotsendile Jelena Dušetškina uurimus (väljaande nagu ka tekstiköidete ja konverentside teesivihikutega alapealkirjas küll veidi tagasihoidlikult: õppematerjal) «Стилистика русской бытовой повести XVII века. (Повесть о Фроле Скобееве).» Juhiksin sellele raamatule tähelepanu väga mitmel põhjusel.

Esiteks on vanavene kirjanduse uurimine seotud kirjandusteadusega Eestis ootamatult tihedasti — ja mitte ainult selle tõttu, et Tartus töötab prof Juri Lotman, kelle nooremad õpilased dotsendid Aleksandr Belousov, J. Dušetškina, Maria Pljuhhanova ja I. Černov on oma ala silmapaistvad spetsialistid. Vahest kaasaja kõige autoriteetsema vanavene kirjanduse uurija, nüüd 28. novembril 80aastaseks saava akad Dmitri Lihhatšovi tööd poeetikast (nt «Поэтика древнерусской литературы». 3. tr, Moskva, 1979) on olnud aina meiega õpetlastele (J. Põldmäe, J. Talvet) eriti aja ja ruumi kunstiliste parameetrite käsitlemisel oluliseks allikaks, tema uurimused tekstoloogiast (nt «Текстология на материале русской литературы X—XVII веков». 2. tr, Leningrad, 1983) aga juhatasid 1960. aastail sisse selle mõtlemisviisi, mida

on 1970. aastaist peale pooldanud muuhulgas ka sinkirjutaja. Niisisis on kategooriad (nt kultuuri pöördumus oma mineviku poole; väljaande teaduslikkus), mis on meie kirjandusteadusse üle kandunud sedakaudu, mõtestatud algselt just vanavene kirjanduse uurimisest saadud kogemuse põhjal.

Samal ajal ärgu unustatagu, et Peipsi-äärsete vanausuliste asuala on NSVL TA Vene Kirjanduse Instituudi (Puškini Maja) vanavene kirjanduse sektori küllalt regulaarsete ekspeditsioonide objektiks, kust on instituudi asjaomasesse fondi talletatud rohkesti meilt saadud käsikirjalist pärandit. See on materjal, mis peegeldab kultuuride mitmepalgelisust meie alal üsna selgesti.

Teiseks pakub J. Dušetškina uurimus põnevast ainet komparatiivseteks arutlusteks ja erinevate kirjanduslike traditsioonide sünkrooniliseks vaatluseks. Sõltumatult sellest, kas «Jutustust Frol Skobejevist» õnnestub kunagi ühemõtteliselt ning täiesti täpselt dateerida, paigutub ta ikkagi ajajärku, mil põrkavad kokku vähemalt kolm inimese poeetilise mõtestamise printsiipi — folkloorile iseloomulik, vanavene kirjandusele omane ja baroklik. Mida see stilistilises plaanis tähendab, selle selgitamine ongi käesoleva uurimuse põhiülesanne. Mida see aga tähendab printsiipide võitluses XVII sajandi kirjandusliku mõtlemise kontekstis, seda lubab J. Dušetškina käsitlus pigem aimata, kui võib kõigis üksikasjus näidata. Eesti lugejal peaks siin tekkima rohkesti edasimõtlemisvõimalusi, sest ühelt poolt on meie üldises kirjandusteaduses tegeldud praegu intensiivselt just Frol Skobejevi loole tüpoloogilisi paralleele pakkuva hispaania kelmiromaani ning baroki läbimurdega (J. Talvet), teiselt poolt sünnib eestikeelne lüürika barokist suunatuna ligikaudu samal ajal, kui sünnib «Jutustust Frol Skobejevist»: Brocmanni esimene pulmalaul ilmub 1637, Käsü Hansu nutulaul valmib millalgi XVIII sajandi algul. Baroki poeetika raames sündinud eestikeelsed luuletused ei tohiks paigutada üksnes meie keelt dokumenteerivate mälestiste ritta. Nad iseloomustavad ühtlasi

tervet ajastut, mille võimalusi meie lähimas naabruses realiseeriti sootuks teisel kujul.

Ma ei jutustaks J. Dušetškina uurimust ümber, kuid, kolmandaks, on väärt esile tõsta, kui paljusid üksikasju oskab uurimuse autor jutustusest välja lugeda ja kuidas ta annab kogu väheldasele teosele tervikliku interpretatsiooni. Olen enam kui kord jõudnud kurvalt hämmastada, kui vähehese püüavad tulevased filoloogid oma kursuse- ja diplomitöodes teksti mõtestamisel läbi ajada ning kuidas eriti teksti ajalooline semantika selle detailides on neile käsitatamatuks mõistatuseks. Kuivõrd J. Dušetškina uurimus rajaneb ühel teosel, võiks ta olla sedalaadi probleemide puhul väga kasulikuks eeskujuks. Seejuures ei olegi metoodika selle töö otsene eesmärk, vaid tõesti ainult vahend XVII sajandi teise poole proosa poeetika avamiseks.

Uurimus on äärmiselt asjalik, lakooniline. Ilmselt just seepärast puudub õppematerjalis täiesti ootuspärane viide mõnele uemale antoloogiale, kust jutustuse teksti lugeda saaks. Kes teab, vahest poleks vastav viide lubanud siis osutada N. Gudzi seisukohta jutustuse dateerimisel nii sirgjooneliselt kui praegu (lk 16) näha — oma vanavene kirjanduse lugemikus (7. tr, 1973, lk 412) annab N. Gudzi teose oletatava loomisaja märksa teisiti kui asjaomases õpikus.

Kes tahab teadmiste avardamiseks J. Dušetškina uurimuse kõrvale lugeda muudki asjaomast, sellele soovitaksin lisaks eespool mainitud D. Lihhatšovi raamatutele vaadata tõsiselt veel fil-dr A. Pantšenko monograafiat «Vene kultuur Peeter I reformide künnisel» (Leningrad, 1984) ning miks mitte ka D. Lihhatšovi, A. Pantšenko ja N. Põnõrko kahasse kirjutatud, illustreerivate tekstidega varustatud ülevaadet vanavene naerukultuurist («Смех в древней Руси». Leningrad, 1984). Kuid need on kõik nüüsgused raamatud, mis nõuavad juba eelteadmisi. Kui neid veel ei ole, siis pöördutagu D. Lihhatšovi toimetusel ilmunud õpiku «X—XVIII sajandi vene kirjanduse ajalugu» (2. tr, Moskva, 1985) poole.

CORNELIUS HASSELBLATT Viivi Luik ja «Seitsmes rahukevad»

Viivi Luik. Seitsmes rahukevad. «Eesti Raamat», Tallinn, 1985. 191 lk.

Saksa keeles on kõnekäänd «einen zweiten Frühling erleben» (teist kevadet läbi elama), mis tähendab «uuesti, ootamatult õitsele puhkema, noorusvärskeks saama» — ootamatult sellepärast, et üldiselt lubab metafoorika inimelude vaid üheainsa kevade, millele siis peavad järgnema suvi, sügis ja talv.

Viivi Luige «Seitsmes rahukevad» on luuletajannale teine kirjanduslik kevad. Pärast oma esimest, poetessikevadet — kevadist debüüti eesti õitselepuhkevas lüürikas 1965. a — elab ta kaksikümne aastat hiljem läbi ehtsa teise kevade, ilma et ta looming ka vahepeal oleks sügiselt kolletama hakanud.

Esitan endale neli küsimust ja üritan neile lühidalt vastata: Mis on «Seitsmes rahukevad»? Mida tähendab romaan Viivi Luigele? Mida tähendab romaan eesti kirjandusele? Ja lõpuks: mida tähendab romaan maailmakirjandusele?

Mis on «Seitsmes rahukevad»?

See romaan on aruanne lapsepõlvest. Muide on täiesti liiast väidelda raamatu žanrikuuluvuse üle, nagu seda mõnes retsensioonis on tehtud. Siinkohal on päris üksipuha, kas on tegu romaani, reportaaži, aruande, memuaaride, jutustuse või millegi muuga. Kes alustab diskussiooni žanrist, põikab sageli kõrvale sisulisest arupidamisest.

Romaani tegevuspaigaks on peaaegu eranditult kodutalu ja selle lähem ümbrus, sekka tehakse pikemaid jalutuskäike, kord sõidetakse ühte väikelinna — tõenäoliselt Viljandisse.

Tegevusaeg kestab umbes pool aastat, sügisest 1950 kuni kevadeni 1951 — rahuaja seitsmenda kevadeni, kuid Viivi Luik ei pelga lasta mõnikord valgata tänapäeval ega tuua lugejat oma kirjutuslaua äärde kaheksakümnendate aastate algul.

Romaan on kirjutatud esimeses isikus, teised tegelased taanduvad mina-jutustaja varju. Viieaastase lapse silmade läbi kirjeldab täiskasvanud naine sündmusi kodus aastail 1950/51. Kordagi ei jäta tegevusliin last. Esmajoones mängivad mingit osa veel ema ja vanaema, lisaks sõbratarid ja naabrid. Isa

on peaaegu kogu aeg komandeeringus ja üleüldse esineb väga vähe mehi — tunnuslik ajale, mil tegevus toimub.

Lugu algab iseenesest rahulisel sügispäeval. Väike tüdruk, niisiis Viivi Luik, sest vaevalt püüab keegi raamatu autobiograafilisi jooni kahtluse alla seada — Viivi läheb emaga marjule, põigates aeg-ajalt teelt kõrvale, et loodusande imetleda:

«Haohunniku juures noorte kuuskede all kasvas ilusaid seeni, ma hõiskasin: «Ema, tule siia!» ja kükitsin maha. Äkki nägin kaharate okste all, päris varjus, keedupotti. See oli emaleeritud ja läikiv, meil niisugust polnudki. Kui ema lähemale tuli, ütlesin tasakesi: «Ema, ma leidsin ühe asja!» (lk 4).

Ilmselt on ka täiesti normaalne, et metsas selliseid asju avastatakse, pool lehekülge hiljem langeb nagu muuseas sõna «metsavennad». Veidi hiljem — me oleme alles raamatu neljandal leheküljel, mis näitab, kui võrd autor läheb in *medias res* — seisab tüdruk paha aimamata, kui järsku üle tema lendab mürinal lennukiteparv, kohe selle sabas uued, samasugused.

«Lähme ära! Lähme ära!» (lk 6) laseb Viivi Luik lapsel neli korda karjatada. Küllap karjatas ta nii ise 35 aastat tagasi.

Paljudes väikestes episoodides, mis reastuvad terviknägemuseks, jutustatakse ülitäpselt, mida laps näeb, kuuleb, mõtleb ja tunneb. See sünnib kammitsemata, krambivaba, peaaegu lõdva lapseliku muretusega. Just see muretus võimaldab autoril jagada meiega eranditult kõike. Selles on lihtsa realismi, sündmuste otse plastilise kujutamise võti. Lapse meelte kaudu saadakse teada nii seda, mida väike tüdruk läbi näeb, mõistab ja taipab, kui ka seda, mida ta pole võimeline paika panema või mille põhjuseid mõistma, kuid mis täiskasvanule — kes ju raamatut loeb ja kes selle ka kirjutas — on päevselge. See kaudne meetod võimaldab autoril kirjeldada asju poleemikata, nii nagu nad olid, järeldusi võib igaüks ise teha.

Nii tuleb ühel tuisuhommikul tappa mullikas, sest ta ähvardab vanalehma eest viimase suutäie ära süüa. Selle kujutamisel on esiplaanil lapse lein looma pärast, tapmise seletamatus. Välja ütle mata — sest laps seda ei teadvusta —, ent mõistetakse on aga ka kaebus kogu olukorra üle, mis viis sellise teoni. Aga olukord pole niisugune mitte ainult selles «meesteta talus». (Linnapoes, kust kirjutamis- ja lugemisõhinas tüdrukule

peab ostetama vihik, turtsub müüjanna pärast teist küsimist: «Maalastele meie vihikuid ei müü!» s.o — tüdruk ähvardab linnalaste eest vihikud ära ostal)

Isa, kes on nädalate, kuude kaupa ära ja siis järsku koju ilmub, toob tallu kaasa veidike «laia maailma». Ta kehastab tehnikat, lõhnab õli ja masinate järele, ei armasta aga mitte ainult bensiini, vaid ka õunapuustikuid. Iga meierei juurde, kus ta töö asjus käib, istutab ta õunapuu, ikka on tal pihutäis õunaseemneid kaasas. Õunaseemnetega võitleb ta lepavõsa vastu: ainult kasuliku ja kauniga saab võidelda kahjuliku ja inetu vastu. Õunapuud, istutatud aastal 1950, aasta pärast neljakümne üheksandat. . . Juba Luther nägi õunapuu istutamises lootuse ja elu sümbolit.

Peaaegu dokumentaalse väärtuse omandab raamat seeläbi, et hästidoseeritud on sisse võetud tolle aja autentsete tekstede. Kommenteerimata on nad põimitud jooksvasse tegevuskäiku, dokumenteerides meeleolusid ja mõttesuundi. Seal on nii pühalik-mahe mehehäääl, mida tüdruk raadiost kuuleb (lk 48), kui ka värsipaar sedelilt, mis igal õöl ilmub koolimaja uksele (lk 47). Kõik need lõigud ja elamused — vanematele lugejatele taasjutustatud, noortega esmakordselt jagatud — räägivad ise enda eest; paisutusi, viiteid, ülekonstrueerimist pole vaja, raamat kõneleb oma selget keelt.

Lisaks on see keel küpse luuletajanna keel, kes on demonstreerinud lugejaile oma keelerikkust juba üheksas luulekogus. Käesolev romaan kujutab endast ka imelist reisi läbi eesti keele, millest ammutatakse täiel määral, kuni murde rohke kasutamiseni — pea kogu otsene kõne on kirjutatud murdes.

Sest kõige tõsiduse, tähtsuse ja vahetu haaravuse juures võib lugemine olla, peab olema ka nauding. Ja selle soovi täidab «Seitsmes rahu kevad» kindlasti — paistmata seejuures kordagi labane või pinnapealne; lugemisnauding ja valus mäletamine jäävad siin tihedasti kõrvuti, ilma et kuskiltki paistaks näiteks mõnd armulugu.

Mida tähendab «Seitsmes rahu kevad» Viivi Luigele?

See «Lapsepõlv stalinliku ülesehitustöö ajal» — vajaduse korral võiks anda romaanile selle alapealkirja — on kirjutatud isikliku dokumendina, ilma poliitiliste ambitsioonideta. Viivi Luik on pannud kirja oma romaani, oma lapsepõlve ja nõnda vabastanud kirjutades end mineviku koorimast.

Sellega on ta ka tõestanud, et iga pealetükkivalt programmiline nõudmine kirjandusele, nagu neid mõnikord esitatakse, et pelk kultuuripoliitiline fraasitsemine läheb mööda

kirjanduse tegelikust tuumast: kirjandust teevad ikka veel kirjanikud ise ja nemad vajavad isiklikku, seestpoolt tulevat impulssi, mis paneb neid sulle pead kätte võtma. Esmajoones on «Seitsmes rahu kevad» kirjutatud võib-olla iseendale, kuid autori anne ja usumatult kaugele tagasi ulatuv mälu on aidanud läbi töötada terve rahva kõrvale tõrjutud minevikku. Selliseid teoseid ei saa tellida, nad peavad ise tulema — tulema kirjanikelt, kes alustavad luuletust sõnadega: «Pliiatseid armastan tõesti, / jah, eesti rahvast ja pliiatseid» («Maapäälised asjad», Tallinn, 1978).

Kuid Viivi Luigele pole tähtis mitte ainult aeg 1950/51: läbi kogu raamatu on viiteid hilisematele sündmustele, tsitaate tema kirjanikest kolleegidelt või assotsiatsiooni, mida tekitab kirjutamisega, kaheksakümnendate aastate algus. Juba kolmandal leheküljel tsiteerib ta luulerea Johannes R. Becherilt, veidi hiljem toob kontrastiks 1950. a sündmustele Artur Alliksaare ja Paul-Eerik Rummo kuuekümnendate aastate keskelt (lk 24) ja siis võtab oma tunnete selgitamiseks ühe luuletuse Juhani Viidingult (lk 50). Need refleksioonid — jutustava lapse vaatepunktist peaks neid pigem «prerefleksioonideks» nimetama — moodustavad romaani tervikraami ja seeläbi näitavad ka minevikuelamuste kätte nende kindla koha poetessi tervikbiograafias: alles tänu hilisemale lüürikale, romaani tegevuse järgsel ajal kirjutatud luuletustele oli Viivi Luigel ilmselt üldse võimalik seda romaani kirjutada. Ja kuna kõik teavad, et raamatut ei kirjutanud laps, vaid täiskasvanud poeet, on täiesti legitiimne vastandada viieaastase lapse teatavaid tegusid ja tundeid üle 35aastase autori elamustele ja mõtetele.

Nii pole romaan ainult ülesehitustöö poole aasta aruanne, vaid ka — ja seda olulisel määral — platvorm poetessi maailmavaatele, poetessi, kellel hilisema elukutse soodumus oli küllap olemas juba lapsena, sest «Seitsmenda rahu kevade» laps tegeleb jätkuvalt raamatutega.

Mida tähendab «Seitsmes rahu kevad» eesti kirjandusele?

Kahtlemata oli see romaan 1985. a Eesti raamatutevade kirjanduslikuks sensatsiooniks. Juba väline vorm — viltune kaanekiri, kaanepildiks fotokollaaž, punased leheküljenumbrid — pakkus uut. (Raamatu on kujundanud Andres Tali. *Toim*) Tema ilmumine (aprilli algul) langes otse aega enne 8.—9. maid 1985, mil iga päev miljardeid kordi trükiti sõnu «võit» ja «sõda», nii et romaan rahust — et erandkorras kasutada muidu maitsetut, aga siia sobivat võrdlust — sadas tööpoolest nagu pomm

klišeeruvasse juubelimeeleolu. Ja vahepeal ongi romaani autasustatud juba kahe tähtsa kirjandusauhinna (Smuuli preemia ja Tammsaare-kolhoosi auhind). Telefonid Kirjanike Liidus helisesid vahetpidamata, kirjandusringkondades oli kõneaineks ligi paarisajaleheküljeline aruanne sellest rahust, mis oli järgnenud nüüd pühitsetavale võidupäevale. Sest kõik see, kuidas edasi läks, mis tuli sõja järel, jäi mähituks ebameeldiva mineviku läbipaistmatusse loori. Ning on üksnes loogiline, et selle loori kergitamiseks ja mineviku puhastamiseks tolmust, vabastamiseks müütidest läks tarvis naist. Pärast seda, kui mehed olid nelikümmend aastat kirjutanud oma sõjast. Jah, o m a sõjast, sest mehed on need, kes sõdu valla päästavad, peavad ja lõpetavad ning hiljem siis sellest kirjutavad, sageli lugejais oma idülliliste sangarikujudega igavust tekitades.* Niisuguste sõjaromaanide voori teele veeretab Viivi Luik ette kaaluka kivi.

Igas kirjanduses on alati teetulpasid, mille varal — selleks teetulbad ju ongi — saab orienteeruda ja millest võib välja lugeda arengut, edasiminekut. Pärast «Søerikas-tajat» 1958. a, millega Jaan Kross tõukas valla ukse uuele luulele, põhiosas vabavärsile, pärast Mati Undi «Võlga» 1964. a, mis tegi kirjanduskõlblikuks kaasaegse noorsoo keele ja problemaatika, ja pärast Enn Vetemaa «Monumenti» 1965. a, mis paljastas eelneva ajastu peenikest karjerismi — pärast kõiki neid meist tahapoole jäävaid nõukogude eesti kirjanduse teetulpi kujutab Viivi Luige romaan endast jällegi uut kvaliteeti, vahest uue etapi algust tänapäeva eesti kirjanduses, teetulpa, mis avab krambivaba pilgu värskeimale minevikule — see aga on lõppude lõpuks alus olevikule.

Mida tähendab «Seitsmes rahukevad» maailmakirjandusele?

Küsimus on küll veidi ülepakutud, kuna see veider soome-ugri keel, milles eestlased oma kirjandust loovad, on seni edukalt takistanud muul maailmal eesti kirjandust märkamast. Olgu siinkohal siiski lubatud lühike pilguheit üle piiri.

Soomes, mis ju isegi kogeb just praegu üllatavat estofiilialainet ja kus viimastel aastatel on avaldatud 24 raamatut — või täpsemalt: viimasel kuuel aastal (1980—1985) 19 raamatut! — nõukogude eesti kirjandust soome tõlkes, ilmus juba augustis

ajalehes «Uusi Suomi» (25. 08. 1985) sensatsioonimaiguline poolteiseleheküljeline artikkel pealkirjaga «Pelko ympäröi lasta Viljandimaalla», kus hinnati raamatu tähtsust. See oli tavatu, sest enamasti retsenseerivad Soome päevalehed ainult juba tõlgitud teoseid. Antud juhul tunti ka Soomes kiiresti ära selle raamatu eriline tähenduslikkus ja ainukordsus. Soome keelde raamatut parajasti tõlgitakse ja ta peab ilmuma selle aasta sügisel. (Ilmub novembris. *Toim.*) Edasi on kavatsusel või koguni juba töös tõlke vene, rootsi ja norra keelde.

Kaheksateistaastasena astus Viivi Luik luuletava imelapsena eesti kirjandusellu, neljakümnenda eluaasta ligidale jõudnult elab ta sensatsioonilise romaania läbi oma teise kevade. Mida kõike võime veel oodata? Kuidas näeb välja kolmas kevad?

HASSO KRULL

Betti Alver ja gootika

Betti Alver. Korallid Emajões. «Eesti Raamat», Tallinn, 1986. 96 lk.

J. Ruskin raamatus «The Stones of Venice» peab gooti arhitektuuri vaimseteks elementideks pingereas järgmisi.

1. Metsikus
2. Muutlikkus
3. Naturalism (loomutruudus)
4. Grotesk
5. Jäikus
6. Külluslikkus

Kõik tunnused ei pruukivat esineda kõigi ehituskunstnike juures, küll aga mingid kombinatsioonid, kus on esindatud enamik elemente. Gootika on nõtkeim ja teatavast vaatepunktist kõige ratsionaalsem arhitektuur; eriti oluliseks peab Ruskin ta silmatorkavat sõltumatust igasuguse välise sümmeetria ning järjekindluse taotlusest: «Määramata kindlaks katusekallet, sambatüvese kõrgust, võlvi laiust või põhiplaani asetust, võib ta kägarduda tornikeseks, laieneda halliks, keerduva trepikojaks, ammandamata kordagi energiat ega minetamata graatsiat; ja mil iganes leidub võimalus eesmärgi või vormi muutmiseks, kasutab ta seda, ilma et oleks näha ühtki puudujääki ühtsuses ega majesteetlikkuses. . . Üllatuslikkuse huvides oleks gootika parematel aegadel pigem raiunud aken päris ootamatusse paika, kui see pelga sümmeetria nimel seal, kus tarvis, keelatud.»

Betti Alver on ilmutanud tugevat kiindu-

* Konjunktuurilus ja spekulatsioon dramaatiliste teemadega oli teravalt kõne all ka NSVL Kirjanike Liidu VII kongressil. (Vt «Vikerkaar» 1986, nr 4, lk 48). *Toim.*

must kõigesse vahemeremaisesse ja eksootilisse. Ta on kord unes näinud tuld-purskavat Väikest Munamäge ja hiljem unistanud korallidest Emajões. Samuti armastab ta renessanslikku ja klassikalist, sinna piirkonda koonduvad kultuuriloolised vihjed tema luules. Kas ma siis nüüd kiusu pärast tahan teda võrrelda robustse põhjamaise gootikaga? On ju terminid nagu «romantiline», «barokne», «klassikaline», aga minu meelest need kõik on liiga endastmõistetavad ja igavad. Ning vastanduse klassika — barokk kohta, mis muidu ehk sobiks Alveri teisenemiste jälgimiseks, olen ma lugenud, et sel üldse enam pole kunagist uuendusjõudu, et see on kidunud niruks tagantupitusvahendiks iganenud akadeemilisele klassika-kujutelmale. Keskaeg, gootika see-eest on ära leierdamata (ja mõistmata). Vananenud arusaamadest on selge, et need on vananenud, kuid millised peaksid siis olema uuemad? Kõik see loob nende mõistete ümber pinge.

Välja arvatud Dante, pole Alver mõista andnud, et keegi keskajast talle lähedane oleks. Midagi dantelikku — või vähemasti preraphaeliitlikku — võib soovija tõesti leida tema luule aistilisuses, kontuuri-selguses, mõttelaadis (poeem «Pähklikoor»). Kaudselt on keskaja-vihjeid palju rohkem, mitmesugune allegooria ja metafüüsiline arendused põlnevad ju selgelt antiigijärgsest-klassitsismieelsest traditsioonist. Võib-olla siit saingi esmase tõuke väitmaks, et teatav päris põhjamaine temperamenti gootilikkus on tahtmise korral Alveri luules täiesti äratuntav, et selle abil võib viidata varem vähe jälgitud tahkudele sisus ja tähelepanu juhtida ümberkorraldustele vormis.

Vaatame gooti vaimu esimest nelja tunnust. Kas metsikus, gooti ehitaja tähtsaim eripära, on ka Alverile nähtavalt ise-loomulik? «Kõigesse, mis vää ja ohtlik, kiindub kirglikult mu loomus,» võiks sellele ta oma sõnadega vastata. Asi algab juba varasest proosast, «Tuulearmukese» peategelasest — ning mis veel rääkida «Viletsuse komöödia» agulimetsloomast Pimpast! Selle kõrval võib hilisema luule positiivne elujaatus ajuti tunduda päris vagurusena; kuigi tarvitseb vaid lugeda menaadlikke ridu

*karukaeru, karukaeru
uh-uh-uu!
koeranaeru, koeranaeru
juh-uh-uu!*

et taas kõiki kahtlusi hajutada. Metsikussisemiselt tsiviliseerimatuks on Alver loodud. Kolm ülejäänud omadust — muutlikkus, loomtruudus, grotesk — põimuvad sellega

suvaliselt ja vabalt peaaegu kõikides luuletustes, mis ta kunagi kirjutanud. Võtame näiteks «Kannibali», kus kõik kolm — ei, neli — eriti selgelt välja joonistuvad.

Viies element on jäikus. Tuleb kohe meelde Alveri tuntud ideaalijäikus, mida küll arbuujate noorusajal veel sugugi esile ei tõstetud — see polnud siis harulduseks. Hiljem mähkus ideaali tipp udusse, Alver muutus ettevaatlikumaks ja «maisemaks» — jäikus aga sellest ei vähenenud. Samuti ei kaotanud jäikust vorm. Kunagised klassitsistlikud sümmeetrilised stroofid ei sulanud üles, vaid üksnes tükeldusid nüüdseteks gootiliselt ebasümmeetrilisteks. Tulevased äärmused instrumentatsioonil olid seejuures eos juba arbuujate ajal.

*Tummana tantsivad tumedal pinnal
argliku valguse vaod.
Varjude rütmis siia ja sinna
roomavad rohekad maod.*

*Temale näib, et kuskil on taevas,
virvendav valguse kett,
ning et üks nagu liuglevast laevast
puudutab jahedat vett.*

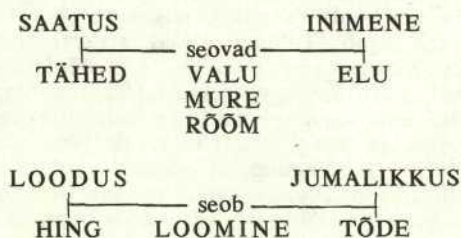
(«Froufrou» 2)

See on jlus ornament, õhuline nagu Reimsi katedraal. Luuletus on kirjutatud 1934. aastal. Ornamentis kätkevad aga oma ohud, ja nende karisid pole Alver «Eluhelveste» (1971) ja «Lendava linna» (1979) luules alati suutnud vältida, mis andiski kriitikale põhjust heita ta uuemale luulele ette sõnaliiasust (Toomas Liiv. Betti Alveri luule. «Looming», 1980, nr 3, lk 439. Eriti taunib Liiv poemi «Mustjalg.») 1937 kirjutas Ants Oras: «Alveri süntaks on lihtne, tema metafoorika läbipaistev, kuigi originaalne, tema luuletuste struktuur tavaliselt väga loogiline, tema sõnavara traditsiooniline ning ilma uduse algupäraseimiseta (olguigi väga ilus!), tema värss puhas ja meetriliselt ehituselt valjult klassiline.» (Ants Oras. Ääremärkmeid luulest ja intellektist. «Akaadeemia», 1937, nr 2, lk 103.) Kui nüüd nelikümmend aastat hiljem oleks tahetud sama lauset uuesti kasutada, pidanuks tõesti ligi poole maha tõmbama: sõnavara traditsioonilisuse, värsi klassikaliseuse, vaidlustama metafoorikagi läbipaistvuse. See sõnavara, sõnaliigsus! Mis aga ühte kohta sobimatu, võib teisale sobida: 1976 ilmus Alverilt «Loomingus» novell «Kõmpa», mis neistsamadest iseäralikest keelelätetest ammutamisega päris põhja lähedale jõuab, andes tulemuseks filoloogilise meistriteose.

Viimasega ongi tegelikult juba puudutatud gooti vaimu viimast, kuuendat elementi. Külluslik on Alver olnud algestest peale, ikka nagu käisest võrdpilte, aistinguid,

nagemusi pillates. Varem ent taltsutas seda distsiplineeriv sõnasäästlikkus. «Korallid Emajões» ilmutamisega võivad kokkusurutuseihalejad vist taas kergendatult ohata — Alver on jälle säästlik tagasi! Nüüd küll veidi teistmoodi, mitte nii klassikaliselt. Võrdleksin neid pikki, hakitud ridadest tulpi gooti rippkonsoolidega: nad loovad iseäraliku mulje, nagu ripuks konstruktsioon õhus, ehkki seda tegelikult toetab üpris kindel värsimõõdu-talastik. Mitte küll iga kord sisemiselt sümmeetriline, silpide ja värsirõhkude arv rütmist rütmini ei pruugi jääda samaks. Kuid kindel sellegipoolest, ning säästlik uut moodi, iga olulisemat fraasi või üksiksõna teistest pausidega eraldades, välja tõstes. Sellise pausitehnika arendamine on osa üldisest protsessist eesti praeguses luules. (Vt Andres Langemets. Pausid luules ja vaikus meeles. «Looming», 1985, nr 3, lk 388—391.)

Kui «Korallid Emajões» lasevad vormi osas paista teadlikku ebasümmeetria-rakendust, siis sisulis-mõisteline märgistik on vastuoks harjumatu korrapärase ja tasakaalustatud. Nii ühtne pole Alver veel kunagi olnud ja ega see igale lugejamaitsel pruugi meeldida. Peamised märksõnad organiseeruvad selgelt nähtavaks sümmeetriliseks tähtkujuks, vastavusteks

Ühendavate sidemete nähtavaletulekul paljastub aeg-ajalt kogu konfiguratsioon. Luuletused, kus ühtki neist märksõnadest nimetatud pole, erendavad ometi samade tähtede kiirgusest (mis üldse omane arbujaatele ja eristab neid siurukatest, kelle looduselamused ja aistingud hulka

iseseisvamad). Miski pole juhuslik — selline on luuletaja hoiak, sest selles kogus igitahes ei määra maailma saatust vaekausil enam gramm.

Huvitavaks lisandiks kirjeldatule jääb veel rida VÄLK-TULI-SUITS-TUHK-JANUVIHM. Välk loomise sünonüümina seostub ühelt poolt elustava sajuga, teisalt tuhakupõlemise ja põuaga, viidates loominguise palangu varjuküljele: ekstaas kurnab ning ajab looja uuesti janutama. Ringi tõmbab kokku luuletus «Inimhetk»:

kuni äkki
kui looduse
võimud-vood
sa võpatad,
vappud,
jood januseid jootes,
lööd välja
ja lood.

Selline loomis-kujutelm juba eemaldub osutatud uusplatonismiga, *De Universitate Mundi*-vaimuga assotsieeruvast mõttesümmeetriast. Kuid kaugemale Alver looja-individualismi kuulutamises ei lähe. Kogu tohutu parv *inim*-liitelisi neologisme — eesti kirjanduses seninägemata hulki! — mahub kuidagi toodud skeemi. Välja arvatud ehk hämar ütlus

*Inimlugude ainus autor
on üleni
ergav
elu,*

mis kogu minu konstruktsiooni kahtluse alla paneb.

Kokkuvõttes: väliselt ebakorrapärase, seesmiselt sümmeetriline, omade mõistatus-tega. Nõnda terviklikke ja mure-küpsid kogusid igal aastal ei ilmugi, tänavu küll oli Alveri vääriliseks partneriks Ain Kaalepi «Kuldne Aphrodite». Hea, et raamatus ka sümpaatsed joonistused Marju Üksiselt ja et šriftki ilmselt pole valitud juhuslikult. Et juhuslikkus puudub, sobib ju ka Alveri mõttelaadiga ja ühendab teda taas Kaalepiga, kelle palju mitmeharulisemat ja koostiselt kirjumat ideedekogumit samuti pingestab relativismieitus.

CAROL CARR

Sealpool

Tõlkinud Kersti Unt

Mõistatus oli see maja, unelmate loodud. Naine tajus ähmaselt, et seda polnudki olemas. Ja ikkagi hulkus ta hajevil huviga iga päev muutuva maja saalides ning koridorides. Siin elatud kuue kuuga oli maja kiiresti kasvanud. Tekkis uusi põõningakambreid, keldreid, kummaliste geomeetriliste vormidega alkoove, mida varjasid liikumatud ja läbipaistvad valged eesriided. Ta uskus, et on selles majas uuesti sündinud, ja seetõttu ei kahelnud kunagi, et viibib seal tõeliselt.

Kõigepealt tekkis magamistuba. Ärgates end seal leides ei tundnud ta hirmu. Seda, et toa uks avanes mustendavasse tühjusse, tajus ta vaevalt. Polnud ei uudishimu, ei nälga. Päeva veetis ta ärkliakent raamivat rusket lillelist kangast silmitsedes oma nelja sambaga voodis. Akna taga rullus kollakashall udu. Udu ei häirinud, pigem julgustas. Rõõmus ta polnud, kuid tuba koos selle juurde kuuluva vannitoaga meeldis talle.

Järgmisel päeval avas ta mahagonist riidekapi nikerdatud ukсед ning leidis tepitud hommikumantli. See oli suurevõitu, varrukad langesid käeseljale. Riide serva alt ulatusid välja pikad kahvatud sõrmed. Naine ei tahtnud magamistoa ust uuesti avada, kuid tundis, et peab seda tegema. Eks kuulu ju kõik, mis ta väljast leiab, talle.

Ta pööras ukse käepidet ning astus kitsasse saali. Selle paneelid olid mahagonist nagu magamistoa kappki. Polnud ei vaipu ega pilte. Põranda lakitud pind tundus paljaste taldade all jahe. Ta kõndis algul saali ühte otsa ning puudutas seina, siis läks teise otsa. Ruum oli väga pikk ning temast ei pääsenud ühtegi teise.

Kui ta tagasi magamistuppa jõudis, märkas ta akna juures nurgas suurt kirjutuslauda. Ta ei mäletanud, kas see seal ka enne seisis, kuid võttis laua omaks, nagu oli omaks võtnud kõik ülejäänud. Ta vaatas aknast välja. Udu oli alles. Ta tundis end kaitstuna.

Õhtupoolikul hakkas end tunda andma nälga. Ta avas huupi lausahtleid. Kõik olid tühjad peale ühe, kust ta leidis tolmunud kompekipurgi. Tüdruk sõi aeglaselt, siis täitis klaasi veega vannitoa kraanist ja jõi

kõik korraga ära. Suus oli paha maik. Ta soovis, et tal oleks hambahari.

Sel päeval oli ta rännanud nii kaugele, kui maja võimaldas. Ta uinus, ärkas uimasena ning magas veel.

Kolmandal päeval leidis ta kolmejärgulise trepi. See viis kööki, söögituppa ja sahvrisse. Köök oli kahheldatud, moodne. Mitte nagu magamistuba. Ta sõi ära šveitsi juustuga võileiva ning jõi klaasi piima. Tee tagasi magamistuppa väsis ja ta jäi kohe magama.

Maja aina kasvas. Tekkis uusi magamistube. Mõned sarnanesid tema omaga, mõned olid moodsalt sisustatud, teistes jälle segunesid igasugused ajastud ja stiilid. Igast magamistoa leidis ta uusi rõivaid ning kandis neid leidmise järjekorras.

Nüüd ärkas ta hommikuti ootusärevusega. Mida ta täna leiab? Kas lühtritega söögitoa või ehk kinnise veranda, mille aknad avanevad uttu?

Kuu lõpuks oli majas kaheksateist magamistuba, kolm võõrastetuba, raamatukogu, söögituba, ballisaal, muusikatuba, õmblusruum, kelder ja kaks põõningut.

Siis ilmusid inimesed. Ühel ööl ärkas ta nende naeru peale, mis kostis kusagilt akna tagant. Tülitamine ajas ta raevu, kuid ta lohutas end mõttega, et võõrad on väljas. Ta paneb välisukse lukku, ning isegi kui udu kaob, ei vaata ta kunagi aknast välja. Ja ikkagi kuulis ta nende juttu ning naeru. Ta pingutas, et eristada sõnu, ning oli hiljem iseenda peale pahane. See oli tema maja. Ta toppis kõrvadesse vatti, kuid tundis end kõrvalejätuna, ent mitte omaette. Ja see ajas veelgi rohkem vihale.

Enam maja ei kasvanud. Udu hajus ning nähtavale tuli päike. Ta vaatas aknast välja ja nägi kitsast sopilist järve. Selle pind sädeles fosforse helgiga nagu määratud-roheliseks oksüdeerunud kuld münt. Ta ei näinud hingelistki. Võõrad tulid öösiti. Ja kära järgi, mis nad tegid, oli neid tosinaid.

Naine võttis kaalust maha. Peeglissee vaadates märkas ta, et juuksed on sorakil ja põsed aukus. Ta hakkas majas ringi hulkuma, millal aga pähe tuli. Unenägusid häirisid öised hääled, vee pladin ja mis kõige hullem — lakkamatu naer. Mida teeksid need võõrad, kui ta äkki ilmuks oma tepitud ürbis välistrepile ning nõuaks, et nad lahkuksid. Või kui ta sõnagi lausumata naelutaks tammetüvele sildi «Võõrastel käimine keelatud»? Ent kui nad lihtsalt seisavad, vaatavad teda ja naeravad?

Ta jätkas oma hulkumisi. Uusi tube ta

ei leidnud, küll aga varjatud alkoove ja salakäike, mis ühendasid üht magamistuba teisega, raamatukogu köögiga. Ta hakkas kasutama neid käike, vältis suuri saale.

Nüüd ärkas ta alati hirmutundega. Äkki on keegi ettevaatusabinõudest hoolimata sisse pääsenud! Ühest seinakapist leidis ta tööriistu ja naelutas kinni aknad. Töö võttis nädalaid. Siis tuli talle meelde, et oli unustanud keldriaknad. Seda majaosa ta kartis ning seepärast lükkas sinnaminekut aina edasi. Kuid kui õised hääled hakkasid kostma üha selgemini, kui talle hakkas näima, et ta tunneb neid häält, taipas ta, et valikut pole.

Keldris oli pime ja niiske. Seintel värelesid varjud, kuid ta ei leidnud midagi, mis oleks võinud neid tekitada. Töötamiseks polnud piisavalt valgust, ning kui kõik oli valmis, nägi ta, et tulemus oli vilets. Need kõveraks taotud naelad ei pea kedagi, kui siia tõesti tahetakse sisse tungida.

Järgmisel hommikul avastas ta, et majal on uus tiib, kus asus kolm magamistuba. Need olid teistest väiksemad ja odavamad mööbliga.

Ta ei märganud täpselt, millal teenijad sisse kolisid. Esimest, kokka, nägi ta siis, kui ühel hommikul kööki läks. Keskealine kogukas naine, seljas must valge põllega vorm, võttis parajasti külmkapist mune.

«Kuidas ma teile munad valmistan, proua?»

Enne kui ta vastata jõudis, helises uksekell. Ilmus teener.

«Ärge avage!» Teener astus edasi. «Palun...»

«Vabandust, palun, ma olen kõva kuulmisega. Kas te ei kordaks, mis te ütlesite.»

Ta kisandas: «Ärge avage ust!»

«Kas teen munaputru või härjasilmi?» päris kokk.

«Ehk on kirjakandja,» arvas teener.

«Proua vaatab ehk tänase menüü üle. Proual on täna vist külalised?» Majapidajanna oli tõmmu ja sooniline, ta huuled liikusid vaevu-vaevu, kuid sõnad kostsid selgelt.

Kokk ütles: «Teen õige kaneelisaiu,» ja torkas kaks saiaviilu tostrisse.

Majapidajanna teatas: «Kui prouale tuleb kaksteist külalist, siis peaks pitslina lauale panema.»

Uksekell helises ikka veel. Katkematult. Naine tormas trepist üles, magamistoa kaitsvasse varju.

Sel õhtul tulid nad loojakul. Ta pugus voodisse, tõmbas teki tihedasti ümber, kuid kuulis ikkagi nende kord valjenevat, kord vaibuvat naeru. Vesi ladises. Ta tiris voodikatted üle pea, mattis end sügavale nende alla.

Siis kuuldus mingi uus hääl ning ta

heitis teki kõrvale. Teritas kuulmist. Nüüd olid nad all söögituas. Ta kuulis hõbenõude kõlksumist, juttu ja naeru, mis enne oli kostnud sealt, kus ladises vesi. Maja elustus vadinast ja mürast ning ta ei suutnud seda taluda. Ta läheb nende juurde, ütleb, et see on tema maja. Võõrad peavad lahkuma. Ka teenijad.

Ta läks aeglaselt trepist alla, mõeldes, mida neile öelda. Ta jõudis ballisaali, seisatas hetkeks, siis läks läbi saali söögitoa avatud ukse juurde. Ta liibus vastu seinaga piilus sisse.

Külalisi oli kaksteist, nagu majapidajanna oli öelnud, ning ta tundis neid kõiki.

Ta kiilaspäine ülbitsev ja ülitäpne abikaasa lausus: «Ma ju ütlesin talle: «Mine ja hüppa, mind sa sellega ei kohuta.» Siis ta hüppaski. See oli ainuke julge tegu, mis ta oma elus tegi.»

Enne, kuivetu kui sügisene leht, näos valged elutud silmad, lisas: «Ma ütlesin talle, see on patt — aga ta oli alati nii sõnakuulmatu.»

Keegi sõber: «Tundeid ei paistnud tal küll üldse olevat. Kui teised naersid, jäi tema alati tõsiseks. Otsekui püüdnuks taibata, miks naerdakse.»

«Kui ta alles väike oli, siis ta vahel naeris. Hiljem oli sellel lõpp.»

«Küll ta oli tüütu.»

«Igavene hall kujul!»

«Äpardunud inimene. Kõik teadsid seda. Kui ta ise ka seda taipas, siis ta hüppaski.»

«Hüppas ta sillalt? Olen seda alati teada tahtnud.»

«Jah. Kui laip leiti, oli see pinnale tõusnud ja ujus, pärani silmad vaatamas otse päikesesse, kah mul Ophelia.» Abikaasa naeratas ja pühkis salvrätikuga huuli. «Seda paika ma küll kellelegi ei soovitaks. Mu kõht valutab.» Ülejäänud nõustusid. Neil kõigil valutasi kõhud.

Külalised naasid ööst öösse, kuid iga kord tulid uued inimesed. Naine tundis neid kõiki. Alati jälgis ta, kuidas nad söövad. Lahkus viimane seltskond. Võõrad arvasid naljatades, et toit oli mürgitatud. Siis jäi ta üksi. Teenijatele üles öelda polnud tarvis: järgmisel päeval olid nad läinud. Taas ümbritses akent kollakashall udu. Ta naeris. Ta ei mäletanud, et ta seda kunagi varem teinud oleks.

ALEXEI PANSHIN
Milton Gomrathi saatus
Tõlkinud Kersti Unt

Kõik oma elupäevad oli Milton Gomrath unistanud paremast saatusest. Pealtnäha oli ta aga lihtsalt prügivedaja. Ta tühendas

prügiurni prügiveoauto konteinerisse, ja sellal kui masin tümp, tümp, tümp, krauh, krauh oma tööd tegi, vajus kõike unustades mõtteisse. Ta vihkas seda masinat, vihkas oma närust kambrikest, vihkas lõputult üksluiste päevade kulgu. Miltoni unistused sisaldasid kõike seda, mis tema elus oleks võinud olla, ja et seda oli nii palju, olid need unistused kaunid.

Miltoni lemmikunenägu jääb nägemata kõigil neil, kes oma vanemaid teavad. Milton oli leitud veidra kujuga korvist kusagilt orbudekodu trepilt ning seetõttu oli tal juba poisieas vabadus kujutada ette lõpmatult paljusid saatusi, mis talle osaks langeksid, kui mõni ema, onu või nõbu talle järele ilmuks ning ta kaasa viiks tollele õnne- maale, kuhu ta õigusega kuulus. Milton sirgus suureks ning tänu egalitaarse kooli- juhutuse eestseismisele, kes oli arvamusel, et oma võimetele vaatamata peavad kõik inimesed lõpetama keskkooli, õnnestus see temalgi, ning siis asus ta tööle linna heakorrasvõrgus, hoides hoolega alal oma lakeeritud unistust.

Ja ühel päeval, kui ta parajasti oma prügiauto kõrval seisis, ilmus tema ette kõhn ja murelik, lihtsas mustas ülikonnas mees. Seda ilmumist ei saatnud ei pauk, sisin ega mütsatus, see oli täiesti asjaliku loomuga ilmumine.

«Kas Milton Gomrath?» päris mees ning Milton noogutas. «Ma olen Tõenäosuskeskuse töötaja. Kas tohib teiega paar sõna juttu puhuda?»

Milton noogutas uuesti. Too mees polnud küll tema unelmate ema, onu või nõbu, aga oli ilmne, et mees teab peast neid sõnu, mida Milton oli iga päev omaette pomisenud, niikaua kui ta mäletama ulatus.

«Ma tulin, et heaks teha üht viga,» sõnas mees. «Lapsena paisati teid eksikombel teie õigest mõõtmest välja ja te sattusite siia mõõtmesse. Seetõttu on Asjade Seis muutunud ülearu pingeliseks. Ma ei saa teid sundida enesega kaasa tulema, aga kui soovite, siis viin teid tagasi teie Õigele Kohale.»

«Mismoodi seal välja näeb?» küsis Milton. «Kas nii nagu siin?»

«Oh ei, kaugeltki mitte,» sõnas mees. «See on maagia, draakonite, rüütlite, rüütlilosside ja muude selliste asjade maailm. Aga sellega harjuda pole sugugi raske. Esiteks, see on koht, kuhu te õigusega kuulute, ning teie vaim häälestatakse vastavalt ümber. Teiseks, et teil kergem oleks, on mul seal keegi, kes teid ootab, teile teie koha kätte näitab ja kõik ära seletab.»

«Ma lähen,» ütles Milton.

Otsekohe läks tal kõik silme eest mustaks ja kui ta jälle midagi mäletama hakkas, seisis nad suure kivilossi õuel. Ühel pool kõrgusid hallid kivihooned, teisel pool oli punastes, valgetes ja kollastes õites aed. Nende ees seisis suure habemega keskealine mees.

«Siin me olemegi,» sõnas mees mustas. «Evan, see on teie hoolealune. Milton Gomrath, saage tuttavaks — Evan Asperito. Tema seletab teile kõik, mis vaja.»

Seejärel pöördus mees nende mõlema poole korraga. «Härrased! Tõenäosuskeskus tänab teid! Olete osutanud suure teene. Olete seadnud asjad Õigesse Kohta.» Siis ta kadus.

Habemik sõnas: «Läki,» ja pöördus minekule. Ta läks lähimasse hoonesse. See oli hobusetall.

Mees osutas õlekoole nurgas. «Seal võid magada.»

Siis viipas ta sõnnikuhunnikule, pika- varrelise hargi ja käru suunas. «See pane sinna sisse, vii välja ja laota seda roosi- põõsaste ümber. Siis otsi endale midagi muud teha.»

Ta patsutas Miltonit õlale. «Eks sul ole algul raske, aga kui sa midagi küsida tahad, küsi julgesti.»

Mõlemad ulmelood pärinevad kogumikust «Muud mõõtmed» («Other dimensions». New York, 1973), mille on koostanud tuntud ameerika ulmeautor Robert Silverberg.

KALEIDOSKOOP

ENN SIIMER Filmimaailm (I)

Olgu mõiste «filmimaailm» pealegi hoomamatult lai, kuid küllap on ta igäuhele ka mingite konkreetsete nähtuste või üleelamistega seonduv. Filmikunst ehk argisemalt — «kinoskäimine» (siia kuulub filmivaatamine ka TV vahendusel), on aga ka praegu noorte hulgas jätkuvalt populaarne, millega teistest kunstitarbimise liikidest suudab võistelda vaid muusika — eelkõige siis pop-, rockmuusika. Ja ega olegi selles midagi imestada: film võib olla väga haarava ja vaatamängulise eluillusiooni allikaks. Iseasi, milline on taolise illusiooni vaherkord tõelise eluga: paraku on eluvõõral ja kunstikaugel illusioonil märksa suuremad šansid vähenõudliku noore publiku seas populaarseks muutuda. Igal juhul on aga vähemalt teismeliste jaoks film üks olulisemaid elu (või selle aseaine) tundmaõppimise vahendeid. Vaadake, millise lustiga elavad poisid kaasa arvatijõukude ja muinasjutuautode kangelastele, millise liigutava siirusega võtavad neid omaks naivse võitu sentimentaalsete armastusromaanide kangelaste ideaale. Kuid kirjandus... küsite? Paraku on kirjandus oma kunagise liidrikoha noore inimese kujundamisel (mitte küll võimalustelt, vaid talle realselt kulutava aja järgi ja ka tähenduselt noortele endile) loovutanud filmile ja muusikale.* Ja seda — võime vahetusega tõdeda — vaatamata kirjandusõpetusele koolis, kirjanduse tõepoolest kolossaalsele tähendusele tsivilisatsiooni ajaloo jne. Või on asi hoopis selles, et meie praegune kooli kirjandusõpetus on ajast ja arust ning kirjanduse armastuse asemel süvendab hoopiski ükskõiksust. Küllap ka seda, kuid veelgi olulisem tundub olevat faktor, mis loomult objektiivset laadi. Maailm meie ümber, meie ise ja ka meie lapsed on muutunud tarbijalikumaks, noored näevad ja on harjunud sellega, et vähema vaevaga saab samuti ära elada ning ühiskondlike prestiižinäitajate suhtes (positsioon, majanduslik kindlustatus) isegi märksa edukamalt. See on fakt, mille eest pääsu pole. Kunsti puhul väljendub see selles, et kunstiliigid, mis võimendavad vähema jõupingutusega täielikumat illusiooni, tõuse-

vad esiplaanile. Need aga on film, kerge muusika ja eriti kunsti reprodutseeriv TV. Kuigi peaksime igati kaasa aitama kirjanduse ja teiste inimest sügavuti kujundavate kunstide tähenduse kasvule, ei tohiks see siiski väljenduda filmikunsti eitamises ega kõrvalesurumises, sest siingi on võimalikud nii pealiskaudsus kui ka tõsine humanistlik orientatsioon.

Filmimaailm on igäuhele meist parajasti nii lai, kuivõrd filmikunst meie teadvusse on jõudnud. Paraku on siingi hämmastavaid paradokse. Kaugem ja kirkam on ikka ahvatlevam. Tean paljusid, kes on hästi kursis maailma filmikunsti uudistega ning samas kehitavad mõistmatult õlgu, kui jutt läheb meie maa väljapaistvate režissööride või ka eesti filmidele. Orienteerutakse paremini selles, kes on saanud Oscareid või mida on teinud Fellini ja Bergman, vähe teatakse aga sellest, mida uut on toimunud nõukogude kinematograafias. Kahju, et me oma filmimehi ja filmitegemist ise huvitavamalt välja pakkuda ei oska. Seda enam, et mitmed meie lähemad meistrid on tegelikult maailmamastaabiski uue sõna ütlejad.

Eriti nüüd, mil üleliidulise kinokongressi värskendav tuul on andnud uut jõudu neilegi, kes siiani vaid kurnavate raskuste ületamise hinnaga kärbitud tulemusteni jõudsid. Kunsti juures ei tohiks küll organisatsiooniliste näitajate osa üle hinnata — lõpptulemus oleneb kõige rohkem siiski autori, looja potentsiaalidest. Kuid arvestagem sedagi, et just filmikunst on ala, mis kõige tihedamalt seotud tootmise ja organiseerimis- tööga. Režissöör üksi lahingut ei võida. Seetõttu võib loota, et lähematel aastatel muutub filmitegemine uute võimaluste maaks. Paljud teemad, mida seni ebasoovitavaks peeti, on nüüd lubatud, ole vaid mees ja näita, milleks sa võimeline oled.

Kindlasti puudutab see ka meie kodustuudiotööd. Kuigi ma ei oska nimetada ühtegi eesti lavastajat — režissööri, kelle ande suurus oleks kinoraamide kitsuse tõttu tunnustusega jäänud (üleliidulises ulatuses on aga taolisi ennast võimekalt näidanud, kuid hiljem filmidega kinnijooksnud noori omajagu). Meid puudutab see rohkem stsenaariumide koha pealt. Oli meilgi — ja mitte üksikuid — käsikirju, mis NSV Liidu Kinokomitees ühel või teisel otsitud põhjusel ebasoovitavaks osutusid, kuigi studio nende taset küllaldaseks pidas. (Nii jäi omal ajal Grigori Kromanolvi teostamata J. Krossi

* Olgu siin öeldud, et 1984. a sotsioloogilise uurimuse andmeil kuulab Eesti NSV kuni 30aastastest noortest 41 protsenti lindi- muusikat peaaegu iga päev.

«Keisri hullu» ainetel kirjutatud stsenaarium, ka Nikolai Baturini romaan «Noor jää» oli algselt kirjutatud stsenaariumiks Leida Laiusele.) Nüüd on ukсед uutele mõtetele valla, kuid praegustele ja potentsiaalsetele autoritele tasuks meelde tuletada sedagi aabitsatõde, et film on olnud ja jääb ka vähemalt lähemas tulevikus riiklikult tellitavaks kunstiliigiks. Nii et ainuüksi individualistliku enesepaljastuse ning kunstiliselt küündimatu materjaliga ei ole lootust läbi lüüa. Film on ühelt poolt muidugi kunst (ja seega teda loovatele autoritele eneseavaldus, publikule aga sotsiaalne enesekinnitus), kuid mitte vähemtähtis pole ka see, et film on riiklikult vägagi tulus äri, ja seega on riik huvitatud muuhulgas ka müüdud piletite arvust, publikumenust. Eesti filmid pole reeglina (kui mõned erandid nagu «Viimne reliikvia» ja «Hukunud alpinisti» hotell» välja arvata) üleliidulisteks menufilmideks kujunenud ja ega seda ühe väikese vabariigi rahvuslikult kunstilt oodata saagi. Samas on siingi eelarvamuslikult ilmseid vigu tehtud (nii näiteks juhtus Kaljo Kiisa «Nipermaadiga», mille üleliidulist filmilevi õigustamatult piirati). Ja siiski, vaevalt saab nõuda kõigilt meie filmidelt kassamenu ja seda veel kogu Nõukogude Liidus. Meile on esmatähtis siiski oma rahvusliku kultuuri edasarendamine, seejärel alles muud tegurid.

On küllalt levinud arusaam, et kunsti-

liigina on film kaunis perifeerne nähtus, millega muidu seletada tema üldist eba populaarsust tegijate pool. Tegijaid lihtsalt ei jätku, rääkimata loomulikust loominguilisest konkurentsist, mis on nii tavaline kirjanduses ja teatris. Sellepärast ongi stuudio viimase ajal hakanud suuremat tähelepanu pöörama noortele, tahame kasvatada mitte üksnes järelkasvu, vaid luua tingimused ka loominguiliseks konkurentsiks, mis annab lootust tõsta meie filmide üldist taset.

Üheks kõige valusamaks kitsaskohaks peale režissööride ja operaatorite puuduse on stsenaariumide probleem. Tegelikult oligi mul plaanis pikemalt peatuda hiljuti lõppenud stsenaariumide võistlusel. Nüüd aga tuleb üksikasjalisem arutus jätta järgmise jutu teemaks. Siinkohal vaid niipalju, et tänu sõnad kuuluvad kõigi laekunud 88 töö autoritele. Selline aktiivne osavõtt oli muidugi üllatuslik ning veenis, et siit on midagi tulemas. Tööde lugemine laseb aimata, et enamik autoritest on noored, nende seas on mitmeid perspektiivikaid (mitte kõik nad ei mahtunud äramärgitute nimekirja). Juba peatselt tahame alustada Kinoliidu ja stuudio ettevõtmisel korraldatava stsenaaristide seminariga, kuid praegu olgu lisatud, et kõik võistlusest osavõtnud autorid saavad studios «Tallinnfilm» tutvuda nende töödele kirjutatud 3 žüriiliikme retsensiooniga.

FOORUM

MEIE ANKEET

Hea lugeja. Selleks et oma ülesandeid paremini tunnetada ja meie väljaande lugejaskonnaga lähemalt tutvuda, esitame siinkohal Sulle mõned küsimused, millele ootame vastust soovitavalt koos põhjendusega. Sisukamaid ja põnevamaid kirju tutvustame edaspidi «Foorumis». Vastata ei pruugi kõigile, vaid Sulle meelepärasematele küsimustele.

Niisiis, Sinulgi, hea lugeja, on nüüd võimalus ajakirja tegemisel oma sõna öelda.

1. Millised teemad/artiklid/rubriigid huvitavad kõige rohkem, milliseid pead Sa liigseks või ebaõnnestunuks?

2. Kuidas tundub Sulle ajakirja tase oma raskuselt ja arusaadavuselt?

3. Kas oled rahul «Vikerkaare» kujundu-

sega? Mida sooviksid näha tulevikus või millest pead vajalikuks loobuda?

4. Mida oleks Sul öelda ajakirjas avaldatava ilukirjanduse, publitsistika ja kirjanduskriitika kohta? Kas selle lugemine on pakkunud Sulle huvi, elamusid või oled pidanud igavlema, vihastama jne?

5. Millised on Sinu arvates meie aja põletavamad probleemid ja teemad, mida meie ajakiri peaks käsitlema?

6. Millistele küsimustele otsid vastust elus (praegushetkel)? Mille pärast muretsed? Kas pead võimalikuks, et sellest kirjutatakse ka meie ajakirjas?

7. Kas Sinu arvates «Vikerkaar» täidab oma funktsioone n o o r t e ajakirjana? Millest jääb puudu või mida poleks tarvis? Kuidas muudaksid Sina ajakirja noortepärasemaks, kui oleksid selle toimetaja?

Moto: *Tundub olevat nii, et poeesia ja vabadus liiguvad käsikäes — ainuvalitsuse ajal sureb tõeline poeesia välja ning luuletajailt võib parimal juhul loota suuresõnalist retoorikat ja värsirütmiga peenutsemist.*

Keiser Claudius

Ma ei olekski seda kirja alustanud, kui Sinu kaherealises kirjas poleks leidunud luulet mõnitav lause. See kõlas nii: «Luule jaoks oleks vaja eredamaid (!?? — T. M.) kujundeid.»

See lause ei mõnita minu luulet, ei, küsimus pole minu luules, mis tagasi lükkati. Pealegi ei pea ma seda tagasilükkamist ei enese solvamiseks ega isiklikuks draamaks. Küsimus on selles, et see lause mõnita LUULET üldse ning on ühe noorte kirjanudusliku ajakirja luule üle otsustaja põhimõttena POEESIA jaoks piisavalt ohtlik.

Kulla kriitikust toimetaja, tõeline luule ei vaja mitte kunagi eredat kujundikuubel Seda võib muidugi aeg-ajalt luuletaja kasutada, et end lõbustada, lõdvestada. Ta võib seda palagani teha tervelt aastaid (vrd Jüri Üdil), kuid lõppude lõpuks pöördub ta siiski SÕNA süvaväärtuste juurde. Sest luulet iseloomustab aga alati (näiline) askeetlik sõnakasutus, (äärmuslikuna näiv) lihtsus.

Ma olen sunnitud tsiteerima näitena Matthias Claudiusi:

Rohi ja lilled kasvavad,
puudel on lehed.

Kustkohast sai siis alguse Sinu eksitus? Ma arvan, et ei valeta, kui ütlen selle põhjuseks olevat harimatuse. Ja oma filosoofia puudumise. Aga need on juba puudused, mis keelaja-käskija kätes ähvardavad meie kultuuri, meie rahvast.

Ma ei kavatsegi Sind praegu solvata. Selgituseks tsiteerin veel vaid Exuperyd: «On vaja õppida mitte kirjutama, vaid nägema (minu allakriipsutus — T. M.). Kirjutamine on tagajärg.»

Parimate soovidega Tiit Merenäkk, põllumees ja luuletaja

P. S. Juhul, kui Sa praegu suure südame-täiega soovid oma ametiposti üle anda minule, siis võtan ma pakkumise vastu. Loodan selle abil anda Eestile poetessi, kes on küll alles 11ne (loe: üheteistkümne) aastane, kuid kelle üksainus luuletus ületab tervet Sinu värsitoodangut.

Veelkord T. Merenäkk

Moto: *Päikese kiired kuldavad puude latvasi nii et nad just nagu kullatud olivad (- -) ja taevas oli taeva karva sinine...*

Salomon Vesipruul

Aulik Merenäkk. Sinu üheteistaastane poeetess äratas minus siirast huvi ja loodan, et mõnigi ta luuletus Sinu lahkkel vahendusel «Vikerkaare» toimetusse jõuab. Seda enam, et «Vikerkaarde» pürgijad suuremalt jaolt kuldse keskea piiril seisavad ja sageli sama eksituse küüsis vaevlevad mis Sinagi. Nimelt kaldutakse arvama, et piisab ainuüksi luulelisest hingest, ja iga rida, mis paberile pannakse, on juba iseenesest luuletus. Kui algaja autor paneb paari proosapärase reaga kirja oma elulise tähelepaneku (nt et puud kohisevad ja linnud laulavad), siis ei liiguta see kedagi. Niisuguseid läkitusi — enamasti haiku vormis ja kõik äravahetamiseni sarnased — on toimetuses lausa lademes. (Üldse laekub kuus keskeltläbi 10 000 rida, honorarifond aga lubab avaldada ühes numbris üksnes 300 rida.) Muidugi on kaastööde hulgas ka palju literatuurset, ilukõnelist sõnakõlksutamist, millel ei ole mingit tunnetuslikku katet. Et selline pseudoluule tõelist luulet kompromiteerib, selles olen ma Sinuga, Merenäkk, täiesti nõus. Lisaks laekub toimetuses ka päris korralikke värsistusi, mille põhihäda on isikupära puudumine.

Juba «Vikerkaare» esimeses numbris kuulutasime: toimetus käsikirju ei retsenseeri ega tagasta. Selleks puuduvad lihtsalt praktilised võimalused. Toimetusse saabub luulet puudade viisi ja avaldamiskõlbulikkude on sellest üksnes mõne untsi jagu. Siiski olen püüdnud läkitada noorematele autoritele kas või paar rida. Kui aga üritada kõigile nende käsikirjade kohta aru anda, siis tuleks ilmselt palgata eraldi kirjatöötaja ja võtta kasutusele valmistrükitud vastuseblanketid:

«Teie luule/proosa on keskpärane/mannetu, mistõttu «Vikerkaar» selle avaldab/ei avalda. Teil tuleks pöörata rohkem tähelepanu sisule/vormile.»

Tervitades Joel Sang

Kulla Jaanika Kressa!

Sinu tundeküllasest kirjast, mille Sa «Vikerkaarele» saatsid, õhkub palavat soovi eesti teatri asjadesse sekkuda. Sa pead teatrit «imeks» ka ajal, mil «tõelised» talendid istuvad opositsioonis ja oled valmis temaga «ükskõik kuhu kaasa minema». Sa nõuad

armastust teatri vastu, «püsimit tema põhi-olemuse ja algtugede vahetus läheduses». See on tore, kui inimene on eneses kindel ja omab veendumusi, ehkki Sa küll ei heida vähimatki valgust sellele, mis see teatri olemus Sinu meelest on, millega nüüd Eestimaal nii julmalt ümber käiakse, mille «piirikivisid ümber veeretatakse ja tammisid lõhutakse». Sa kurdad, et «eesti teater pöördub läände», kuid jagad oma vaimustust peaaesjalikult D. Wassermani «Käopesale», tõi küll Taškendi teatrī omale, nimetades seda «tõeliseks imeks teatris». Pidades usbeki vene teatrit «teatriks hingele», «templiks ja altariks», arvad Sa eesti teatri kõige täiega tükki «linna-väljakuks, kus tapetakse rahva parimad pojad ja naerdakse tema tütreid». Sinu toodud näidetest («eesti rahvast on viimastel aegadel harjutatud lavapaladega, kus saab näha paljaid naisi, kuulata nilbusi ja lõpuks pühendatakse kogu krempel rahu-aastale»; eesti teatri suunitus on «üles kaarvuda seksuaalset pinget» ja «võita populaarsust perverssuste läbi») on siiski paista, et Sinu vihanooled lendavad kindlate teatritegijate pihta. Ning kurtes, et kõrvalekaldununa «estetiilise kunsti radadelt» ja «inimolevuse uut väärestunud astet propageerides» «lippab «Eesti Teatri Monoliit» kunstiliselt taasaretatud sabaotsa väntsudes «Põrgus» ringi», tõstadki Sa Taškendi teatri «Käopesa» «teatriime» tasemele.

Tõtt-õelda ei vajaks Sinu poolt rünnatavad objektid kaitset, vähemasti mitte meie ajakirja poolt. Kuid tundes Sinu ja Su sõbrannade-aatekaaslaste varasemaid tegusid, mis on teisiimõttelejate suhtes füüsilise terrorini ulatunud, tahaksin siiski juhtida tähelepanu sellele, et ka Sinu enda seisukohad ei pruugi alati olla absoluutsed viimseinstantsilised tõed. Küllap Sa isegi sellega päri oled, kui Sa just ennast päris Melpomeneks ei pea. Sa nõuad teatriime tabamiseks «lapsepuhast hinge», «jäägütut andumist» ja «lõpmata usaldust», kuid peale nende väärt omaduste ei teeks paha (vähemasti nõnda kategoorilisel kriitikul) omada ka teadmisi, haridust ja elukogemust. Need aga pole ju Sinugi lapsepuhastasse hinge kaasa sündinud, vaid ikka sellesamas eesti kultuuris ja hirmsas teatri-situatsioonis kujunenud. Just niisamuti nagu nende arusaamad, kellele Sina kohta päikese all keelaksid. Näiteks nende tuhandete eestlaste omad, kellele meeldib Tõnu Kargi ürgselt andekas ja jõuline näitlejanatuur. Ja mis kõige hullem — kas Sa ei arva, et Sinu totalitaarne mõtteviis praktikasse rakendatult kujutaks endast midagi hoopis kohutavamalt kui praegune eesti teatri tähtede seis, mis «võimuloleva

partei ja valitseva seltskonna eneseväljenduste pinnal» on kujunenud? Kui tõepoolest Sina oleksid see, kes keelaks, käiks, pooks ja laseks, ka Sa ei karda, et ka siis ühel ilusal päeval keegi noor ja sama jesuiitlik Jaanika Kressa tuleb ning Sinu oma pühadusetempli laadaväljakuks kuulutab, kus Sina rakendavat «jõupoliitikat, vastates vaimule rusikavõimuga»?

Miks ma Sulle ajakirja kaudu vastan? Oma käitumisega etendustel ning endile antipaatsete teatriinimeste jälitamise ja mõnitamisega tänaval oled Sa koos oma sõbrannadega mitut tõeliselt kultuurset inimest haavanud. Kunstiinimese hing on õrnem, kui kõrvalseisja oskab arvata. Ma loodan, et Sinu armastus teatri vastu kujundab Sinus lugupidava suhtumise ka nende vastu, kes seda teevad. Ka siis, kui nad ei tee ainuüksi sellist kunsti, millele Sina eluõiguse annaksid. Usun, et Sa suudad edaspidi oma kirglikud palangud teatriarvustuseks töödelda, jättes kõrvale isiklikud rünnakud, mis teatritempli algtugede vahetus läheduses seisvat inimest ei kaunista.

Lugupidamisega Mihkel Tiks

Veaparandusi

Nr 1. Lk 67 puudub kunstikommunikatsiooni struktuuri kujutaval skeemil TEKSTilt LUGEJALE suunduv nooleke, TEKSTi ja KRIITIKAT ühendav aga peaks olema vastasuunaline. («Radugas» lk 68 puudub nool: КРИТИКА → ЧИТАТЕЛЬ). Õigel kujul näeb skeem välja järgmiselt:

Lk 2 (motos) «äärast» p. o «äärest»; lk 50 «elav» p. o «elev»; lk 69 «spécies» p. o «speetsies»; lk 76 «kujutuslaad» p. o «kujutuslaad».

Nr 2. Lk 73 on «aju- ja eakaaslaste», p. o «aja- ja eakaaslaste»; lk 92 M. Muti «Teatri ümber» kannab järjenumbrit «(1)», p. o «(2)». Samuti võib olla päris kindel, et lk 69 leiduv «luuuletus» pole Peep Ilmeti *licentia poetica*, vaid trükiviga.

Nr 3. Lk 50 algava kirjutise autor teinuks õigemini end DISCIPULOSe asemel DISCIPULOSEeks ristides. Kinnitagem ka, et küsimust — mis on armastus? — pole kaugeltki tahetud põlata «kassikaliseks», s. o pohmeluslikuks, nagu lk 96 lugeda võib. See küsimus on ikka edasi «klassikaline».

Ülejäänud komistused peaksid olema ümbruse toel välditavad.

Vikerkaar

Toimetuse kolleegium:

Nelli Abašina, Boriss Bernštein, Valeri Bezzubov, Lehte Hantsalu, Jaak Jõerüüt, Ülo Kaevats, Maie Kalda, Natalja Morozkina, Mihkel Mutt, Rein Raud, Tatjana Teppe, Rein Veidemann, Peeter Viהלem.

Toimetus:

Peatoimetaja **Rein Veidemann** 601-772. Peatoimetaja asetäitja **Tatjana Teppe** 601-772. Vastutav sekretär **Jüri Ojamaa** 601-858. Algupärane ja tõlkekirjandus **Joel Sang** 601-858. Teadus, publitsistika ja kirjanduskriitika **Mihkel Tiks** 601-858, **Kajar Pruul** 601-858 (Tartus teisip. reedeni k 13—15 tel 33-396). Keeletoimetaja **Tiina Lias** 601-858. Kunstiline toimetaja **Jüri Kaarma** 601-858. Tehniline toimetaja **Katrin Kuulman** 601-858. Korrektor **Tiiu Vseviov** 601-858. Masinakiri **Viivi Tammik** 601-858.

Toimetus käsikirju ei retsenseeri ega tagasta.

Toimetuse aadress: Tallinn 20003, J. Gagarini pst 30. Laduda antud 03. 10. 1986. Trükkida antud 10. 11. 86. Ofsetpaber 70x100/16. Formaadile 60x90 kohaldatud ringtrükipoognaid 7,8. Arvestuspöognaid 9,29. MB-00169. Tellimuse nr 3794. EKP Keskkomitee Kirjastuse trükkoda, Tallinn, Pärnu mnt 67-a. Trükiary 25 000. Адрес редакции: Таллин 200031, Бульв. Ю. Гагарина, 30. Издательство «Периодика». Журнал «Викерkaar» № 6, декабрь 1986. На эстонском языке. Цена 45 коп.

Hind 45 kop.
78245

